BOETHIVS

DE CONSOLATIONE PHILOSOPHIAE
OPVSCVLA THEOLOGICA

EDIDIT

CLAUDIO MORESCHINI

EDITIO ALTERA

MONACHII ET LIPSIAE
IN AEDIBVS K.G. SAUR MMV

Bibliographic information published by Die Deutsche Bibliothek
Die Deutsche Bibliothek lists this publication in the
Deutsche Nationalbibliografie:
detailed bibliographic data is available
in the Internet at **http:// dnb.ddb.de**

Gesamtherstellung: Druckhaus „Thomas Müntzer" GmbH, Bad Langensalza
ISBN 3-598-71278-2

PRAEFATIO

Theologicorum Boethii *opusculorum* textum egregie inquisivit abhinc centum annos Eduardus K. Randius[1], qui primus eorum recensionis fundamenta declaravit. Quamquam ad peculiarem aliquam quaestionem tantum pertinebat, scilicet ad genuinitatem *de fide christiana* libelli, attamen Randii memoria etiam ad librorum manu scriptorum historiam respexit. Eius viri docti vestigia sequentes, separatim alio scripto has quaestiones fusius tractavimus[2], quas nunc carptim et summatim repetimus.

Itaque secundum Randii sententiam in quattuor classes libri dividuntur, quae sunt[3]:

1. **F**, Floriacensis, quae tractatus I, II, III, V continet, cuiusque vetustissimus et optimus est Parisinus, Nat. Bibl. Lat. 7730, saeculo IX exaratus; nos siglo Z eum insignimus;

2. **T**, Turonensis, in qua opuscula I, II, III, IV inveniuntur; horum librorum vetustissimus est codex Augiensis XVIII, saeculi IX (K siglum a Randio accepit, a nobis Q, ne cum Bernensi 179, qui *Philosophiae Consolationem* continet, confunderetur);

3. **D**, Dionysiana, quae libros I, II, III, V continet, quaeque a Monacensi codice (Staatsbibliothek, Clm

1. Cfr. E. K. Rand, *Der dem Boethius zugeschriebene Traktat* de fide catholica, Neue Jahrb. f. class. Philol., Suppl. Band XXVI, 1901, pp. 401–461.
2. Cfr. C. Moreschini, *Varia Boethiana*, M. D'Auria, Napoli 2003.
3. Cfr. *op. cit.*, pp. 412–413.

14370), saeculi X repraesentatur; nos siglum D huic libro adhibemus. Huius familiae aliquod, sed nobis ignotum, exemplar iam Iohannes Scotus Eriugena usurpaverat;

4. C, Corbeiensis, in qua omnia opuscula reperiuntur; eius autem familiae optimae notae liber est, Randii sententia, Parisinus, Bibl. Nat. Lat 12949, et ipse saeculo nono exaratus. Quem librum Randius siglo C indicaverat, nos autem J, quoniam C siglum Bambergensi libro, *Consolationem* continenti, tribuitur.

Praeterea Randius tres antiquos commemorat libros: Laurentianum XIV, 15, saeculi noni (L_1: nos, ut alii editores, qui hunc codicem in *Consolatione* usurpaverunt, siglo L indicamus); Ambrosianum N 60 sup., saeculi vel noni vel decimi; Tegernseensem, nunc Monacensem (Staatsbibliothek Clm 18765), saeculi noni ineuntis, quos omnes familiae Turonensi iure suo attribuit.

At ista codicum in quattuor familias divisio aliquatenus corrigi debet: nam post Randii inquisitionem nonnulli alii libri inventi sunt, qui *Consolationis* editioni usui fuerunt, quique Randio ignoti erant, alii (inter quos Laurentianus et Tegernseensis, quos nuper memoravimus) maius, quam Randius ipsis tribuerat, pondus manifeste habent.

Quapropter inter optimos *Consolationis* libros memoramus Aurelianensem 270, qui siglum habet O, et Neapolitanum G IV 68 (siglum N), ambos saeculi noni; Neapolitanus autem arta cognatione cum Tegernseensi libro vinctum esse ipse *Consolationis* textus ostendit. Utrosque libros, quod ad *Theologica opuscula* attinet, primi, quod sciam, contulimus. Aurelianensis liber O, quem Randius ignoraverat, Floriacensi familiae tribuendus est; praeterea quinque opuscula continet, quae res in dubium revocat Randii divisionem, qui pri-

mae classi opuscula I, II, III, V (ut supra vidimus) tribuebat. Neque Vaticanus Urbinas 532, saeculi decimi, qui tamen opus *Contra Eutychen et Nestorium* tantum habet, Randio plene cognitus erat: nam etsi Vaticani libri hic illic mentionem fecit, attamen vir doctus ipsi nullum locum in divisione sua tribuerat; Vaticanus autem optimus liber eiusdem Floriacensis classis est, quae nunc tribus codicibus (O, Z et U) repraesentatur. Vaticanus Urbinas libro O affinis esse videtur.

Quod ad Tegernseensem T et Neapolitanum (ex monasterio Sancti Galli oriundum) attinet, iam diximus de eorum affinitate, atque, quod de Tegernseensi opinatus erat Randius, idem et nos de Neapolitano, scilicet ambos cum manu scripto Augiensi stare. Tamen liceat nobis aliquantum a viro docto dissentire atque ex omnibus palmam Tegernseensi dare; praeterea in Turonensi familia ex altera parte T et N collocandi sunt (sicut in *Consolatione* recensenda), ex altera Q. Recte autem Randius censuerat Laurentianum librum a familiae Turonensis archetypo iam antiquitus defluxisse: hoc enim demonstratur ex eo quod L contra TNQ saepe stat. Haec conclusio, ad quam Randius pervenerat, confirmabitur in *Consolationis* editione. Hanc familiam Turone originem habuisse haud satis constat: qua re nobis quidem cautius esse videtur tantummodo eam in Germania ortum habuisse opinari.

Dionysianae autem familiae nullum novum exemplar reperire potuimus praeter id quod Randius invenerat, scilicet librum Monacensem Clm 14370.

Denique Corbeiensis familiae Parisinum Bibl. Nat. Lat. 12949 optimum librum esse Randius censebat; at ex nostris investigationibus tam bonae notae quam Parisinum esse patuerunt eos, quos nunc nominamus, quique omnes saeculo nono vel decimo pariter ac Parisi-

nus exarati sunt: Harleianus (London, Brit. Library 3095), cuius siglum est H; Laurentianus Sancti Marci 167 (siglum: X); Bernensis Bürgerbibliothek 510 + 517A[4] (siglum: Y). Huius familiae codices H J X simillimi inter se sunt; Y contra a Floriacensis familiae exemplari, vel ab aliquo a quo etiam Bambergensis S, de quo dicemus, contaminatus est, multosque H J X librorum errores effugit. Huius familiae exemplaria simillima inter se sunt eorumque textus, qui certe a grammatico vel a viro theologiae docto, retractatus est, multum a ceterarum familiarum differt; ipsa Turonensi est proxima imprimisque eius exemplari Laurentiano XIV, 15, praesertim in libris *de fide catholica* et *contra Eutychen et Nestorium.*

Denique Randii opinionem non sequimur, qui Ambrosianum N 60 sup. ex eodem atque Laurentianum fonte defluxisse putaverat: Ambrosianus enim Laurentianum librum, eiusque correctiones, adeo fideliter repraesentat ut ex ipso descriptum esse censeamus. Itaque Ambrosianum non adhibuimus, utpote nullius pretii, quamvis satis antiquum.

Haec est condicio librorum antiquorum *Theologica opuscula* continentium: saeculo decimo, ut saepe fit et praecipue in *Consolatione* videre possumus, iam libri inter se contaminati erant. Ex iis unum eligimus, qui etsi non necessarius ad textum constituendum est, tamen probabiles lectiones, praecipue a Turonensi familia

4. Bernensis 510 charta 12r. partem libelli *Quomodo substantiae* etc. (a linea 70: «primo sint bono similia» usque ad lineam 114: «ipsum quoque bonum est») omisit, propter antigraphi unius folii iacturam, ut videtur; ea verba a posteriore manu iterum scripta sunt in intercalari folio.

sumptas cumque Floriacensis hic illic contaminatas praebet. Loquimur de Bambergensi libro, Staatsbibliothek Q. VI. 32 (Patr. 45), saeculi X–XI, quem siglo S indicamus.

Quae ad antiquiorem librorum recensionem attinent, prout investigare potuimus, in pauca verba redacta, haec sunt; certe quaestio omnino expedita non est aliique viri docti alias rationes fortasse proponere, fortasse alios manu scriptos libros conferre, et quae censemus emendare poterunt: ars, ut constat, longa est.

2. Idem manuscriptorum status in *Consolationis* traditione invenitur: nam, ut recte et Randius[5] et Troncarellius[6] autumant, *Consolationis* et *Theologicorum opusculorum* traditio concors videtur, iam ab antiquis temporibus (id est a sexto saeculo) invalescente more hanc cum illis in iisdem codicibus coniungere.

Qua re *Consolationis* quoque libri in duas familias (quamvis non tam clara delineatione quam in *Opusculis theologicis*) dividuntur, quarum altera est Gallica, Germanica altera; multo autem difficilior est in libros manu scriptos *Consolationem* continentes inquisitio, cum propter magnum eorum numerum tum propter contaminationem, quae et genuinas alterius familiae lectiones cum alterius mutavit et utrarumque correctiones omnibus locis superseminavit.

5. Cfr. Boethius, *The Theological Tractates. The Consolation of Philosophy* with an english translation by H. F. Stewart and E. K. Rand, Cambridge Mass. – London 1918, p. VIII.

6. Cfr. F. Troncarelli, *Boethiana Aetas. Modelli grafici e fortuna manoscritta della «Consolatio Philosophiae» tra IX e XII secolo*, Alessandria 1987, pp. 31 sqq.; 43 sqq.

Nunc igitur necessarie ponitur quaestio, utrum in familias libri re vera dividi possint, alteraque, quae priori conexa est, utrum librorum archetypus fuerit, necne. Cum haec longa inquisitio sit, iterum benivolum lectorem oramus ut quae alibi indagavimus[7], si velit, legat; nunc videamus quae recentior deque Boethio optime meritus editor, Ludovicus Bielerus, scripserit (CChLat 94, 1957, p. XII). «Non mihi in animo erat», ait ille vir doctus, «ut editionem omnino novam aut omnibus numeris absolutam pararem. Plus quadringenti enim codices mihi recensendi fuissent, scholia commentarii versiones mediae aetatis scrutandae ... Neque id operis pretium credo futurum fuisse; multo enim paucioribus testibus contenti esse possumus si ei rei uni studemus ut verba scriptoris satis fideliter exprimamus. Nam quicumque varias lectiones a Peipero et Weinbergero adnotatas attente legerit facile sibi persuadebit non tam codicum quam ipsarum rationem habendam esse lectionum. Sunt enim et bonae atque genuinae lectiones et deteriores facilioresque, vel, ut ita dicam, vulgatae; utraeque vero in codicibus ita sunt permixtae ut de recensionibus distinguendis quaestio esse vix possit, cum praestantiores codices a deterioribus numero tantummodo bonarum lectionum differre videantur». His rationibus nisus (quas nos quoque probamus), Bielerus curavit ut alii libri manu scripti, praeter eos, quos praecedentes editores contulerant, ad textum constituendum sibi praesto essent, quamquam eius cura nunc nobis minus quam satis erat praestitisse videtur. Itaque Bielerus totos contulit Antverpiensem M.16.8 (A) et, de quibus iam diximus, Aurelianensem 270 (O) et Neapo-

7. Videsis supra, notam n. 2.

litanum N; praeterea Turonensem M; haec tamen eius verba sunt: Bernensem 179 (K), «nonnullis locis ubi de lectione dubitabam inspexi»; Emmerani, nunc Monacensis Clm 14324 (E), «pelliculam paucis locis inspexi ubi lectio Weinbergeri a Peiperi lectione differt»; Harleianum 3095 (H), «codicem quinquaginta fere locis inspexit vir cl. Gulielmus J. Anderson Londiniensis»; Vindobonensem 271 (W) «codicem Vindobonae multis locis ipse inspexi». Laurentianum LXXVIII, 19, saeculi XII, totum contulit, sed iste liber, ut par erat, Bieleri exspectationes decepit.

Nuper tamen vir egregie doctus, Fabius Troncarellius, hoc ipsum ex futuro *Consolationis* editore (si qui umquam erit) exegit, scilicet ut maior librorum numerus conferretur; idemque nos ipsi conati sumus ut efficeremus. Alios enim testes et totos et primi ipsi contulimus, ut Vaticanum alterum (Va), ut Ambrosianum (R), ut Alenconiensem (B), saeculi noni, ut Monacensem (Mn), decimi, alios totos, ut Harleianum H et Sangallensem F, noni, ut Laudunensem G et Vindobonensem W, decimi, eorumque et vitia et virtutes, quoad potuimus, nostra, de qua saepe diximus, memoria illustravimus. Attamen unum pro verisimili habemus, nullum librum usquam latuisse qui omnes viros doctos fefellerit quique aliquid novi et genuini ad textum constituendum conferat; quare perquam laboriosa inquisitio, qua plurimi adhuc codices inveniri et inlustrari possint, tanti non esse videtur, ut certiorem *Consolationis* textum efficiat, sed ad ampliorem librorum cognitionem eorumque mutuos nexus declarandos aliquam utilitatem modo, ut credimus, afferre potest. Huiusmodi labor, qui in codicibus inspiciendis et inlustrandis impenditur, certe spernendus non est, sed in totum a *Consolationis* editore non postulatur.

Nos quoque de manu scriptorum nexibus aliquid videre visi sumus, sed, ut putamus, ab integre novo Boethiano textu constituendo certe afuimus. Quin etiam, alios quoque decimi saeculi libros, praeter eos, quos supra nominavimus, contulimus, ut in memoria nostra ostendimus: nullus tamen eorum quicquam novi attulit, quoniam valde contaminati erant. Quare in editione paranda eos non adhibuimus, ne criticus qui dicitur apparatus inutili farragine adgravaretur. Atque hi libri descripti non sunt. Quid ergo? In medium afferendi erant? Quae difficultas in multis et Graecorum et Latinorum scriptorum operibus edendis surgit[8].

Quod ad alteram quaestionem attinet, nempe num archetypus liber extiterit, haec Bieleri verba sunt: «Nec desunt omnino loci qui in omnibus qui adhuc explorati sunt codicibus mendose tradantur; unde codices illos *Consolationis* Boethianae ab uno omnes parente descendisse iam Weinberger recte conclusit». Bieleri sententia est, *Consolationis* textum a duobus archetypis, altero capitalibus litteris saeculo sexto exarato, altero minutis litteris, octavo, defluxisse. Cuius viri docti opinioni haec

8. Malumus enim cum E. Kenneio errare, qui haec scribit: «for an editor of Ovid can find better ways of using his time than in examining every MS of his author» (E. J. Kenney, *The Classical Text* ..., Berkeley – Los Angeles – London 1974, p. 145); item M. Bévenot: «to collate all the MSS in detail would be impracticable and futile» (M. Bévenot, *The Tradition of Manuscripts* ..., Oxford 1961, p. 1). Quae isti viri docti de Ovidio et Cypriano dicunt, quorum libri manu scripti in Media Aetate pullulaverunt, pertinent etiam ad sanam Boethii operum considerationem.

Troncarellii anteponenda videtur[9], quamquam eius coniectura, *Consolationem* a Cassiodoro editam esse nondum firmis probatur argumentis. Itaque censet vir doctus vel duo vel tria saltem exemplaria editionis a Cassiodoro (ut ipse opinatur) paratae extitisse, quae ex nonnullis noni saeculi codicibus repraesentanda atque *α*, *β*, *γ* siglis indicanda sunt; etenim iam Cassiodori aetate nonnullas *Consolationis* editiones, eodem modo atque ipsius Cassiodori *Varias*, concinnatas esse. Nostra quidem opinione recte Troncarellius autumat libros saeculo nono exaratos ab exemplari saeculi septimi vel octavi, variis lectionibus praedito, descriptos esse. Hoc enim modo istud exemplar comparatum fuisse, ut *Consolationis* carmina capitalibus litteris, prout in saeculi sexti editione erant, pedestres autem partes minutis litteris scripta essent. Quare non de duobus archetypis, antiquiore uno, recentiore altero, ut Bielerus opinatus erat, sed de uno dupliciter scripto archetypo loqui debemus; qua forma huius nunc deperditi libri et noni saeculi codicum vetus (ut ait Troncarellius) species et minutarum litterarum errores explanantur.

Attamen, si Troncarellius codicum familias adumbrat, eodem modo, quamvis longe aliis rationibus et nos de Gallica et de Germanica familia, ut supra diximus (p. VII), loqui possumus, etsi eas magna contaminatio deformavit. Ad hoc propositum prodest reconsiderare quae de *Theologicis opusculis* diximus. Familiarum, quae *Consolationem* continent, altera optimo libro, qui est Aurelianensis (anno circiter 825 scriptus[10]), ut in

9. Cfr. *op. cit.*, pp. 42–43.

10. De huius libri aetate cfr. Troncarellium, *op. cit.*, pp. 162–163.

Theologicis opusculis, repraesentatur, cui adfines videntur et Parisinus Bibl. Nat. Lat. 7181 (P), eiusdem fere aetatis, duoque codices aliquatenus inter se similes, Turonensis 803 (M) et Bernensis, Bürgerbibliothek 179 (K), noni saeculi fine exarati.

Haud dissimiliter, in *Opusculis*, secunda, quae est Germanica illa familia, a codicibus Monacensi D altera parte, altera autem ab Augiensi Q, necnon a TN simillimoque Tegernseensi Laurentiano XIV, 15 (L) repraesentatur. Idem fit in *Consolatione*, ubi Germanica familia iisdem codicibus (LTN) constat. Neapolitano autem adfines videntur nonnulli alii libri, nempe Ambrosianus H 31 sup., nono saeculo exaratus (R), et tres recentiores, qui sunt Monacensis Clm 15825 (Mn), Vindobonensis 271 (W) (ambo decimi saeculi), et omnibus recentissimus Bambergensis M V 12 (C), saeculi decimi primi. Maioris pretii esse videtur Monacensis Clm 14324 Sancti Emmerani (E), saeculi decimi, qui a codice aliquo, Bernensi K propinquo, qui est Gallicae familiae, contaminatus esse videtur. Denique Tegernseensi adfinis (non tamen ab eo descriptus) est Sangallensis F, saeculi noni exeuntis.

Ab altera eiusdem Germanicae familiae parte bonus liber stat, cuius lectiones tamen singulariter in multis locis ab eorum librorum, quos nuper memoravimus, differunt, eodem modo quo Corbeiensis a Floriacensi familia in *Theologicis opusculis* separatur (cfr. p. VIII). Loquimur de Harleiano 3095, saeculi noni, qui et *Opuscula* et *Consolationem* continet.

Nonnullis locis huic secundae familiae libro (scl. H) adpropinquat optimus idemque antiquissimus, anno circiter 830 scriptus, qui est Vaticanus Lat. 3363 (V). Vaticano praestantissimo cognati sunt Vaticanus alter (Lat. 3865), saeculi noni exeuntis (Va), et Antwerpiensis A,

saeculi decimi; eadem fere aetate Laudunensis, Bibl. Mun. 439 (G), saeculi noni, et Alenconiensis, Bibl. Mun. 12 (B), saeculi vel noni vel decimi.

A saeculo nono exeunte et in *Opusculis theologicis* et in *Consolatione* familiarum contaminatio in dies crevit.

3. De huius editionis rationibus retractantes, tertio ad Bielerum convertimur, hoc scilicet rati, quae de *Consolatione* vir doctus ait, eadem etiam ad *Theologicorum opusculorum* editionem valere. Nam nos quoque id genus errorum memorare omisimus, quales oriuntur in litteris *ae* et *e*, *e* et *i*, *o* et *u*, *b* et *v* scribendis, nisi si aut sensus aut ratio grammatica mutari posse videbantur, exempli gratia: liberabimus / liberavimus (hi autem errores saepe ab altera, nec multo posteriore, manu eorundem librorum emendati sunt). Etiam menda librariorum manifesta quae in uno alterove tantum codice leguntur ex consulto omisimus.

Quod denique ad librorum descriptionem eorumque casus attinet Troncarellii opus evolvendum est[11].

De nonnullis lacunis quae in libris, quibus usi sumus, reperiuntur, hic breviter mentionem facere debemus.

R: incipit ab I, 4, 109 (*quanta*), deest a V, IV, 40 (*imagines*); haec ultima pars a recentiore (saec. XV) librario suppleta est, sed nullius pretii est.

E: desunt verba a IV, 6, 58 (post *ipsum etiam subiacet*) usque ad IV, 7, 8 (*inquam vera ratio*); deficit post V, 5, 25 (*aut*).

Mn: a folio 36r (III, 10, 118: *coniectare licet*) usque ad f. 38r (III, 11, 82: *rursus*) altera manu scriptus est; post V, 6, 147 (*cognitionis*) deest.

V: deest ab initio usque ad I, II, 14.

11. Cfr. *op. cit.*, pp. 147–271.

Va: deest a V, IV, 22 usque ad finem; quae pars a recentiore librario suppleta est.

G: incipit a II, 5, 78 (*infra infima*).

B: desunt verba a I, 4, 85 (*delatorum*) usque ad I, VI, 13.

F: desunt V, V, 3 usque ad V,6, 29 (*mobilis*), a 6, 108 (*incedere*) usque ad 6, 149 *praenoscendi*; a 6, 166 (*precesque*) usque ad finem.

Libros Mettensem, Bibl. Mun. 377 et Bonnensem, Universitätsbibliothek 175 (apud Bielerum D), qui ambo bellicis casibus anno 1943 et 1944 perierunt, adhibere non potuimus; paucas Bonnensis libri lectiones, a Bielero a praecedentibus editoribus (ut videtur) desumptas et in apparatu memoratas, omisimus.

Ut iam Bielerus eumque antecedentes editores fecerunt, de industria commentaria in Boethii libros, Media quae dicitur Aetate conscripta, requirere neque potuimus neque voluimus, quod omnes recentiores antiquissimis Boethii libris essent: quapropter parum veri simile videbatur ea commentaria aliquid vel novi vel boni ad textum constituendum afferre: hoc enim fieri potuisset, modo si ipsorum commentariorum scriptores multo sua aetate antiquiores codices adhibuissent. Itaque ea tantum legimus quae nono saeculo conscripta sunt, ut commentarium in *Consolationem* scriptum, cuius auctor ignoratur quodque ab E. T. Silkio (Romae, sumptis Americanae Academiae, 1935) editum est, nec non commentarium in *Theologica Opuscula*, cuius auctor perhibetur esse Iohannes Scottus, a Randio anno 1906 editum. Etiam Graecam Planudis versionem, quae exeunte XIII saeculo scripta est, quia parum prodesse poterat, consulto omisimus.

Boethianarum editionum historia, quod ad artem criticam pertinet, omnino recens est. Postquam humanae

litterae saeculis XV et XVI renatae erant, Boethii opera in obscuritatem detrusa sunt, quoniam ille scriptor, praecedentibus saeculis insignis, Scholasticae, quae dicitur, philosophiae magnam auctoritatem praebuisse credebatur; ex tali neglegentia factum est ut XVI saeculi editiones parvi pretii sint. Boethianorum operum contemptus (si ita dici potest) in sequentes aetates mansit, nullusque vir doctus, qui Boethii libris operam navaverit, cum illustribus saeculi XVII et XVIII philologis viris comparandus est. Audacter adfirmem omnium optimam fuisse quam Renatus Vallinus cum notis variorum curavit Lugduni Batavorum 1656 et 1671², quae tamen editio haud magni pretii est. Quamquam *Consolationem* et *Opuscula theologica* Vallinus multa cum cura edidit, et, ut breviter dicamus, eius editio optima ante Teubnerianam Rudolphi Peiperi (Lipsiae, 1871) fuit; omittere certe possumus eam quam Obbarius publici iuris fecit Ienae anno 1843. Primus Peiperus haec Boethii opera ad novae criticae artis normam subiecit, quam Germanica philologia per saeculum decimum nonum elaboraverat, qua re eius editio magni adhuc existimanda est. Multum deinde ad textum constituendum contulerunt viri docti qui editionem curaverunt quae in seriem Corporis Scriptorum Ecclesiasticorum Vindobonensis reposita est: Guilelmus Scheppsius, Augustus Engelbrechtius, Gustavus Weinbergerus, cuius nomine, cum auxilio Edmundi Hauleri, editio, quae *Consolationem* tantum continebat, in publicum prodiit Vindobonae, anno 1934 (CSEL LXVII). Optima tamen, quod ad recensionem codicum et ad criticam artem pertinet, fuit Ludovici Bieleri, quem saepe et merito supra nominavimus (CChrLat XCIV, 1957 et 1984²); neque silentio praetermittenda est, quamquam codices non adhibuit, ea, quam nonnullis annis antea paraverat Carolus

Büchnerus, inter Editiones Heidelbergenses edita, Heidelbergae 1947.

Ut iam diximus, Bielerus, Weinbergerus eiusque socii, necnon Büchnerus *Consolationi* tantum operam dederunt; *Theologicorum opusculorum* textus post Peiperi curas neglectus iacuit, quamquam Randius, ut huius praefationis initio diximus, multum ad eum illustrandum contulerat. Novam enim editionem Randius editurus erat, sed eam numquam secundum criticas rationes ad finem perduxit; nam minorem considerare debemus eam, quam in serie, quae Loeb Classical Library nominatur, anno 1918 adiuvante Henrico F. Stewart collocavit. Quae editio, *Opuscula theologica* et *Consolationem* continens, multis post annis a S. Tester (anno 1978) retractata est, sed, prout est eius collectionis norma, critico apparatu caret.

Uxori, quae mihi vere clara est, hoc opus dicatum sit.

Pisis, Mense Iulio MCMXCVIII

Novam editionem, nonnullis emendatam et auctam, paravimus. Virorum doctorum coniecturas, ubi visum est, adhibuimus; in Consolationis textu retractando Harleianum 2685 (saeculi IX: Ha) contulimus; in Theologicorum Opusculorum, Cantabrigiensem Corporis Christi Collegii 206 (saeculi IX: Co); item alia haud multa adiecimus. Nostri operis rationes in supra citato libro (n. 2: *Varia Boethiana*) exposuimus.

Pisis, Mense Iulio MMIV

CONSPECTVS SIGLORVM

CONSOLATIO PHILOSOPHIAE

Familia α

Parisinus, Paris, Bibl. Nat. Lat. 7181, saeculi IX ineuntis	P
Aurelianensis, Orléans, Bibl. Mun. 270 anni circiter 828	O
Turonensis, Tours, Bibl. Mun. 803, saeculi IX exeuntis	M
Bernensis, Bern, Bürgerbibliothek 179, saeculi IX	K

Familia β

Familia β¹

Laurentianus, Firenze, Bibl. Laur. plut. XIV, 15, anni circiter 830	L
Monacensis Tegernseensis, München, Staatsbibliothek Clm 18765, saeculi IX	T
Sangallensis, Sankt Gallen, Stiftsbibliothek 844, saeculi IX exeuntis	F
Neapolitanus, Napoli, Bibl. Naz. G IV 68, saeculi IX	N
Ambrosianus, Milano, Bibl. Ambr. H 31 sup., saeculi IX	R
Emmeranus, München, Staatsbibliothek Clm 14324 saeculi X	E
Monacensis, München, Staatsbibliothek Clm 15825, saeculi X	Mn
Vindobonensis, Wien, Österr. Nationalbibl. 271, saeculi X	W
Bambergensis, Bamberg, Staatsbibliothek M V 12, saeculi X–XI	C

Familia β²

Vaticanus, Bibl. Apost. Vat. Lat. 3363, anni circiter 830	V
Vaticanus, Bibl. Apost. Vat. Lat. 3865, saeculi IX exeuntis	Va
Harleianus, London, Brit. Libr. Harl. 3095, saeculi IX	H

Laudunensis 439, Laon, Bibl. Mun. 439, saeculi IX G
Antverpiensis, Antwerpen, Mus. Plantin. Mor. M.16.8., saeculi X A
Alenconiensis, Alençon, Bibl. Mun. 12, saeculi X B

Nonnumquam vel raro citantur:

Parisinus, Paris, Bibl. Nat. Lat. 15090, saeculi X Pa
Parisinus, Paris, Bibl. Nat. Lat. 6402, saeculi XI Pc
Parisinus, Paris, Bibl. Nat. Lat. 7183, saeculi X–XI
codex Rehdigeranus, saeculi XI (ex Bieleri collatione)
codex Hibernicus, Firenze, Bibl. Laur. LXXVIII, 19, saeculi XII (ex Bieleri collatione)

Comm.: saeculi noni Auctoris in Boetii *Consolationem philosophiae Commentarius*, edidit E. T. Silk, American Academy in Rome 1935.

OPVSCVLA THEOLOGICA

Familia Floriacensis

Aurelianensis, Orléans, Bibl. Mun. 270, anno circiter 828 O
Parisinus, Paris, Bibl. Nat., Lat. 7730, saeculi IX Z
Vaticanus, Bibl. Apost. Vat., Urbinas Lat. 532, saeculi X U

Familia Turonensis

Augiensis, Karlsruhe, Landesbibliothek XVIII, saeculi IX Q
Laurentianus, Firenze, Bibl. Laur. plut. XIV, 15, saec. IX L
Monacensis Tegernseensis, München, Staatsbibliothek Clm 18765, saec. IX T
Neapolitanus, Napoli, Bibl. Naz. G. IV. 68, saec. IX N

Familia Dionysiana

Monacensis, München, Staatsbibliothek, Clm 14370, saeculi X D

Familia Corbeiensis

Harleianus, London, Brit. Libr. Harl. 3095, saeculi IX H
Parisinus, Paris, Bibl. Nat. Lat. 12949, saeculi IX J
Laurentianus, Firenze, Bibl. Laur. San Marco 167, saeculi X X
Bernensis, Bern, Bürgerbibliothek 510 + 517A, saeculi IX–X Y

Bambergensis, Bamberg, Staatsbibliothek Q. VI. 32 (Patr. 45), saeculi X–XI S

Iohannes: Iohannis Scotti Eriugenae glossae a Randio editae, Quellen und Untersuchungen z. lat. Philologie des Mittelalters, München 1906.

Editiones

Glareanus: editio H. L. Glareani, Basileae 1546
Pulmannus: editio Th. Pulmani, Lugduni 1581
Sitzmannus: editio Th. Sitzmani, Hanoviae 1607
Vallinus: editio Renati Vallini, Lugduni Batavorum 1671[2]
Obbarius: editio Theodori Obbarii, Ienae 1843
Peiper: editio Rudolphi Peiperi, Teubner, Lipsiae 1871
Weinberger: editio Gustavi Weinbergeri, CSEL 67, Vindobonae 1934
Büchner: editio Caroli Büchneri, Heidelbergae 1947
Bieler: editio Ludovici Bieleri, CChLat 94, Turnholti 1957
Rand: editio H. F. Stewart et E. K. Rand, The Loeb Classical Library, Cambridge – London 1918, a S. J. Tester emendata, Cambridge – London, The Loeb Classical Library 1978
Gegenschatz: editio Ernesti Gegenschatzii et Olofi Gigonii, Artemis Verlag, München und Zürich 1990

Commentaria

Kommentar zu Boethius De consolatione Philosophiae, von Joachim Gruber, Berlin – New York 1978

LIBER PRIMVS

I. Carmina qui quondam studio florente peregi,
flebilis heu maestos cogor inire modos.
Ecce mihi lacerae dictant scribenda Camenae
et veris elegi fletibus ora rigant.

Tituli. ANICII MANLII (MALLI **P**) SEVERINI BOETHII (BOETII **P**) (V. C. ET INLUST. *add.* **K**) EX CONS. ORD. PATRICII (*ex* PATRICIO **M**) PHILOSOPHIAE CONSOLATIONIS INCIPIT LIBER PRIMUS (INCIPIT LIBER PRIMUS DE CONSOLATIONE PHILOSOPHIAE **K**) FELICITER **POMKH**

Boetii de consolatione philosophiae **L**

ANICII MANLII (*ex* MALII **W**[2]) SEVERINI BOETII (BOETHII **T**[2]) EX CONSL. ORD. PATRIC. (V. C. ET INLUST. EX CONS. ORD. EX MAG. OFF. ATQUE PATRICII **NW**) PHILOSOPHIAE (PHILOSOPHICAE **NE**[2]**W**) CONSOLATIONIS INCIPIT LIBER PRIMUS FELICITER (LIBER PRIMUS INCIPIT FELICITER **NW**, *qui istis verbis pergunt*: NEC NON ET GRATUITER DOMINO FAVENTE AMEN **N**, AMEN **W**) **TFNE** (*nonnulla evanida in* **E**) **W**, Incipit liber anicii manlii severini boetii ... ex cons. cl. ordinarii aurelii de philosophiae consolatione **Mn**, INCIPIT LIBER PRIMUS DE CONSOLATIONE PHILOSOPHIAE MANLII SEVERINI BOETII EX CONS. ORD. PATRICII **Va**, ANITII MALLII SEVERINI BOETII EX CONSULARI ORDINE PATRUM PHILOSOPHIAE CONSOLATIONIS LIBER PRIMUS INCIPIT **H**

inscriptionem om. **AV**, *inscriptio periit in* **BC**, *multa ab initio perierunt in* **RG**, Liber de consolatione *Comm.*

Compendia solvimus et minima orthographica omisimus

4 elegi: elegis W H A, eligis N E (*ut vid.*), *corr.* N[2] E[2] W[2] H[2]

Has saltem nullus potuit pervincere terror
ne nostrum comites prosequerentur iter.
Gloria felicis olim viridisque iuventae,
solantur maesti nunc mea fata senis.
Venit enim properata malis inopina senectus
et dolor aetatem iussit inesse suam.
Intempestivi funduntur vertice cani
et tremit effeto corpore laxa cutis.
Mors hominum felix, quae se nec dulcibus annis
inserit et maestis saepe vocata venit!
Eheu, quam surda miseros avertitur aure
et flentes oculos claudere saeva negat!
Dum levibus male fida bonis fortuna faveret
paene caput tristis merserat hora meum:
nunc quia fallacem mutavit nubila vultum
protrahit ingratas impia vita moras.
Quid me felicem totiens iactastis, amici?
Qui cecidit, stabili non erat ille gradu.

1, 1. Haec dum mecum tacitus ipse reputarem querimoniamque lacrimabilem stili officio signarem adstitisse mihi supra verticem visa est mulier reverendi admodum vultus, oculis ardentibus et ultra communem hominum

5 saltim O K T N E Mn A, vel saltem T *s.v.*, *corr.* O^2 K^2 **9** inopia M **12** effeto: effecto O^2 L Mn Va^2 B C, effaeto W, effoeto A, efeto M, *corr.* O^3 L^2 Mn^2 B^2 **15** heheu P K^2 A, heu heu V, heu *ex* eheu E^2 **19** non *ex* nunc H^2 **21** totiens *ex* toties O^2 L^2 T^2 E^2 W^2

2 signarem P M L T F N E W C H A^2: designarem O M*mg.* K E^2 Mn V Va H^2 A B, *def. Di Capua, Didaskaleion 1914, 282, Daly, Scriptorium 1950, 218, Ratkowitsch, W. St. 1982, 309 ss., Gruber* **3** quedam mulier V **4** hominum *om.* V

valentiam perspicacibus, colore vivido atque inexhausti vigoris, quamvis ita aevi plena foret ut nullo modo nostrae crederetur aetatis, statura discretionis ambiguae. **2.** Nam nunc quidem ad communem sese hominum mensuram cohibebat, nunc vero pulsare caelum summi verticis cacumine videbatur; quae cum altius caput extulisset, ipsum etiam caelum penetrabat respicientiumque hominum frustrabatur intuitum. **3.** Vestes erant tenuissimis filis subtili artificio indissolubili materia perfectae, quas, uti post eadem prodente cognovi, suis manibus ipsa texuerat; quarum speciem, veluti fumosas imagines solet, caligo quaedam neglectae vetustatis obduxerat. **4.** Harum in extremo margine Π graecum, in supremo vero Θ legebatur intextum atque in utrasque litteras in scalarum modum gradus quidam insigniti videbantur, quibus ab inferiore ad superius elementum esset ascensus. **5.** Eandem tamen vestem violentorum quorundam sciderant manus et particulas quas quisque potuit abstulerant. **6.** Et dextra quidem eius libellos, sceptrum vero sinistra gestabat.

7. Quae ubi poeticas Musas vidit nostro assistentes toro fletibusque meis verba dictantes, commota paulisper ac torvis inflammata luminibus: **8.** Quis, inquit, has scenicas meretriculas ad hunc aegrum permisit acce-

5 calore P 10 caput altius H Mn 13 indissolubili *ex* indesolubili T^2, *ex* indisolubili F^2, *ex* indissolubilis N^2 (indisolubili E) 17 extrema T, vel-o *corr.* T^2 18 legebatur Θ M in utrasque P O M K L T C H^2 A B *Peiper Bieler*: inter utrasque O^2 M^2 T^2 *s.v.* N F E Mn W C^2 V Va H A^2 *Comm. 15, 4 Klingner, De Boethii Consol. Philos. 2, n.1 Traenkle, VC 1968, 273 Gruber* 22 scinderant Mn V B, *corr.* V^2 B^2, sciderunt T (*ut vid.*) M, *corr.* T^2 M^2 *ut vid.* 23 abstulerat M^2 N^2 B^2 28 meretriculas *ex* metriculas O K

dere, quae dolores eius non modo nullis remediis foverent, verum dulcibus insuper alerent venenis? **9.** Hae sunt enim quae infructuosis affectuum spinis uberem fructibus rationis segetem necant hominumque mentes adsuefaciunt morbo, non liberant. **10.** At si quem profanum, uti vulgo solitum vobis, blanditiae vestrae detraherent, minus moleste ferendum putarem: nihil quippe in eo nostrae operae laederentur; hunc vero Eleaticis atque Academicis studiis innutritum ... **11.** Sed abite potius, Sirenes usque in exitium dulces, meisque eum Musis curandum sanandumque relinquite!

12. His ille chorus increpitus deiecit humi maestior vultum confessusque rubore verecundiam limen tristis excessit. **13.** At ego, cuius acies lacrimis mersa caligaret nec dinoscere possem quaenam haec esset mulier tam imperiosae auctoritatis, obstupui visuque in terram defixo quidnam deinceps esset actura exspectare tacitus coepi. **14.** Tum illa propius accedens in extrema lectuli mei parte consedit meumque intuens vultum luctu gravem atque in humum maerore deiectum, his versibus de nostrae mentis perturbatione conquesta est:

29 nullis: ullis V Va^2 **38** sirenae O T^2 C A **42** caligaret P O M K L T F N E W C V A: caligarat O^2 M^2 K^2 E^2 Mn Va A^2 B, vel caligavit F *s.v.*, caligaverat *Comm.* **43** possem: possim P O L T E, *corr.* O^2 T^2 E^2 **44** obstipui O K L T F N H A, *corr.* K^2 H^2, vel obstupui T^2 *s.v.* **48** versibus: verbis H

II. Heu, quam praecipiti mersa profundo
mens hebet et propria luce relicta
tendit in externas ire tenebras,
terrenis quotiens flatibus aucta
crescit in immensum noxia cura!
Hic quondam caelo liber aperto
suetus in aetherios ire meatus
cernebat rosei lumina solis,
visebat gelidae sidera lunae
et quaecumque vagos stella recursus
exercet varios flexa per orbes
comprensam numeris victor habebat;
quin etiam causas unde sonora
flamina sollicitent aequora ponti,
quis volvat stabilem spiritus orbem
vel cur Hesperias sidus in undas
casurum rutilo surgat ab ortu,
quid veris placidas temperet horas
ut terram roseis floribus ornet,
quis dedit ut pleno fertilis anno
autumnus gravidis influat uvis
rimari solitus atque latentis
naturae varias reddere causas:
nunc iacet effeto lumine mentis
et pressus gravibus colla catenis

4 flatibus: fluctibus E Mn² aucta: acta O² M² F² C² A² B, acta *ex* acuta K, vel aucta K² 12 comprensam innumeris M, comprensa innumeris O M² A B (*corr.* A²), comprehensam innumeris Va, compressam numeris W 15 quis *ex* qui T², qui *ex* quis O² 19 ornet *ex* ornent O² K² 25 gravibus: gravidis Va

declivemque gerens pondere vultum
cogitur, heu, stolidam cernere terram.

2, **1.** Sed medicinae, inquit, tempus est quam querelae. **2.** Tum vero totis in me intenta luminibus: Tune ille es, ait, qui nostro quondam lacte nutritus, nostris educatus alimentis in virilis animi robur evaseras? **3.** Atqui talia contuleramus arma quae, nisi prior abiecisses, invicta te firmitate tuerentur. **4.** Agnoscisne me? quid taces? pudore an stupore siluisti? mallem pudore, sed te, ut video, stupor oppressit. **5.** Cumque me non modo tacitum sed elinguem prorsus mutumque vidisset, admovit pectori meo leniter manum et: Nihil, inquit, pericli est, lethargum patitur, communem illusarum mentium morbum. Sui paulisper oblitus est. **6.** Recordabitur facile, si quidem nos ante cognoverit; quod ut possit, paulisper lumina eius mortalium rerum nube caligantia tergamus. **7.** Haec dixit oculosque meos fletibus undantes contracta in rugam veste siccavit.

III. Tunc me discussa liquerunt nocte tenebrae
luminibusque prior rediit vigor,
ut cum praecipiti glomerantur sidera Coro

1 querellae O N C, *corr.* O² C² 2 totis: promptis P Va *s.v.*, totis *ex emend.* K² 5 prius Mn, primo N, *corr.* N² 6 agnoscisne *ex* agnoscesne O² L² T² V², agnoscis C, agnoscisse me M, *corr.* M² 14 tergamus: tergeamus P O M L² T² F N (tergamus P² O²)

1 discussa: discusse (*vel* –ae) P M² L T N, *corr.* L² T² N² 3 glomerantur: clauduntur *con. Bieler, W. St 1957, 16* sidera: nubila *con. Volkmann apud Peiperum, Peiper Büchner, Studien IV, 148*, sidera *tuentur Engel. Gruber* coro O² A²: choro O A *cett. codd.*

nimbosisque polus stetit imbribus
sol latet ac nondum caelo venientibus astris
desuper in terram nox funditur;
hanc si Threicio Boreas emissus ab antro
verberet et clausum reseret diem,
emicat et subito vibratus lumine Phoebus
mirantes oculos radiis ferit.

3, **1.** Haud aliter tristitiae nebulis dissolutis hausi caelum et ad cognoscendam medicantis faciem mentem recepi. **2.** Itaque ubi in eam deduxi oculos intuitumque defixi, respicio nutricem meam, cuius ab adulescentia laribus obversatus fueram, Philosophiam. **3.** Et: Quid, inquam, tu in has exsilii nostri solitudines, o omnium magistra virtutum, supero cardine delapsa venisti? an ut tu quoque mecum rea falsis criminationibus agiteris? **4.** An, inquit illa, te, alumne, desererem nec sarcinam quam mei nominis invidia sustulisti communicato tecum labore partirer? **5.** Atqui Philosophiae fas non erat incomitatum relinquere iter innocentis. Meam scilicet criminationem vererer et quasi novum aliquid acciderit perhorrescerem? **6.** Nunc enim primum censes apud improbos mores lacessitam periculis esse sapientiam? nonne apud veteres quoque ante nostri Platonis aetatem magnum saepe certamen cum stultitiae temeritate certavimus eodemque superstite praeceptor eius Socra-

7 threicius P, threicios L, si threicio *ex* sit hreicius T^2, treicio Va, *corr.* Va^2 9 et P O^2 M K^2 L^2 T^2 F N E Mn W V^2 H A B: ut O M^2 K L T Ha C V Va A *s.v.* H^2

8 criminibus F *s.v.* Mn 13 acciderit T^2 *cett. codd. Peiper*: accideret P T Ha^2 (*ut vid.*) *Bieler*

tes iniustae victoriam mortis me astante promeruit? **7.** Cuius hereditatem cum deinceps Epicureum vulgus ac Stoicum ceterique pro sua quisque parte raptum ire molirentur meque reclamantem renitentemque velut in partem praedae traherent, vestem quam meis texueram manibus disciderunt abreptisque ab ea panniculis totam me sibi cessisse credentes abiere. **8.** In quibus quoniam quaedam nostri habitus vestigia videbantur, meos esse familiares imprudentia rata, nonnullos eorum profanae multitudinis errore pervertit. **9.** Quodsi nec Anaxagorae fugam nec Socratis venenum nec Zenonis tormenta, quoniam sunt peregrina, novisti, at Canios, at Senecas, at Soranos, quorum nec pervetusta nec incelebris memoria est, scire potuisti. **10.** Quos nihil aliud in cladem detraxit nisi quod nostris moribus instituti studiis improborum dissimillimi videbantur. **11.** Itaque nihil est quod admirere si in hoc vitae salo circumflantibus agitemur procellis, quibus hoc maxime propositum est, pessimis displicere. **12.** Quorum quidem tametsi est numerosus exercitus, spernendus tamen est, quoniam nullo duce regitur sed errore tantum temere ac passim lymphante raptatur. **13.** Qui si quando contra nos aciem struens valentior incubuerit, nostra quidem dux copias suas in arcem contrahit, illi vero circa diripiendas inutiles sarcinulas occupantur. **14.** At nos desuper irridemus vilissima rerum quaeque rapientes, securi to-

21 raptum ire *ex* raptum mire O² B² **25** credentes: arbitrantes C, *om.* E (videntes *s.v.* E²) abiere: abire P E W V, *corr.* P² E² V² **35** admireris M² K W² (*gloss. s.v. in* O), ammireres M, admirere *ex* admirare T² **40** lymphanter aptatur P L V, *corr.* L² **41** instruens L

tius furiosi tumultus eoque vallo muniti quo grassanti stultitiae aspirare fas non sit.

IV. Quisquis composito serenus aevo
fatum sub pedibus egit superbum
fortunamque tuens utramque rectus
invictum potuit tenere vultum,
non illum rabies minaeque ponti
versum funditus exagitantis aestum
nec ruptis quotiens vagus caminis
torquet fumificos Vesaevus ignes
aut celsas soliti ferire turres
ardentis via fulminis movebit.
Quid tantum miseri saevos tyrannos
mirantur sine viribus furentes?
nec speres aliquid nec extimescas:
exarmaveris impotentis iram;
at quisquis trepidus pavet vel optat,
quod non sit stabilis suique iuris,
abiecit clipeum locoque motus
nectit qua valeat trahi catenam.

4, 1. Sentisne, inquit, haec atque animo illabuntur tuo, an *ὄνος λύρας*? quid fles, quid lacrimis manas? *Ἐξαύδα, μὴ*

45 crassanti Va, *ex* grassanti O^2 K^2

6 agitantis P, excitantis *ex* excitatis A^2 8 fumificosve saevus O K V, *corr.* O^2 K^2 V^2 11 saevos: suos H^2 A^2 15 at *ex* aut O^2, et Va

2 an ὄνος *Peiper:* ANONOς *codd.*, esne ὄνος πρὸς λύραν *edd. vett.*, esne ὄνος λύρας *Vall.* 2–3 *graeca verba restituit Glar.*

κεῦθε νόῳ: si operam medicantis exspectas, oportet vulnus detegas.

2. Tum ego collecto in vires animo: Anne adhuc eget admonitione nec per se satis eminet fortunae in nos saevientis asperitas? nihilne te ipsa loci facies movet? **3.** haecine est bibliotheca, quam certissimam tibi sedem nostris in laribus ipsa delegeras, in qua mecum saepe de humanarum divinarumque rerum scientia disserebas? **4.** talis habitus talisque vultus erat, cum tecum naturae secreta rimarer, cum mihi siderum vias radio describeres, cum mores nostros totiusque vitae rationem ad caelestis ordinis exempla formares? haecine praemia referimus tibi obsequentes? **5.** atqui tu hanc sententiam Platonis ore sanxisti, beatas fore res publicas si eas vel studiosi sapientiae regerent vel earum rectores studere sapientiae contigisset. **6.** Tu eiusdem viri ore hanc sapientibus capessendae rei publicae necessariam causam esse monuisti, ne improbis flagitiosisque civibus urbium relicta gubernacula pestem bonis ac perniciem ferrent. **7.** Hanc igitur auctoritatem secutus, quod a te inter secreta otia didiceram transferre in actum publicae administrationis optavi. **8.** Tu mihi et qui te sapientium mentibus inseruit deus conscii nullum me ad magistratum nisi commune bonorum omnium studium detulisse. **9.** Inde cum improbis graves inexorabilesque discor-

5 tum: tuum (*cum praecedentibus coniunctum*) O, tum *add. in mg.* O[2] **7** saevientes P N, *corr.* N[2] **9** in laribus nostris K B **14** exempla: exemplar L T[2] F[2] N W H (exempla L[2]) **21** ferrent: vel inferrent *s.v.* O T[2] F[2], inferrent N[2] C A[2] B **23** otia: otio *s.v.* V[2] **26** omnium bonorum E C V A **27** improbis *ex* improbes O[2], *ex* improbos K[2]

diae et, quod conscientiae libertas habet, pro tuendo iure spreta potentiorum semper offensio. **10.** Quotiens ego Conigastum in imbecilli cuiusque fortunas impetum facientem obvius excepi, quotiens Trigguillam regiae praepositum domus ab incepta, perpetrata iam prorsus iniuria deieci, quotiens miseros, quos infinitis calumniis impunita barbarorum semper avaritia vexabat, obiecta periculis auctoritate protexi! numquam me ab iure ad iniuriam quisquam detraxit. **11.** Provincialium fortunas tum privatis rapinis tum publicis vectigalibus pessumdari non aliter quam qui patiebantur indolui. **12.** Cum acerbae famis tempore gravis atque inexplicabilis indicta coemptio profligatura inopia Campaniam provinciam videretur, certamen adversum praefectum praetorii communis commodi ratione suscepi, rege cognoscente contendi et ne coemptio exigeretur evici. **13.** Paulinum consularem virum, cuius opes Palatinae canes iam spe atque ambitione devorassent, ab ipsis hiantium faucibus traxi. **14.** Ne Albinum consularem virum praeiudicatae accusationis poena corriperet, odiis me Cypriani delatoris opposui. **15.** Satisne in me magnas videor exacerbasse discordias? sed esse apud ceteros tutior debui, qui mihi amore iustitiae nihil apud aulicos, quo magis essem tutior, reservavi.

29 potentiorum: potentium C^2 H B^2 **30** imbecillis K Ha^2 T *s.v.* F *s.v.* N^2 E^2 Mn A B, imbecilli Ha A V, *corr.* V^2 A^2 **32** trigguillam O M L E W C V A: triguillam P O^2 K F W Va B, tringuillam T^2, triguuillam N, al. tringuilam vel tringuillam N^2 *mg.*, trigguilla H, triguuillum Mn, trigguilam T, Ha *non liquet* **36** quis ad iniuriam quicquam P, quis ad iniurium quicquam *Bieler*, quis *eras.* P^2 **45** palatini M^2 K F^2 N^2 E (*corr.* E^2) W Mn B^2 **49** exacerbasse P O^2 L^2 Mn B: exacervasse O M K L Ha T F N E W Mn^2 C V Va H A

16. Quibus autem deferentibus perculsi sumus? Quorum Basilius olim regio ministerio depulsus in delationem nostri nominis alieni aeris necessitate compulsus est. **17.** Opilionem vero atque Gaudentium cum ob innumeras multiplicesque fraudes ire in exsilium regia censura decrevisset cumque illi parere nolentes sacrarum sese aedium defensione tuerentur compertumque id regi foret, edixit uti, ni intra praescriptum diem Ravenna urbe decederent, notas insigniti frontibus pellerentur. **18.** Quid huic severitati posse astrui videtur? atquin eo die deferentibus eisdem nominis nostri delatio suscepta est. **19.** Quid igitur? nostraene artes ita meruerunt an illos accusatores iustos fecit praemissa damnatio? itane nihil fortunam puduit, si minus accusatae innocentiae at accusantium vilita⟨ti⟩s?

20. At cuius criminis arguimur, summam quaeris. Senatum dicimur salvum esse voluisse. **21.** Modum desideras? delatorem, ne documenta deferret quibus senatum maiestatis reum faceret, impedisse criminamur. **22.** Quid igitur, o magistra, censes? infitiabimur crimen, ne tibi pudor simus? at volui nec umquam velle desistam. Fatebimur? sed impediendi delatoris opera

59 uti O M K L Ha T N E W C V Va: ut T^2 F N^2 Mn C^2 V^2 H A B ni: nisi K^2 V^2 Va A B, ni *in ras.* N, ni *corr.* A^2, *om.* P **61** videatur O K L^2 B, videretur Mn, *corr. omnes* **62** atquin P L Ha T N F: atqui in M K T^2 N E W C V H A, atqui O^2 L^2 N^2 F^2 Mn Va B, atque quin O **66** vilita⟨ti⟩s *Glareanus (teste Peipero) Vall. Peiper Traenkle, VC 1968, 273–274 Gruber*, utilitatis *Glareanus*, vilitas *tuetur Bieler* **67** at: sed F^2 N^2 *s.v.* (*ut gloss.?*) H, aut K, ut L (*corr.* L^2 H^2) quaeris: quaeres P O Ha T V (*corr.* O^2 T^2 V^2) *Bieler* **72** pudor P O M K L F V Va A: pudori Ha T N E W Mn^2 C H B, pudore Mn

cessavit. **23.** An optasse illius ordinis salutem nefas vocabo? ille quidem suis de me decretis uti hoc nefas esset effecerat. **24.** Sed sibi semper mentiens imprudentia rerum merita non potest immutare nec mihi Socratico decreto fas esse arbitror vel occuluisse veritatem vel concessisse mendacium. **25.** Verum id quoquo modo sit, tuo sapientiumque iudicio aestimandum relinquo. Cuius rei seriem atque veritatem, ne latere posteros queat, stilo etiam memoriaeque mandavi. **26.** Nam de compositis falso litteris, quibus libertatem arguor sperasse Romanam, quid attinet dicere? quarum fraus aperta patuisset si nobis ipsorum confessione delatorum, quod in omnibus negotiis maximas vires habet, uti licuisset. **27.** Nam quae sperari reliqua libertas potest? atque utinam posset ulla! respondissem Canii verbo, qui cum a Gaio Caesare Germanici filio conscius contra se factae coniurationis fuisse diceretur: „si ego", inquit, „scissem, tu nescisses".

28. Qua in re non ita sensus nostros maeror hebetavit ut impios scelerata contra virtutem querar molitos, sed quae speraverint effecisse vehementer admiror. **29.** Nam deteriora velle nostri fuerit fortasse defectus, posse contra innocentiam quae sceleratus quisque conceperit inspectante deo monstri simile est. **30.** Unde

74 cessavit P O M L Ha T F N E[2] Mn W C[2] H A: cessabit O[2] K A[2] B Va E C vocabo P O K L Ha T E Mn C V Va H A B *Comm.*: iudicabo M F N W, al. vocabo *s.v.* M[2] F[2] N[2], vel iudicabo T *s.v.* 78 oculuisse T N Va, *corr.* T[2] consensisse A[2] B, concensisse K V[2], *corr.* K[2] 79 quo quomodo P O K T F N W Mn B, *corr.* P[2] T[2] N[2] Mn[2] B[2], quomodo Ha 86 namque P M K Ha T F Mn, *corr.* T[2]

haud iniuria tuorum quidam familiarium quaesivit: „si quidem deus“, inquit, „est, unde mala? bona vero unde, si non est?“ **31.** Sed fas fuerit nefarios homines, qui bonorum omnium totiusque senatus sanguinem petunt, nos etiam, quos propugnare bonis senatuique viderant, perditum ire voluisse. **32.** Sed num idem de patribus quoque merebamur? meministi, ut opinor, quoniam me dicturum quid facturumve praesens semper ipsa dirigebas, meministi, inquam, Veronae cum rex, avidus exitii communis, maiestatis crimen in Albinum delatae ad cunctum senatus ordinem transferre moliretur, universi innocentiam senatus quanta mei periculi securitate defenderim. **33.** Scis me haec et vera proferre et in nulla umquam mei laude iactasse: minuit enim quodam modo se probantis conscientiae secretum, quotiens ostentando quis factum recipit famae pretium. **34.** Sed innocentiam nostram quis exceperit eventus vides: pro verae virtutis praemiis falsi sceleris poenas subimus. **35.** Eccuius umquam facinoris manifesta confessio ita iudices habuit in severitate concordes ut non aliquos vel ipse ingenii error humani vel fortunae condicio cunctis mortalibus incerta summitteret? **36.** Si inflammare sacras aedes voluisse, si sacerdotes impio iugulare gladio, si bonis omnibus necem struxisse diceremur, praesentem tamen sententia, confessum tamen convictumve punis-

98 haut V Ha N, aut P K^2, aud O K, *corr.* P^2 O^2 N^2 **106** Veronae positus O^2 K^2 **107** delatae P O M K L Ha T C V Va A *Peiper Bieler:* delatum M^2 T^2 F N E Mn W H *Traenkle VC 1968, 274 Gruber* **115** ec cuius O T Mn^2: haec cuius P L, et cuius O^2 L^2 T^2 *mg. cett. codd.* **120** si sacerdotes: sacerdotes O^2 L N R, si *add.* L^2 N^2 **122** *alterum* tamen *om.* M K C H A, *del.* O^2 L^2 Ha^2 T^2 F^2 N^2 E^2 V^2

set; nunc quingentis fere passuum milibus procul muti atque indefensi ob studium propensius in senatum morti proscriptionique damnamur. O meritos de simili crimine neminem posse convinci!

37. Cuius dignitatem reatus ipsi etiam qui detulere viderunt; quam uti alicuius sceleris admixtione fuscarent, ob ambitum dignitatis sacrilegio me conscientiam polluisse mentiti sunt. **38.** Atqui et tu insita nobis omnem rerum mortalium cupidinem de nostri animi sede pellebas et sub tuis oculis sacrilegio locum esse fas non erat. Instillabas enim auribus cogitationibusque cotidie meis Pythagoricum illud *ἕπου θεῷ*, **39.** nec conveniebat vilissimorum me spirituum praesidia captare, quem tu in hanc excellentiam componebas ut consimilem deo faceres. **40.** Praeterea penetral innocens domus, honestissimorum coetus amicorum, socer etiam sanctus et aeque ac tu ipsa reverendus ab omni nos huius criminis suspicione defendunt. **41.** Sed – o nefas! – illi vero de te tanti criminis fidem capiunt atque hoc ipso videbimur affines fuisse maleficio, quod tuis imbuti disciplinis, tuis instituti moribus sumus. **42.** Ita non est satis nihil mihi tuam profuisse reverentiam, nisi ultro tu mea potius offensione lacereris. **43.** At vero hic etiam nostris malis cumulus accedit, quod existimatio plurimo-

123 muti P Ha T L^2 W V A: moti L T^2 V^2 *cett. codd.* (H *non liquet*) **125** meritos P O M^2 K Ha T F R C V Va A: merito M L Ha^2 T^2 F^2 N E Mn W C^2 V^2 H de simili: de simile P, dissimili T N, *corr.* T^2 N^2 **134** θεῷ *edd.* (*sed* θεόν *Peiper*): ΘΕΟΝ *libri, quorum nonnulli* de non diis *vel* deo non diis *suprascribunt, unde* θεοῖς *Engelbrecht* **139** ac tu ipsa *con. Sitzmannus (unde Vall. Weinb. Bieler)*: actu ipse A, actu ipso A^2 *cett. codd. Peiper*

rum non rerum merita sed fortunae spectat eventum eaque tantum iudicat esse provisa quae felicitas commendaverit; quo fit ut existimatio bona prima omnium deserat infelices. **44.** Qui nunc populi rumores, quam dissonae multiplicesque sententiae, piget reminisci; hoc tantum dixerim, ultimam esse adversae fortunae sarcinam quod, dum miseris aliquod crimen affingitur, quae perferunt meruisse creduntur. **45.** Et ego quidem bonis omnibus pulsus, dignitatibus exutus, existimatione foedatus ob beneficium supplicium tuli. **46.** Videre autem videor nefarias sceleratorum officinas gaudio laetitiaque fluitantes, perditissimum quemque novis delationum fraudibus imminentem, iacere bonos nostri discriminis terrore prostratos, flagitiosum quemque ad audendum quidem facinus impunitate, ad efficiendum vero praemiis incitari, insontes autem non modo securitate verum ipsa etiam defensione privatos. Itaque libet exclamare:

V. O stelliferi conditor orbis,
qui perpetuo nixus solio
rapido caelum turbine versas
legemque pati sidera cogis,
ut nunc pleno lucida cornu
totis fratris obvia flammis
condat stellas luna minores,

147 expectat M K C, *corr.* M^2 C^2 **149** primo O^2 A C **153** miseris: bonis H Mn *s.v.*, vel miseris H *s.v.* affingitur: affigitur T^2 F (vel affingitur F *s.v.*) N^2 R^2 C Va A^2 *Comm.*, afflingitur E, *corr.* E^2 **160** audiendum M K T V, *corr.* M^2 K^2 T^2 V^2

nunc obscuro pallida cornu
Phoebo propior lumina perdat
et qui primae tempore noctis
agit algentes Hesperos ortus
solitas iterum mutet habenas
Phoebi pallens Lucifer ortu!
Tu frondifluae frigore brumae
stringis lucem breviore mora;
tu cum fervida venerit aestas
agiles nocti dividis horas.
Tua vis varium temperat annum,
ut quas Boreae spiritus aufert
revehat mites Zephyrus frondes,
quaeque Arcturus semina vidit
Sirius altas urat segetes:
nihil antiqua lege solutum
linquit propriae stationis opus.
Omnia certo fine gubernans
hominum solos respuis actus
merito rector cohibere modo.
Nam cur tantas lubrica versat
Fortuna vices? premit insontes
debita sceleri noxia poena,
at perversi resident celso
mores solio sanctaque calcant
iniusta vice colla nocentes.
Latet obscuris condita virtus

9 proprior V Va, *corr.* V² 11 hesperos O M K T N² *s.v.* C V: ΗΣΠΕΡΩΣ H, hesperus O² K² T² *cett. codd.* 17 nocti: noctis O K R² W V² Va, nocti *ex* noctis N² (*ut vid.*) A² 20 mites P O M K L Ha F N V: mi*tes T, mitis M² L² R² E Mn W C Va A

clara tenebris iustusque tulit
crimen iniqui.
Nil periuria, nil nocet ipsis
fraus mendaci compta colore,
sed cum libuit viribus uti,
quos innumeri metuunt populi
summos gaudent subdere reges.
O iam miseras respice terras,
quisquis rerum foedera nectis!
operis tanti pars non vilis
homines quatimur fortunae salo.
Rapidos, rector, comprime fluctus
et quo caelum regis immensum
firma stabiles foedere terras!

5, **1.** Haec ubi continuato dolore delatravi, illa vultu placido nihilque meis questibus mota: **2.** Cum te, inquit, maestum lacrimantemque vidissem, ilico miserum exsulemque cognovi; sed quam id longinquum esset exsilium, nisi tua prodidisset oratio, nesciebam. **3.** Sed tu quam procul a patria non quidem pulsus es sed aberrasti! ac, si te pulsum existimari mavis, te potius ipse pepulisti: nam id quidem de te numquam cuiquam fas

37 periurii V^2 Va *s.v.* A **38** mendaci P K L Ha T^2 F N R E W C H^2 A: mendacii O M F^2 Mn H Va A^2, mendali* T **41** gaudent K^2 *cett. codd. Traenkle VC 1968, 274–275 Gruber*: gaudet K *Bieler Traina, RFIC 1970, 99* **46** rabidos T^2 F N *s.v.* W, *corr.* F^2

3 lacrimantemque – **12** cuius *perierunt in* Va, *scripsit manus recentior* **6** quam: tam *con. Bieler*

fuisset. **4.** Si enim cuius oriundo sis patriae reminiscare, non uti Atheniensium quondam multitudinis imperio regitur, sed *εἷς κοίρανός ἐστιν, εἷς βασιλεύς*, qui frequentia civium, non depulsione laetetur, cuius agi frenis atque obtemperare iustitiae summa libertas est. **5.** An ignoras illam tuae civitatis antiquissimam legem, qua sanctum est ei ius exsulare non esse quisquis in ea sedem fundare maluerit? Nam qui vallo eius ac munimine continetur, nullus metus est ne exsul esse mereatur; at quisquis inhabitare eam velle desierit pariter desinit etiam mereri. **6.** Itaque non tam me loci huius quam tua facies movet nec bibliothecae potius comptos ebore ac vitro parietes quam tuae mentis sedem requiro, in qua non libros sed id quod libris pretium facit, librorum quondam meorum sententias collocavi. **7.** Et tu quidem de tuis in commune bonum meritis vera quidem, sed pro multitudine gestorum tibi pauca dixisti. **8.** De obiectorum tibi vel honestate vel falsitate cunctis nota memorasti. De sceleribus fraudibusque delatorum recte tu quidem strictim attingendum putasti, quod ea melius uberiusque recognoscentis omnia vulgi ore cele-

9 oriundo P O M L Ha T Mn^2 V A^2: oriundus O^2 M^2 K T^2 F N R E Mn W C H A *Comm.* reminiscare P M L T F N^2 R Mn W A^2: reminescare N, reminiscaris O M^2 K E C V H A **11** ἀλλὰ εἷς βασιλεὺς ἐστίν, εἷς κοίρανος *edd. vett.*, *corr. Vall.* **13** summa libertas *libri omnes*, summa *om. Bieler, errans in apparatu* **15** sanctum P O^2 M L Ha R E V H^2 A^2: sancitum O M^2 K T^2 F N R^2 E^2 Mn W C V^2 Va H A, scancitum T ei ius: eius P L C H (*corr.* L^2 C^2), ius M^2 K^2 Va A^2, *om.* Mn **18** desierit: destiterit L T *s.v.* F *s.v.* N R W V, *corr.* V^2, al. desierit *s.v.* N^2 **19** mereri *ex* merere N^2 E^2 **25** gestorum tibi: tibi *om.* N, *addubitat Büchner* **28** eo quod M^2 T *s.v.* F *s.v.* N *mg.* (*ut gloss.*) H

brentur. **9.** Increpuisti etiam vehementer iniusti factum senatus. De nostra etiam criminatione doluisti, laesae quoque opinionis damna flevisti. **10.** Postremus adversum fortunam dolor incanduit conquestusque non aequa meritis praemia pensari, in extremo Musae saevientis, uti quae caelum terras quoque pax regeret, vota posuisti. **11.** Sed quoniam plurimus tibi affectuum tumultus incubuit diversumque te dolor ira maeror distrahunt, uti nunc mentis es, nondum te validiora remedia contingunt. **12.** Itaque lenioribus paulisper utemur, ut quae in tumorem perturbationibus influentibus induruerunt ad acrioris vim medicaminis recipiendam tactu blandiore mollescant.

VI. Cum Phoebi radiis grave
Cancri sidus inaestuat,
tum qui larga negantibus
sulcis semina credidit
elusus Cereris fide
quernas pergat ad arbores.
Numquam purpureum nemus
lecturus violas petas
cum saevis Aquilonibus
stridens campus inhorruit;
nec quaeras avida manu
vernos stringere palmites

32 adversus P K N, *corr.* P^2 N^2 **35** uti quae O L^2 T^2 F N^2 R W C Va: utique P M K L Ha T N E Mn W^2 H A **36** affectum T A^2, *corr.* T^2 **39** levioribus H utamur A, *corr.* A^2

11 nec: ne M E Mn^2 H, *corr.* M^2 E^2 **12** vernos: verna N, verno T^2 N^2 F^2

uvis si libeat frui;
autumno potius sua
Bacchus munera contulit.
Signat tempora propriis
aptans officiis deus
nec quas ipse coercuit
misceri patitur vices.
Sic quod praecipiti via
certum deserit ordinem
laetos non habet exitus.

6, **1.** Primum igitur paterisne me pauculis rogationibus statum tuae mentis attingere atque temptare, ut qui modus sit tuae curationis intellegam? **2.** – Tu vero arbitratu, inquam, tuo quae voles ut responsurum rogato. **3.** – Tum illa: Huncine, inquit, mundum temerariis agi fortuitisque casibus putas an ullum credis ei regimen inesse rationis? **4.** – Atqui, inquam, nullo existimaverim modo ut fortuita temeritate tam certa moveantur, verum operi suo conditorem praesidere deum scio nec umquam fuerit dies qui me ab hac sententiae veritate depellat. **5.** – Ita est, inquit, nam id etiam paulo ante cecinisti hominesque tantum divinae exsortes curae esse deplorasti; nam de ceteris quin ratione regerentur nihil movebare. **6.** Papae autem, vehementer admiror cur in tam salubri sententia locatus aegrotes. Verum altius per-

15 bacchus M K L T N R^2 B E W V H^2: baccus Ha, bachus P O T^2 F R Mn C Va H A

6 an ullum: nullum P, an nullum O M^2 (*ut vid.*) K 13 quin ratione: qui in ratione O Ha F H B, *corr.* O^2 F^2 B^2

scrutemur; nescio quid abesse coniecto. **7.** Sed dic mihi, quoniam deo mundum regi non ambigis, quibus etiam gubernaculis regatur advertis? **8.** – Vix, inquam, rogationis tuae sententiam nosco, nedum ad inquisita respondere queam. **9.** – Num me, inquit, fefellit abesse aliquid, per quod velut hiante valli robore in animum tuum perturbationum morbus inrepserit? **10.** Sed dic mihi, meministine quis sit rerum finis quove totius naturae tendat intentio? – Audieram, inquam, sed memoriam maeror hebetavit. **11.** – Atqui scis unde cuncta processerint. – Novi, inquam, deumque esse respondi. **12.** – Et qui fieri potest ut principio cognito quis sit rerum finis ignores? **13.** Verum hi perturbationum mores, ea valentia est, ut movere quidem loco hominem possint, convellere autem sibique totum exstirpare non possint. **14.** Sed hoc quoque respondeas velim: hominemne te esse meministi? – Quidni, inquam, meminerim? **15.** – Quid igitur homo sit poterisne proferre? – Hocine interrogas, an esse me sciam rationale animal atque mortale? scio, et id me esse confiteor. **16.** – Et illa: nihilne aliud te esse novisti? – Nihil. **17.** – Iam scio, inquit, morbi tui aliam vel maximam causam; quid ipse sis nosse desisti. Quare plenissime vel aegritudinis tuae rationem vel aditum reconciliandae sospitatis inveni. **18.** Nam quoniam tui oblivione confunderis et exsulem te et exspoliatum propriis bonis esse doluisti; **19.** quoniam vero quis sit rerum finis ignoras, nequam homi-

17 ambigis *ex* ambiges O^2 N^2 18 avertis M E V B, *corr.* M^2 V^2 19 nedum *ex* necdum Mn^2 Va^2 B^2, necdum R A^2 21 vel veluti *s.v.* F^2 vel hianti *s.v.* F^2 27 qui sit M 28 hi ... mores: his ... morbis O^2 K^2, hi ... mores *in ras.* V^2 31 possunt N F^2 A, *corr.* A^2 34 sciam: scias P, sciam *ex emend.* V B

nes atque nefarios potentes felicesque arbitraris; quoniam vero quibus gubernaculis mundus regatur oblitus es, has fortunarum vices aestimas sine rectore fluitare: magnae non ad morbum modo, verum ad interitum quoque causae. Sed sospitatis auctori grates, quod te nondum totum natura destituit. **20.** Habemus maximum tuae fomitem salutis veram de mundi gubernatione sententiam, quod eam non casuum temeritati sed divinae rationi subditam credis; nihil igitur pertimescas, iam tibi ex hac minima scintillula vitalis calor illuxerit. **21.** Sed quoniam firmioribus remediis nondum tempus est, et eam mentium constat esse naturam ut, quotiens abiecerint veras, falsis opinionibus induantur, ex quibus orta perturbationum caligo verum illum confundit intuitum, hanc paulisper lenibus mediocribusque fomentis attenuare temptabo, ut dimotis fallacium affectionum tenebris splendorem verae lucis possis agnoscere.

VII. Nubibus atris
condita nullum
fundere possunt
sidera lumen.
Si mare volvens
turbidus Auster
misceat aestum,
vitrea dudum
parque serenis
unda diebus
mox resoluto
sordida caeno

50 casuum *ex* casiuum N², *ex* casum T², *ex* cassum F², casum A² 55 abiecerint *ex* abiecerit N² F² Mn²

visibus obstat,
quique vagatur
montibus altis
defluus amnis
saepe resistit
rupe soluti
obice saxi.
Tu quoque si vis
lumine claro
cernere verum,
tramite recto
carpere callem,
gaudia pelle,
pelle timorem
spemque fugato
nec dolor adsit.
Nubila mens est
vinctaque frenis
haec ubi regnant.

28 dolor: timor M T V, *corr.* M² V², dolor T *mg.* **30** victaque P Va A B, *corr.* P² A²

ANICII (ANNICII **O**) MANLII (MALLI **P**) SEVERINI BOETII (BOETI **O**) (VC EX INL. *add.* **P**) EX CONS. ORD. (*om.* **M**) (EX MAG. OFF. ATQUE *add.* **P**) PATR. (PATRICII **M**, PATRICIO **P**) PHILOSOPHIAE CONSOLATIONIS EXPLICIT LIBER I INCIPIT LIBER II FELICITER **POM**, EXPLICIT LIBER PRIMUS ANICII MANLII SEVERINI BOECII EXCONSULIS ORDINARII PATRICII PHILOSOPHICAE CONSOLATIONIS: INCIPIT LIBER II FELICITER **K**

ANICII MANLII SEVERINI BOETII EXCONS. ORD. PATR. PHILOSOPHIAE CONSOLATIONIS EXPLICIT LIB. I. INCIPIT LIB. II. FELICITER **L**

ANICII (ANITII **RW**, ANNITII **C**) MANLII (MAGNILII **E**, *corr.* **E**[2]) SEVERINI BOETHII (BOETII **NEW**, *om.* **C**; V.C. ET INLUS. *add.* **N**) EXCONS. ORD. (ORDINE **C**, EX MAG. OFF. ATQUE *add.* **N**) PATR. (PATRI. **E**, PATRICII **Ha**, PATRUM **C**) PHILOSOPHIAE (PHILOSOPHICAE **T**[2]**FNRW**) CONSOLATIONIS **HaTNREWC**; EXPLICIT LIBER PRIMUS INCIPIT LIBER (LIBER *om.* **Ha**) SECUNDUS FELICITER **TFNEC** (FELICITER *om.* **HaC**), LIB. PRIMUS FINIT INCIPIT LIBER SECUNDUS **R**, FINIT PRIMUS INCIPIT LIBER SECUNDUS **W**, ANNICII MANLII SEVERINI POETII EXORDI. PATRICIUS. EXPLICIT LIBER I. INCIPIT II. **Mn**

ANNITII MALLI SEVERINI BOETII EXCS. ORDO (EX CONS. ORDI. **B**) PATR. PHILOSOPHIAE CONSOLATIONIS EXPLICIT LIBER I. INCIPIT LIBER SECUNDUS **HB**, ANICII MANLII SEVERINI BOETII EXCONS. ORD. PATR. PHILOSOPHIAE CONSOLATIONIS EXPLICIT LIBER I. INCIPIT (INCIPIT EIUSDEM **A**) LIBER II. FELICITER (FELICITER *om.* **A**) **VA**, EXPLICIT LIB. I. INCIPIT II. LIBER BOETII **Va**

LIBER SECVNDVS

1, **1.** Post haec paulisper obticuit atque ubi attentionem meam modesta taciturnitate collegit sic exorsa est: **2.** Si penitus aegritudinis tuae causas habitumque cognovi, fortunae prioris affectu desiderioque tabescis; ea tantum animi tui, sicuti tu tibi fingis, mutata, pervertit. **3.** Intellego multiformes illius prodigii fucos et eo usque cum his quos eludere nititur blandissimam familiaritatem, dum intolerabili dolore confundat quos insperata reliquerit. **4.** Cuius si naturam, mores ac meritum reminiscare, nec habuisse te in ea pulchrum aliquid nec amisisse cognosces; sed, ut arbitror, haud multum tibi haec in memoriam revocare laboraverim. **5.** Solebas enim praesentem quoque, blandientem quoque virilibus incessere verbis eamque de nostro adyto prolatis insectabare sententiis. **6.** Verum omnis subita mutatio rerum non sine quodam quasi fluctu contingit animorum; sic factum est ut tu quoque paulisper a tua tranquillitate descisceres. **7.** Sed tempus est haurire te aliquid ac de-

4 tantum: statum R^2 C^2 Mn *s.v.* V *in ras.* A *Comm. 64, 2, corr.* A^2 **5** animi tui: animum tuum *Traenkle VC 1968, 276* **13** blandientem quoque O L T N R W V A *Bieler WSt 1936, 133,9*: blandientemque P O^2 M K L^2 Ha T *s.v.* F *s.v.* N^2 *s.v.* E W^2 C V^2 Va H B *Engelbrecht, WSt 1904, 2,1*, blandientem M^2 F **14** adyto *vel* adito O M^2 K^2 T F N E Mn W C B: aditu *vel* adytu P O^2 M K L^2 F^2 R E^2 V Va, adto L insectabare *ex* insectabere O^2 N^2, insectabaris K^2 *Comm.* **16** contingat P *probante Bieler* **18** descisceres M L Ha^2 T^2 F^2 N E (*exemend.*) Mn V A: descisceris P T F R H, discesseris O

gustare molle atque iucundum, quod ad interiora transmissum validioribus haustibus viam fecerit. **8.** Adsit igitur rhetoricae suadela dulcedinis, quae tum tantum recta calle procedit cum nostra instituta non deserit, cumque hac musica laris nostri vernacula nunc leviores nunc graviores modos succinat.

9. Quid est igitur, o homo, quod te in maestitiam luctumque deiecit? novum, credo, aliquid inusitatumque vidisti. Tu fortunam putas erga te esse mutatam: erras. **10.** Hi semper eius mores sunt, ista natura. Servavit circa te propriam potius in ipsa sui mutabilitate constantiam; talis erat cum blandiebatur, cum tibi falsae illecebris felicitatis alluderet. **11.** Deprehendisti caeci numinis ambiguos vultus. Quae sese adhuc velat aliis, tota tibi prorsus innotuit. **12.** Si probas, utere moribus, ne queraris. Si perfidiam perhorrescis, sperne atque abice perniciosa ludentem; nam quae nunc tibi est tanti causa maeroris, haec eadem tranquillitatis esse debuisset. Reliquit enim te quam non relicturam nemo umquam poterit esse securus. **13.** An vero tu pretiosam aestimas abituram felicitatem et cara tibi est fortuna praesens nec manendi fida et cum discesserit allatura maerorem? **14.** Quodsi nec ex arbitrio retineri potest et

M^2 K R^2 C V^2 H^2 A^2 *Comm.*, discisceres L^2 W, vel discesseres *s.v.* K^2, descesseris *ex* descisseris B^2, decisceres Ha Va, desisseres (*ut vid.* Ha) **22** recta P O L Ha T E (*ut vid.*): recto O^2 L^2 T^2 E^2 V^2 *cett. codd.* **23** hac: hanc P O T V B, *corr.* P^2 O^2 T^2 V^2 B^2 musica *ex* misica T^2 N^2 **28** servabit P M L Ha T W C V, servabat O, *corr.* O^2 L^2 T^2 **34** perfidam Va^2 H sperne atque *om.* P **35** pernitiose F^2 E Mn^2 B^2 **39** habituram P O M L Ha T F N R Mn^2 W V B, *corr.* O^2 F^2 N^2 R^2 W^2 V^2 B^2 **40** nec praesens *Bieler*

calamitosos fugiens facit, quid est aliud [fugax] quam futurae quoddam calamitatis indicium? **15.** Neque enim quod ante oculos situm est suffecerit intueri: rerum exitus prudentia metitur eademque in alterutro mutabilitas nec formidandas fortunae minas nec exoptandas facit esse blanditias. **16.** Postremo aequo animo toleres oportet quicquid intra fortunae aream geritur cum semel iugo eius colla summiseris. **17.** Quodsi manendi abeundique scribere legem velis ei quam tu tibi dominam sponte legisti, nonne iniurius fueris et impatientia sortem exacerbes quam permutare non possis? **18.** Si ventis vela committeres, non quo voluntas peteret sed quo flatus impellerent promoveres; si arvis semina crederes, feraces inter se annos sterilesque pensares. Fortunae te regendum dedisti: dominae moribus oportet obtemperes. **19.** Tu vero volventis rotae impetum retinere conaris? at, omnium mortalium stolidissime, si manere incipit, fors esse desistit.

I. Haec cum superba verterit vices dextra
et aestuantis more fertur Euripi,
dudum tremendos saeva proterit reges

42 fugax *secl. Robertson, Class. Rev. 1945, 12 Bieler* **44** suffecerit: sufficerit O K L T N E W V H, *corr.* O^2 L^2 T^2 N^2 W^2 **51** et: cum *s.v.* F^2 N^2 *ut gloss.* **52** exacerbes: exacerbas Ha (*corr.* Ha^2) E, exacerbis R (*corr.* R^2) Mn, exacerbabis Va (*corr.* Va^2), exacerbes *vel* exacerbabis *ex* exacerbis *corr.* O^2, exacerbabis *ex* exacerbes W^2, exacerbes *ex* exarcerbes *corr.* F^2 **58** at: sed Mn^2 W^2 H

2 et aestuantis *def. Engelbrecht, SBerWien 1902, 31 Weinberger Bieler:* exaestuantis M L^2 T^2 E^2 Mn H B (et aestuantis B^2) *Peiper Büchner Traenkle (VC 1968, 276–277) Gruber, qui post* dextra *comma reponit*

humilemque victi sublevat fallax vultum.
Non illa miseros audit aut curat fletus
ultroque gemitus, dura quos fecit, ridet.
Sic illa ludit, sic suas probat vires
magnumque su⟨mm⟩is monstrat ostentum, si quis
visatur una stratus ac felix hora.

2, **1.** Vellem autem pauca tecum Fortunae ipsius verbis agitare; tu igitur an ius postulet animadverte. **2.** „Quid tu, homo, ream me cotidianis agis querelis? quam tibi fecimus iniuriam? quae tibi tua detraximus bona? **3.** Quovis iudice de opum dignitatumque mecum possessione contende et, si cuiusquam mortalium proprium quid horum esse monstraveris, ego iam tua fuisse quae repetis sponte concedam. **4.** Cum te matris utero natura produxit, nudum rebus omnibus inopemque suscepi, meis opibus fovi et, quod te nunc impatientem nostri facit, favore prona indulgentius educavi, omnium quae mei iuris sunt affluentia et splendore circumdedi. **5.** Nunc mihi retrahere manum libet: habes gratiam velut usus alienis, non habes ius querelae tamquam prorsus tua perdideris. **6.** Quid igitur ingemescis? nulla tibi a nobis

8 su⟨mm⟩is *corr. Smolak, W. St. 1982, 300 ss.*: su⟨ae v⟩is *Engelbrecht Weinberger,* su⟨bit⟩is *Bieler,* suis ⟨de⟩monstrat *Rand,* gaudens *Traenkle, VC 1968, 277,* ⟨sic⟩ sui *Brakman, Boethiana, 36,* * suis *Peiper,* sui C², suique magnum *Vallinus* si quis *versui sequenti trai.* P O (*corr.* O²) K W Mn C V Va H B, *iterat in sequente versu* T, *del.* T² visatur *versui praecedenti add.* M

3 querelis *ex* querellis O² L² C² V² (*et mox*), quaerelis P M Ha T F N R 4 tua tibi Ha T F E Mn V Va A B, *corr.* F³ 11 prono Mn W 13 habes: debes *Peiper apud Weinb., Traenkle VC 1968, 278–279,* habe *Vallinus* velut: quasi H 15 ingemiscis O² R² Mn C Va B

est allata violentia. Opes, honores ceteraque talium mei sunt iuris. Dominam famulae cognoscunt: mecum veniunt, me abeunte discedunt. **7.** Audacter affirmem, si tua forent quae amissa conquereris, nullo modo perdidisses. **8.** An ego sola meum ius exercere prohibebor? licet caelo proferre lucidos dies eosdemque tenebrosis noctibus condere, licet anno terrae vultum nunc floribus frugibusque redimire nunc nimbis frigoribusque confundere, ius est mari nunc strato aequore blandiri nunc procellis ac fluctibus inhorrescere: nos ad constantiam nostris moribus alienam inexpleta hominum cupiditas alligabit? **9.** Haec nostra vis est, hunc continuum ludum ludimus: rotam volubili orbe versamus, infima summis, summa infimis mutare gaudemus. **10.** Ascende, si placet, sed ea lege, ne uti ludicri mei ratio poscet descendere iniuriam putes. **11.** An tu mores ignorabas meos? nesciebas Croesum regem Lydorum Cyro paulo ante formidabilem mox deinde miserandum, rogi flammis traditum misso caelitus imbre defensum? **12.** Num te praeterit Paulum Persi regis a se capti calamitatibus pias impendisse lacrimas? quid tragoediarum clamor aliud deflet nisi indiscreto ictu fortunam felicia regna vertentem? **13.** Nonne adulescentulus

23 redimire O^2 M K^2 L^2 Ha^2 T^2 F N^2 R^2 E Mn^2 W H V^2 Va A B: redimere P O K L Ha T N R Mn V, redimiri C **24** blandiri *ex* blandire O^2 M^2 **27** alligavit *vel* allegavit P O M Ha T E V (*corr.* O^2 M^2 T^2 V^2), allegabit L, *corr.* L^2 **30** uti Pa: uti cum Pa^2 *cett. codd.*; uti ne cum *Vall.*, cum *damnant Büchner Traenkle, VC 1968, 279 Gruber, servat Bieler, Engelbrechti (WSt 1917, 155) et Dienelti (Glotta 1942, 108) rationibus usus; nam* ne uti *idem esset ac* ut non

δύο πίθους, τὸν μὲν ἕνα κακῶν, τὸν δὲ ἕτερον ἑάων in Iovis limine iacere didicisti? **14.** Quid si uberius de bonorum parte sumpsisti, quid si a te non tota discessi, quid si haec ipsa mei mutabilitas iusta tibi causa est sperandi meliora? Tamenne animo contabescas et intra commune omnibus regnum locatus proprio vivere iure desideres?“.

II. Si quantas rapidis flatibus incitus
 pontus versat harenas
aut quot stelliferis edita noctibus
 caelo sidera fulgent
tantas fundat opes nec retrahat manum
 pleno Copia cornu,
humanum miseras haud ideo genus
 cesset flere querelas.
Quamvis vota libens excipiat deus
 multi prodigus auri
et claris avidos ornet honoribus,
 nil iam parta videntur,
sed quaesita vorans saeva rapacitas
 alios pandit hiatus.
Quae iam praecipitem frena cupidinem

39 ΔΥΟ O^2 L^2 Ha C Va *Weinb.*: ΔΥΟΥΣ O L T F N R E Mn W, ΔΥΟC M, δοιοῦς *Peiper*, δύο τοὺς *edd. vett.* ΚΑΚΩΝ O T F N Mn W B: ΚΑΚΟΝ O^2 M K R E C A ΕΑΩΝ O M T R W C: ΚΑΛΩΝ *vel* ΚΑΛΟΝ T^2 F^2 N E W^2 *in calce, eras.* Mn, *alii alia* (καλῶν *edd. vett.*) **43** *tamenne Klingner, Gnomon 1940, 31 unde Bieler:* tamen ne *codd.*, tunc ne *Comm.*

1 rabidis O L Ha T^2 F N R E V, *corr.* F^2 **3** quod P O M N, quo V, *corr.* O^2 V^2 N^2 stellis feris O, *corr.* O^2, stelligeris L F^2 W **5** retrahit H **8** querellas C^2 V^2 (*et saepe*), quaerellas P (*ut semper*) V C

certo fine retentent,
largis cum potius muneribus fluens
sitis ardescit habendi?
Numquam dives agit qui trepidus gemens
sese credit egentem.

3, **1.** His igitur si pro se tecum Fortuna loqueretur, quid profecto contra hisceres non haberes; aut si quid est quo querelam tuam iure tuearis, proferas oportet, dabimus dicendi locum. **2.** Tum ego: Speciosa quidem ista sunt, inquam, oblitaque rhetoricae ac musicae melle dulcedinis tum tantum cum audiuntur oblectant, sed miseris malorum altior sensus est; itaque cum haec auribus insonare desierint insitus animum maeror praegravat. **3.** Et illa: Ita est, inquit; haec enim nondum morbi tui remedia, sed adhuc contumacis adversum curationem doloris fomenta quaedam sunt. **4.** Nam quae in profundum sese penetrent cum tempestivum fuerit admovebo. Verumtamen ne te existimari miserum velis: an numerum modumque tuae felicitatis oblitus es? **5.** Taceo quod desolatum parente summorum te virorum cura suscepit delectusque in affinitatem principum civitatis, quod pretiosissimum propinquitatis genus est, prius carus quam proximus esse coepisti. **6.** Quis non te felicissimum cum tanto splendore socerorum cum

17 largus P O M K L T V, *corr.* O^2 M^2 K^2 L^2 T^2 V^2 19 quin T^2 H, *corr.* H^2; i · n̄ *s.v.* Va^2

10 contumaces T^2 Va A B, *corr.* A^2 B^2 curationum P O M K^2 Ha T V Va B, *corr.* O^2 M^2 T^2 V^2 B^2, curationis A 11 dolores P O K^2 T^2 Va H B, *corr.* O^2 H^2 B^2 13 amovebo P T C, *corr.* T^2 16 affinitate P K C Va B

coniugis pudore tum masculae quoque prolis opportunitate praedicavit? **7.** Praetereo (libet enim praeterire communia) sumptas in adulescentia negatas senibus dignitates: ad singularem felicitatis tuae cumulum venire delectat. **8.** Si quis rerum mortalium fructus ullum beatitudinis pondus habet, poteritne illius memoria lucis quantalibet ingruentium malorum mole deleri, cum duos pariter consules liberos tuos domo provehi sub frequentia patrum, sub plebis alacritate vidisti, cum eisdem in curia curules insidentibus tu regiae laudis orator ingenii gloriam facundiaeque meruisti, cum in circo duorum medius consulum circumfusae multitudinis exspectationem triumphali largitione satiasti? **9.** Dedisti, ut opinor, verba Fortunae, dum te illa demulcet, dum te ut delicias suas fovet. Munus quod nulli umquam privato commodaverat abstulisti. Visne igitur cum Fortuna calculum ponere? **10.** Nunc te primum liventi oculo praestrinxit. Si numerum modumque laetorum tristiumve consideres, adhuc te felicem negare non possis. **11.** Quodsi idcirco te fortunatum esse non aestimas, quoniam quae tunc laeta videbantur abierunt, non est quod te miserum putes, quoniam quae nunc creduntur maesta praetereunt. **12.** An tu in hanc vitae scenam nunc primum subitus hospesque venisti? ullamne humanis rebus inesse constantiam reris, cum ipsum saepe hominem velox hora dissolvat? **13.** Nam etsi rara est fortuitis manendi fides, ultimus tamen vitae dies mors

20 tum: cum R² E (*ut vid.*) V² Va H A² B 24 si quis enim H Mn² 29 in curules O K, *corr.* O² K² 33 *prius* dum: tum P T, *corr.* T² 36 libenti P O K T V, *corr.* O² K² T² V² 37 praestinxit P, praestrixit K H A², perstrinxit R B tristiumque R Mn, *corr.* Mn² 39 aestimes E Mn, *corr.* Mn²

quaedam fortunae est, etiam manentis. **14.** Quid igitur referre putas tune illam moriendo deseras an te illa fugiendo?

III. Cum polo Phoebus roseis quadrigis
lucem spargere coeperit,
pallet albentes hebetata vultus
flammis stella prementibus.
Cum nemus flatu Zephyri tepentis
vernis inrubuit rosis,
spiret insanum nebulosus Auster,
iam spinis abeat decus.
Saepe tranquillo radiat sereno
immotis mare fluctibus,
saepe ferventes Aquilo procellas
verso concitat aequore.
Rara si constat sua forma mundo,
si tantas variat vices,
crede fortunis hominum caducis,
bonis crede fugacibus!
Constat aeterna positumque lege est
ut constet genitum nihil.

4, 1. Tum ego: Vera, inquam, commemoras, o virtutum omnium nutrix, nec infitiari possum prosperitatis meae velocissimum cursum. **2.** Sed hoc est quod recolentem vehementius coquit: nam in omni adversitate fortunae infelicissimum est genus infortunii fuisse felicem. **3.** Sed

48 putas *ex* putes T^2 F^2

16 bonis: donis T^2 F N W, bonis *corr.* F^2 N^2, *s.v.* W^2 **18** constat M L N E W A, *corr.* M^2 L^2 N^2 A^2

5 felicem fuisse P E Mn V A B

quod tu, inquit, falsae opinionis supplicium luas, id rebus iure imputare non possis. Nam si te hoc inane nomen fortuitae felicitatis movet, quam pluribus maximisque abundes mecum reputes licet. **4.** Igitur si quod in omni fortunae tuae censu pretiosissimum possidebas id tibi divinitus inlaesum adhuc inviolatumque servatur, poterisne meliora quaeque retinens de infortunio iure causari? **5.** Atqui viget incolumis illud pretiosissimum generis humani decus Symmachus socer et, quod vitae pretio non segnis emeres, vir totus ex sapientia virtutibusque factus, suarum securus tuis ingemescit iniuriis. **6.** Vivit uxor ingenio modesta, pudicitia pudore praecellens et, ut omnes eius dotes breviter includam, patri similis; vivit, inquam, tibique tantum vitae huius exosa spiritum servat, quoque uno felicitatem minui tuam vel ipsa concesserim, tui desiderio lacrimis ac dolore tabescit. **7.** Quid dicam liberos consulares, quorum iam ut in id aetatis pueris vel paterni vel aviti specimen elucet ingenii? **8.** Cum igitur praecipua sit mortalibus vitae cura retinendae, o te, si tua bona cognoscas, felicem, cui suppetunt etiamnunc quae vita nemo dubitat esse cariora! **9.** Quare sicca iam lacrimas; nondum est ad

6 luis *ex* luas T² N² F² Va², luis R Mn 16 *post* factus *distinxit Bieler* 17 pudicitia P O T V: pudicitiae O² T² V² *cett. codd.*, pudicitia *supra* pudore *tamquam glossema in* M, *damnat Volkmann apud Peiperum* pudore *del. Bases, Athena 4 (1892), 342, Büchner, Studien IV, 138 ss., defendit Gruber* 19 tibique: tibi quae M T F N, tibique *corr. s.v. vel in mg.* T² F² N² 20 fortunam quoque O A B (*ut vid.: rasura ante* quoque *in* B), et fortunam *ante* quoque *add. in mg.* K², *add. supra versum ut glossema* M² uno: una O M² K² T² B, *corr.* B² felicitate O K² A² 21 tui: tuo P V *probante Bieler, corr.* V²

unum omnes exosa fortuna nec tibi nimium valida tempestas incubuit, quando tenaces haerent ancorae quae nec praesentis solamen nec futuri spem temporis abesse patiantur.

10. Et haereant, inquam, precor; illis namque manentibus, utcumque se res habeant, enatabimus. Sed quantum ornamentis nostris decesserit vides. **11.** Et illa: Promovimus, inquit, aliquantum, si te nondum totius tuae sortis piget. Sed delicias tuas ferre non possum, qui abesse aliquid tuae beatitudini tam luctuosus atque anxius conqueraris. **12.** Quis est enim tam compositae felicitatis ut non aliqua ex parte cum status sui qualitate rixetur? anxia enim res est humanorum condicio bonorum et quae vel numquam tota proveniat vel numquam perpetua subsistat. **13.** Huic census exuberat, sed est pudori degener sanguis; hunc nobilitas notum facit, sed angustia rei familiaris inclusus esse mallet ignotus. **14.** Ille utroque circumfluus vitam caelibem deflet; ille nuptiis felix orbus liberis alieno censum nutrit heredi; alius prole laetatus filii filiaeve delictis maestus illacrimat. **15.** Idcirco nemo facile cum fortunae suae condicione concordat; inest enim singulis quod inexpertus ignoret, expertus exhorreat. **16.** Adde quod felicissimi cuiusque delicatissimus sensus est, et nisi ad nutum cuncta suppetant omnis adversitatis insolens minimis quibusque prosternitur: adeo perexigua sunt quae fortunatissimis

35 nondum: non iam *Traenkle, VC 1968, 280* **38** compositae: copiosae Va B, *corr.* B^2 **42** pudori *ex* pudore O^2 N^2 **43** deneger O M A **45** ille: et ille O M^2 C Va B **47** laetatur P A, *corr.* A^2 delictis *ex* delectis O^2 N^2 V^2, *ex* dilectis T^2, deletis P, pro delictis K **50** et expertus K Ha F^2 E Va^2 A B, *corr.* A^2

beatitudinis summam detrahunt. **17.** Quam multos esse coniectas qui sese caelo proximos arbitrentur si de fortunae tuae reliquiis pars eis minima contingat? hic ipse locus, quem tu exsilium vocas, incolentibus patria est. **18.** Adeo nihil est miserum nisi cum putes, contraque beata sors omnis est aequanimitate tolerantis. **19.** Quis est ille tam felix, qui cum dederit impatientiae manus statum suum mutare non optet? **20.** Quam multis amaritudinibus humanae felicitatis dulcedo respersa est! quae si etiam fruenti iucunda esse videatur, tamen, quominus cum velit abeat, retineri non possit. **21.** Liquet igitur quam sit mortalium rerum misera beatitudo, quae nec apud aequanimos perpetua perdurat nec anxios tota delectat.

22. Quid igitur, o mortales, extra petitis intra vos positam felicitatem? Error vos inscitiaque confundit. **23.** Ostendam breviter tibi summae cardinem felicitatis. Estne aliquid tibi te ipso pretiosius? nihil, inquies. Igitur si tui compos fueris, possidebis quod nec tu amittere umquam velis nec fortuna possit auferre. **24.** Atque ut agnoscas in his fortuitis rebus beatitudinem constare non posse, sic collige. **25.** Si beatitudo est summum naturae bonum ratione degentis nec est summum bonum quod eripi ullo modo potest, quoniam praecellit id quod nequeat auferri, manifestum est quin ad beatitudinem percipiendam fortunae instabilitas adspirare

58 computes W Va B, *corr.* W^2 B^2 **61** mutare P O M K Ha T F R E C V Va A: mutari L T^2 N R^2 Mn W V^2 H B **64** habeat P Ha T R, *corr.* T^2 R^2 retinere P O Ha T F V, *corr.* O^2 T^2 V^2 **66** perpetua P O M K T F E Mn C Va A B *Comm. 84, 15*: perpetuo L T^2 F^2 N R W H, -a- *suprascripsit, deinde erasit* N^2 **69** insciaque M K, inscientiaque M^2 **74** agnoscas Ha T, *corr.* T^2

non possit. **26.** Ad haec, quem caduca ista felicitas vehit, vel scit eam vel nescit esse mutabilem. Si nescit, quaenam beata sors esse potest ignorantiae caecitate? si scit, metuat necesse est ne amittat quod amitti posse non dubitat; quare continuus timor non sinit esse felicem. **27.** An vel si amiserit neglegendum putat? Sic quoque perexile bonum est quod aequo animo feratur amissum. **28.** Et quoniam tu idem es cui persuasum atque insitum permultis demonstrationibus scio mentes hominum nullo modo esse mortales, cumque clarum sit fortuitam felicitatem corporis morte finiri, dubitari nequit, si haec afferre beatitudinem potest, quin omne mortalium genus in miseriam mortis fine labatur. **29.** Quodsi multos scimus beatitudinis fructum non morte solum verum etiam doloribus suppliciisque quaesisse, quonam modo praesens facere beatos potest quae miseros transacta non efficit?

IV. Quisquis volet perennem
cautus ponere sedem
stabilisque nec sonori
sterni flatibus Euri
et fluctibus minantem
curat spernere pontum,
montis cacumen alti,
bibulas vitet harenas:
illud protervus Auster

85 an *om.* T F N R W H, *eras.* Ha² C² Va², *habent extra lineam* L H² (*ut vid.*) **91** auferre K V² Va² **95** praesens vita O M K F N R² W² C Va B, *habent ut gloss.* T² A, fortuna praesens Pc, felicitas *s.v.* V², vita *punctis notat* F², *erasit* B² **96** effecit P² O V, *corr.* O² V²

totis viribus urguet,
hae pendulum solutae
pondus ferre recusant.
Fugiens periculosam
sortem sedis amoenae
humili domum memento
certus figere saxo.
Quamvis tonet ruinis
miscens aequora ventus,
tu conditus quieti,
felix robore valli,
duces serenus aevum
ridens aetheris iras.

5, **1.** Sed quoniam rationum iam in te mearum fomenta descendunt, paulo validioribus utendum puto. **2.** Age enim, si iam caduca et momentaria fortunae dona non essent, quid in eis est quod aut vestrum umquam fieri queat aut non perspectum consideratumque vilescat? **3.** Divitiaene vel vestrae vel sui natura pretiosae sunt? quid earum potius? **4.** aurumne ac vis congesta pecuniae? Atqui haec effundendo magis quam coacervando melius nitent, si quidem avaritia semper odiosos, claros

10 urguet P N W C: urget N² *cett. codd.*

6 vestrae P L (*ut vid.*) T N C B²: vestri V² (V *non legitur*) Va *Comm.*, vestra L² T² N² C² *cett. codd. Peiper Bieler Weinb.* 7 ac P L Ha T F N² E C V A: aut T² E², aut ac N, an M² K² T² F² *mg.* R² V² *cett. codd. malunt Engelbrecht, Sitzber. Wien 1902, 41, Dienelt, Glotta 1951, 61, n.1* vis: his O M F *mg.* E C H (*ut vid.*), bis P T R, *corr.* O² M² T² R² E² V² congesta P O M L Ha T F N R E C V: congestae K R² F² Mn W V² Va H B, coniesta A pecunia P V² E² **8** haec: hae *ex* haec V² A²

largitas facit. **5.** Quodsi manere apud quemque non potest quod transfertur in alterum, tunc est pretiosa pecunia cum translata in alios largiendi usu desinit possideri. **6.** At eadem, si apud unum quanta est ubique gentium congeratur, ceteros sui inopes fecerit. Et vox quidem tota pariter multorum replet auditum, vestrae vero divitiae nisi comminutae in plures transire non possunt; quod cum factum est, pauperes necesse est faciant quos relinquunt. **7.** O igitur angustas inopesque divitias, quas nec habere totas pluribus licet et ad quemlibet sine ceterorum paupertate non veniunt! **8.** An gemmarum fulgor oculos trahit? sed si quid est in hoc splendore praecipui, gemmarum est lux illa, non hominum; quas quidem mirari homines vehementer admiror. **9.** Quid est enim carens animae motu atque compage, quod animatae rationabilique naturae pulchrum esse iure videatur? **10.** Quae tametsi conditoris opera suique distinctione postremae aliquid pulchritudinis trahunt, infra vestram tamen excellentiam collocatae admirationem vestram nullo modo merebantur. **11.** An vos agrorum pulchritudo delectat? quidni? est enim pulcherrimi operis pulchra portio. **12.** Sic quondam sereni maris facie gaudemus, sic caelum, sidera, lunam solemque miramur. Num te horum aliquid attingit, num audes alicuius talium splendore gloriari? **13.** An vernis floribus ipse distingueris aut tua in aestivos fructus intumescit ubertas? **14.** Quid inanibus gaudiis raperis, quid externa bona pro tuis amplexaris?

10 quemquam K^2 R Va A^2 B, quamque T (*corr.* T^2) 29 merebantur *codd.*, *def. Klingner, Gnomon 1940, 30 Gruber:* mereantur *Engelbrecht Bieler* 37 vel amplectaris F^2

numquam tua faciet esse fortuna quae a te natura rerum fecit aliena. **15.** Terrarum quidem fructus animantium procul dubio debentur alimentis; sed si, quod naturae satis est, replere indigentiam velis, nihil est quod fortunae affluentiam petas. **16.** Paucis enim minimisque natura contenta est; cuius satietatem si superfluis urguere velis, aut iniucundum quod infuderis fiet aut noxium. **17.** Iam vero pulchrum variis fulgere vestibus putas: quarum si grata intuitu species est, aut materiae naturam aut ingenium mirabor artificis. **18.** An vero te longus ordo famulorum facit esse felicem? qui si vitiosi moribus sint, perniciosa domus sarcina et ipsi domino vehementer inimica; sin vero probi, quonam modo in tuis opibus aliena probitas numerabitur? **19.** Ex quibus omnibus nihil horum quae tu in tuis computas bonis tuum esse bonum liquido monstratur. Quibus si nihil inest appetendae pulchritudinis, quid est quod vel amissis doleas vel laeteris retentis? **20.** Quodsi natura pulchra sunt, quid id tua refert? nam haec per se a tuis quoque opibus sequestrata placuissent. **21.** Neque enim idcirco sunt pretiosa quod in tuas venere divitias, sed quoniam pretiosa videbantur tuis ea divitiis annumerare maluisti.

22. Quid autem tanto fortunae strepitu desideratis? fugare, credo, indigentiam copia quaeritis. **23.** Atqui hoc vobis in contrarium cedit; pluribus quippe adminiculis opus est ad tuendam pretiosae supellectilis varie-

39 fecit: facit Ha F² **43** superfluis surgere L V, superflui surgere M T, *corr.* M² L² T² V² **44** iniucundum *ex* iniocundum O² N² C² B² **50** sin vero: si vero R² H A, *corr.* A² **56** a *om.* L R **62** credo: ut credo H

tatem, verumque illud est permultis eos indigere qui permulta possideant, contraque minimum qui abundantiam suam naturae necessitate, non ambitus superfluitate metiantur.

24. Itane autem nullum est proprium vobis atque insitum bonum ut in externis ac sepositis rebus bona vestra quaeratis? **25.** Sic rerum versa condicio est ut divinum merito rationis animal non aliter sibi splendere nisi inanimatae supellectilis possessione videatur? **26.** Et alia quidem suis contenta sunt, vos autem deo mente consimiles ab rebus infimis excellentis naturae ornamenta captatis nec intellegitis quantam conditori vestro faciatis iniuriam. **27.** Ille genus humanum terrenis omnibus praestare voluit, vos dignitatem vestram infra infima quaeque detruditis. **28.** Nam si omne cuiusque bonum eo cuius est constat esse pretiosius, cum vilissima rerum vestra bona esse iudicatis eisdem vosmet ipsos vestra existimatione summittitis. **29.** Quod quidem haud immerito cadit. Humanae quippe naturae ista condicio est, ut tum tantum ceteris rebus cum se cognoscit excellat, eadem tamen infra bestias redigatur si se nosse desierit; nam ceteris animantibus sese ignorare naturae est, hominibus vitio venit.

30. Quam vero late patet vester hic error, qui ornari posse aliquid ornamentis existimatis alienis! **31.** At id

66 minimo *ex* minimum V^2 R^2 **67** suae L E *s.v.* **76** vestro: nostro H **79** omne P O^2 M K T F C V^2 Va H^2 A B G^2 *Comm. 94, 6*: omne quod O L Ha T^2 N F^2 R E Mn W H V G **80** eo P M K T F Mn^2 C^2 Va^2 H^2 A B G^2: id eo O M^2 K^2 Ha R Mn V^2 Va H G, est eo F^2 N^2 E^2, est id eo L T^2 N R E Mn *s.v.* W **87** natura Ha N R^2 E W Va A B G, *corr.* N^2 W^2 A^2, natura eest M

fieri nequit; nam si quid ex appositis luceat, ipsa quidem quae sunt apposita laudantur, illud vero his tectum atque velatum in sua nihilo minus foeditate perdurat.

32. Ego vero nego ullum esse bonum quod noceat habenti. Num id mentior? minime, inquis. **33.** Atqui divitiae possidentibus persaepe nocuerunt, cum pessimus quisque eoque alieni magis avidus quicquid usquam auri gemmarumque est se solum qui habeat dignissimum putat. **34.** Tu igitur, qui nunc contum gladiumque sollicitus pertimescis, si vitae huius callem vacuus viator intrasses, coram latrone cantares. **35.** O praeclara opum mortalium beatitudo, quam cum adeptus fueris securus esse desistis!

V. Felix nimium prior aetas
contenta fidelibus arvis
nec inerti perdita luxu,
facili quae sera solebat
ieiunia solvere glande.
Non Bacchica munera norant
liquido confundere melle
nec lucida vellera Serum
Tyrio miscere veneno.
Somnos dabat herba salubres,
potum quoque lubricus amnis,
umbras altissima pinus.
Nondum maris alta secabat
nec mercibus undique lectis

91 tectum *ex* tecum O^2 M^2 T^2 N^2 V^2 Va^2, tecum P, tec*m H **93** ullum: illud R^2 Va B, *corr.* Va^2

4 facilique P K Ha T N Mn V^2 A, *corr.* Mn^2 **6** bachica O N E Mn C A norat V^2, norant *ex* norent N^2, norent F^2 (*ut vid.*)

nova litora viderat hospes.
Tunc classica saeva tacebant
odiis neque fusus acerbis
cruor horrida tinxerat arva.
Quid enim furor hosticus ulla
vellet prior arma movere,
cum vulnera saeva viderent
nec praemia sanguinis ulla?
utinam modo nostra redirent
in mores tempora priscos!
sed saevior ignibus Aetnae
fervens amor ardet habendi.
Heu, primus quis fuit ille
auri qui pondera tecti
gemmasque latere volentes,
pretiosa pericula, fodit?

6, 1. Quid autem de dignitatibus potentiaque disseram, quae vos verae dignitatis ac potestatis inscii caelo exaequatis? quae si in improbissimum quemque ceciderunt, quae flammis Aetnae eructuantibus, quod diluvium tan-

18 arva: arma T *in rasura* H, *ut vid.* **25** aethnae *ex* aetnae M^2 F^2 H^2 G^2, aetnae *ex* aethnae L^2, aetne P

2 quae O M K L Ha Mn V Va A B: qua T F N R E C H A^2 G^2 *Bieler*, quam P, quas R^2 G *ut vid. Büchner, Studien IV, 144 Gruber*, quis W **3** ceciderunt P O M K L Ha T (*et* T^3) F N R V Va A B G: ceciderint O^2 T^2 F^2 E Mn W C H A^2 B^2 **4** quae incendia N^2 F^2 Va^2 (*ut gloss.*), quae flammis incendia A, incendia *eras.* A^2 eructuantibus: eructantibus P L^2 Ha T E V G^2 quod: quot P O K W C V G, *corr.* O^2 C^2, quot *ex* quod V^2, vel quod *item suprascripsit* V diluvii O^2 K tantas: quantas O^2 *mg.*

tas strages dederint? **2.** Certe, uti meminisse te arbitror, consulare imperium, quod libertatis principium fuerat, ob superbiam consulum vestri veteres abolere cupiverunt, qui ob eandem superbiam prius regium de civitate nomen abstulerant. **3.** At si quando, quod perrarum est, probis deferantur, quid in eis aliud quam probitas utentium placet? ita fit ut non virtutibus ex dignitate sed ex virtute dignitatibus honor accedat. **4.** Quae vero est ista vestra expetibilis ac praeclara potentia? nonne, o terrena animalia, consideratis quibus qui praesidere videamini? nunc si inter mures videres unum aliquem ius sibi ac potestatem prae ceteris vindicantem, quanto movereris cachinno! **5.** Quid vero, si corpus spectes, imbecillius homine repperire queas, quos saepe muscularum quoque vel morsus vel in secreta quaeque reptantium necat introitus? **6.** Quo vero quisquam ius aliquod in quempiam nisi in solum corpus et quod infra corpus est (fortunam loquor) possit exserere? **7.** Num quicquam libero imperabis animo? num mentem firma sibi ratione cohaerentem de statu propriae quietis amovebis? **8.** Cum liberum quendam virum suppliciis se tyrannus adacturum putaret ut adversum se factae coniurationis conscios proderet, linguam ille momordit atque abscidit et in os tyranni saevientis abiecit; ita cruciatus, quos putabat tyrannus materiam crudelitatis, vir sapiens fecit esse virtutis.

5 dederunt P A (*ut vid.*), *corr.* A^2 10 deferamus V 12 vere V 13 o *om.* M H, *add.* M^2 H^2 15 nunc: num T^2 F N R^2 E Mn W, nunc N^2 *mg.* F^2 *s.v.* videres *ex* videris *corr.* L^2 T^2 22 quicquam: quidquam O (*ut vid.*) T E B G, quid umquam L Ha F *s.v.* N R W B^2, quicquam *corr.* O^2 T^2 N^2 E^2 G^2 30 virtutes M Ha T R, *corr.* M^2 T^2 R^2

9. Quid autem est quod in alium facere quisque possit, quod sustinere ab alio ipse non possit? 10. Busiridem accepimus necare hospites solitum ab Hercule hospite fuisse mactatum. 11. Regulus plures Poenorum bello captos in vincla coniecerat, sed mox ipse victorum catenis manus praebuit. 12. Ullamne igitur eius hominis potentiam putas qui, quod ipse in alio potest, ne id in se alter valeat efficere non possit?

13. Ad haec, si ipsis dignitatibus ac potestatibus inesset aliquid naturalis ac proprii boni, numquam pessimis provenirent. Neque enim sibi solent adversa sociari: natura respuit ut contraria quaeque iungantur. 14. Ita cum pessimos plerumque dignitatibus fungi dubium non sit, illud etiam liquet, natura sui bona non esse quae se pessimis haerere patiantur. 15. Quod quidem de cunctis fortunae muneribus dignius existimari potest, quae ad improbissimum quemque uberiora perveniunt.

16. De quibus illud etiam considerandum puto, quod nemo dubitat esse fortem cui fortitudinem inesse conspexerit et cuicumque velocitas adest manifestum est esse velocem. 17. Sic musica quidem musicos, medicina medicos, rhetorica rhetores facit: agit enim cuiusque rei natura quod proprium est nec contrariarum rerum miscetur effectibus et ultro quae sunt adversa depellit. 18. Atqui nec opes inexpletam restinguere avaritiam

33 accepimus L Ha T[2] F N R E Mn W C H B[2]: accipimus P O M K T V Va H[2] A B G 35 vincula E Mn B[2] 47 ad: vel in *s.v.* V[2] 49 etiam illud Mn C, illud R 53 rethorice T K, *corr.* T[2], rhetorice *Peiper* rhetores: rhetoricos H 54 contrarium P M, *corr.* M[2] 56 restringere N (*corr.* N[2]) R C H, restringuere L Va, *corr.* Va[2], restingere L[2] V

queunt, nec potestas sui compotem fecerit quem vitiosae libidines insolubilibus adstrictum retinent catenis, et collata improbis dignitas non modo non efficit dignos sed prodit potius et ostentat indignos. **19.** Cur ita provenit? Gaudetis enim res sese aliter habentes falsis compellare nominibus, quae facile ipsarum rerum redarguuntur effectu; itaque nec illae divitiae nec illa potentia nec haec dignitas iure appellari potest. **20.** Postremo idem de tota concludere fortuna licet, in qua nihil expetendum, nihil nativae bonitatis inesse manifestum est, quae nec se bonis semper adiungit et bonos quibus fuerit adiuncta non efficit.

VI. Novimus quantas dederit ruinas
urbe flammata patribusque caesis
fratre qui quondam ferus interempto
matris effuso maduit cruore
corpus et visu gelidum pererrans
ora non tinxit lacrimis, sed esse
censor exstincti potuit decoris.
Hic tamen sceptro populos regebat
quos videt condens radios sub undas
Phoebus, extremo veniens ab ortu,
quos premunt septem gelidi Triones,
quos Notus sicco violentus aestu
torret ardentes recoquens harenas.

60 ostendat P^2 L, *corr.* L^2

5 pererrens B G, *corr.* G^2 10 in extremo P O T C V G, in *eras.* O^2 T^2 C^2 V^2, extremo ⟨et⟩ *Büchner*, extra quos *con. Bieler, WSt 1957, 17–18* 12 nothus L F N^2 R E Mn W Va H A G, *corr.* L^2

Celsa num tandem valuit potestas
vertere pravi rabiem Neronis?
heu gravem sortem, quotiens iniquus
additur saevo gladius veneno!

7, **1.** Tum ego: Scis, inquam, ipsa minimum nobis ambitionem mortalium rerum fuisse dominatam; sed materiam gerendis rebus optavimus, quo ne virtus tacita consenesceret. **2.** Et illa: Atqui hoc unum est quod praestantes quidem natura mentes, sed nondum ad extremam manum virtutum perfectione perductas, allicere possit, gloriae scilicet cupido et optimorum in rem publicam fama meritorum. **3.** Quae quam sit exilis et totius vacua ponderis sic considera.

Omnem terrae ambitum, sicuti astrologicis demonstrationibus accepisti, ad caeli spatium puncti constat obtinere rationem, id est, ut, si ad caelestis globi magnitudinem conferatur, nihil spatii prorsus habere iudicetur. **4.** Huius igitur tam exiguae in mundo regionis quarta fere portio est, sicut Ptolomaeo probante didicisti, quae nobis cognitis animantibus incolatur. **5.** Huic quartae si quantum maria paludesque premunt quantumque siti vasta regio distenditur cogitatione subtraxeris, vix angustissima inhabitandi hominibus area relinquetur. **6.** In hoc igitur minimo puncti quodam puncto circumsaepti atque conclusi, de pervulganda fama, de proferendo nomine cogitatis, ut quid habeat amplum

12 id est *secl. Usener, Rhein. Mus. 1873, 401, n. 1* **18** siti: sit in P M, siti* V, sitim G^2 (*ut vid.*), sitiam *ut vid.* O, *corr.* O^2 distenditur *ex* destenditur O^2 F^2 G^2, vel extenditur *s.v.* F^2 **22** ut: at L^2 Va A B^2, et M^2, aut Ha N^2 E (*ut vid.*) Mn W H, ut aliquid *in rasura* F, vel aut quid *s.v.* F^2, ut *corr.* H^2 E^2, *eras.* K^2 V^2 habet F N^2 W, *corr.* F^2

magnificumque gloria tam angustis exiguisque limitibus artata? **7.** Adde quod hoc ipsum brevis habitaculi saeptum plures incolunt nationes lingua, moribus, totius vitae ratione distantes, ad quas tum difficultate itinerum tum loquendi diversitate tum commercii insolentia non modo fama hominum singulorum sed ne urbium quidem pervenire queat. **8.** Aetate denique M. Tulli, sicut ipse quodam loco significat, nondum Caucasum montem Romanae rei publicae fama transcenderat et erat tunc adulta, Parthis etiam ceterisque id locorum gentibus formidolosa. **9.** Videsne igitur quam sit angusta, quam compressa gloria quam dilatare ac propagare laboratis? an ubi Romani nominis transire fama nequit Romani hominis gloria progredietur? **10.** Quid quod diversarum gentium mores inter se atque instituta discordant, ut quod apud alios laude apud alios supplicio dignum iudicetur? **11.** Quo fit ut si quem famae praedicatio delectat, huic in plurimos populos nomen proferre nullo modo conducat. **12.** Erit igitur pervagata inter suos gloria quisque contentus et intra unius gentis terminos praeclara illa famae immortalitas coartabitur.

13. Sed quam multos clarissimos suis temporibus viros scriptorum inops delevit oblivio! quamquam quid ipsa scripta proficiant, quae cum suis auctoribus premit longior atque obscura vetustas? **14.** Vos vero immortalitatem vobis propagare videmini cum futuri famam temporis cogitatis. **15.** Quod si ad aeternitatis infinita spa-

34 propagare ac dilatare P **36** quid quod: quid est quod R^2 V^2 H, quid quid P, *corr.* P^2 **39** quo: quid P, quod V B G *mg.*, *corr.* V^2 B^2 **46** quae: quem P V, *corr.* P^2 V^2 **49** ad *del.* L^2 A^2, *om.* Ha E Mn B, *add.* Mn^2

tia pertractes, quid habes quod de nominis tui diuturnitate laeteris? **16.** Unius etenim mora momenti si decem milibus conferatur annis, quoniam utrumque spatium definitum est, minimam licet, habet tamen aliquam portionem; at hic ipse numerus annorum eiusque quamlibet multiplex ad interminabilem diuturnitatem ne comparari quidem potest. **17.** Etenim finitis ad se invicem fuerit quaedam, infiniti vero atque finiti nulla umquam poterit esse collatio. **18.** Ita fit ut quamlibet prolixi temporis fama, si cum inexhausta aeternitate cogitetur, non parva sed plane nulla esse videatur.

19. Vos autem nisi ad populares auras inanesque rumores recte facere nescitis et relicta conscientiae virtutisque praestantia de alienis praemia sermunculis postulatis. **20.** Accipe in huiusmodi arrogantiae levitate quam festive aliquis illuserit. Nam cum quidam adortus esset hominem contumeliis, qui non ad verae virtutis usum, sed ad superbam gloriam falsum sibi philosophi nomen induerat, adiecissetque iam se sciturum an ille philosophus esset, si quidem inlatas iniurias leniter patienterque tolerasset, ille patientiam paulisper assumpsit acceptaque contumelia velut insultans: „iam tandem“, inquit, „intellegis me esse philosophum?“. Tum ille nimium mordaciter: „intellexeram“, inquit, „si tacuisses“. **21.** Quid autem est quod ad praecipuos viros (de his

51 mora: hora C² B, mhora G, *corr.* B² G² **54** proportionem H **56** ne P O M L Ha N² R E W Va A B G: nec K F N Mn W² C V H **58** quamlibet: quaelibet V **61** auras: aures P M L Mn W Va A, *corr.* M² L² A², *sed iterum* -a- *eras.* A² **65** adhortus P N, adorsus V *mg.* Va *s.v.* H A, adortus *corr.* N² **67** superbam *ex* superbiam R² G², superbiam *ex* superbam *corr.* N² **74** est F N² *s.v.* M² *pro gloss.*

enim sermo est), qui virtute gloriam petunt, quid, inquam, est quod ad hos de fama post resolutum morte suprema corpus attineat? **22.** Nam si, quod nostrae rationes credi vetant, toti moriuntur homines, nulla est omnino gloria, cum is cuius ea esse dicitur non exstet omnino. **23.** Sin vero bene sibi mens conscia, terreno carcere resoluta, caelum libera petit, nonne omne terrenum negotium spernat, quae se caelo fruens terrenis gaudet exemptam?

VII. Quicumque solam mente praecipiti petit
summumque credit gloriam,
late patentes aetheris cernat plagas
artumque terrarum situm;
brevem replere non valentis ambitum
pudebit aucti nominis.
Quid, o, superbi colla mortali iugo
frustra levare gestiunt?
licet remotos fama per populos means
diffusa linguas explicet
et magna titulis fulgeat claris domus,
mors spernit altam gloriam,
involvit humile pariter et celsum caput
aequatque summis infima.
Ubi nunc fidelis ossa Fabricii manent,

81 soluta M A **82** spernat P O M K Ha F² E Mn C G: spernet L F N R W V² Va H A² B, spernit V A

1 sola P M (*ut vid.*) V² **2** summumque P O F N² R W C V² Va A B²: summamque O² M K L Ha F² N R² E Mn V H B G *7 verba ita distinxit Gruber* **8** levari *con. Traenkle, VC 1968, 280–281*

quid Brutus aut rigidus Cato?
signat superstes fama tenuis pauculis
inane nomen litteris.
Sed quod decora novimus vocabula
num scire consumptos datur?
iacetis ergo prorsus ignorabiles
nec fama notos efficit.
Quodsi putatis longius vitam trahi
mortalis aura nominis,
cum sera vobis rapiet hoc etiam dies
iam vos secunda mors manet.

8, **1.** Sed ne me inexorabile contra fortunam gerere bellum putes, est aliquando cum de hominibus fallax illa [nihil] bene mereatur, tum scilicet cum se aperit, cum frontem detegit moresque profitetur. **2.** Nondum forte quid loquar intellegis; mirum est quod dicere gestio, eoque sententiam verbis explicare vix queo. **3.** Etenim plus hominibus reor adversam quam prosperam prodesse fortunam; illa enim semper specie felicitatis, cum videtur blanda, mentitur, haec semper vera est, cum se instabilem mutatione demonstrat. **4.** Illa fallit, haec instruit; illa mendacium specie bonorum mentes fruentium ligat, haec cognitione fragilis felicitatis absolvit; itaque illam videas ventosam fluentem suique semper

2 fallax illa nihil *addub. Klingner, Gnomon 16, 30* fallax illa P K L^2 Ha F^2 N^2 E Mn W (nihil illa *cum signis transp.*) C V^2 Va H A B G^2: illa fallax illa O M L F N R V G, illa fallax O^2 M^2 R^2 nihil *om.* M, *del.* N^2 *mg*; *suprascripsit* B *vel* B^2, *eras. item* B^2 G^2, *del. Büchner,* non (*id est* non nihil) *add.* L^2 R^2 Mn^2 V^2 A, *probant Traenkle, VC 1968, 281 Gruber* 5 quid: quod P

ignaram, hanc sobriam succinctamque et ipsius adversitatis exercitatione prudentem. **5.** Postremo felix a vero bono devios blanditiis trahit, adversa plerumque ad vera bona reduces unco retrahit. **6.** An hoc inter minima aestimandum putas, quod amicorum tibi fidelium mentes haec aspera, haec horribilis fortuna detexit? haec tibi certos sodalium vultus ambiguosque secrevit, discedens suos abstulit, tuos reliquit. **7.** Quanti hoc integer et, ut videbaris tibi, fortunatus emisses? nunc et amissas opes querere: quod pretiosissimum divitiarum genus est, amicos invenisti.

VIII. Quod mundus stabili fide
concordes variat vices,
quod pugnantia semina
foedus perpetuum tenent,
quod Phoebus roseum diem
curru provehit aureo,
ut quas duxerit Hesperos
Phoebe noctibus imperet,
ut fluctus avidum mare
certo fine coerceat,
ne terris liceat vagis
latos tendere terminos,

22 *prius* et L F N R E W H G: *om. cett.*, *eras.* F² H² G² nunc et P O M K F² V Va A B G: nunc L Ha F N R *Comm. Bieler*, desine nunc et V² E², nunc desine R², desine et E C, nunc desine *vel* desine nunc Mn², desine *tantum* C² Mn W, nunc et *damnat* F³ 23 quaerere P O Ha V G, querere opes E, querere *ex* quererem C²

7 hesperos P O L Ha F E C V Va H A² B G²: hesperus O² M K N R Mn W V² Va² A G

hanc rerum seriem ligat
terras ac pelagus regens
et caelo imperitans amor.
Hic si frena remiserit,
quicquid nunc amat invicem
bellum continuo geret
et quam nunc socia fide
pulchris motibus incitant
certent solvere machinam.
Hic sancto populos quoque
iunctos foedere continet,
hic et coniugii sacrum
castis nectit amoribus,
hic fidis etiam sua
dictat iura sodalibus.
O felix hominum genus,
si vestros animos amor
quo caelum regitur regat!

21 certant O² M K L R² V² A B (*corr.* L² A²) **22** sanctos F² W Va, *corr.* W² Va² **23** continet *ex* continent O² N² **25** fidis: fides PG, vel fidis G² *mg.* **30** quo *ex* quod R² G²

ANICII MANLII (MALLII **P**) SEVERINI BOETHII (BOETII **P**, BOECII **K**) EX CONS. (EX CONSULIS **K**) ORD. PATRIC. (PATRICII **K**) PHILOSOPHIAE (PHILOSOPHICAE **K**) CONSOLATIONIS LIBER SECUNDUS EXPL. (EXPLICUIT **K**) INCIPIT LIB III **POK**, EXPLICIT LIBER SECUNDUS INCIPIT LIBER TERTIUS FELICITER **M**

ANICII MANLII SEVERINI BOETII (BOETHII **L²**) EX CONS. ORD. PATRIC. PHILOSOPHIAE CONSO-

LATIONIS LIB. SECD. EXPLICIT. INCIPIT LIBER III. FELICITER **L**

ANICII (ANNICII **C**, ANITII **W**) MANLII (MALLII **C**) SEVERINI BOETII EX CONS. (*vel* CONSL) ORD. ATQUE PATR. (*vel* PATRIC.) (VIRI CONS. ET ILLUSTRI. *pro* EX CONS. ORD. PATRIC. **C**) PHILOSOPHICAE (PHILOSOPHIAE **E C**) CONSOLATIONIS (CONSOLATIONIS *om.* **E**) EXPL. LIB. II **N** (LIB. II FINIT **R W**, LIB. II. EXPLICIT **E C**) INCIP. LIB (LIB. *om.* **R E W**) IIIus FELICITER **N R E C** (FELICITER *om.* **W C**), EXPLICIT LIBER SECUNDUS. INCIPIT LIBER TERTIUS **Ha F**, *inscriptionem om.* **Mn**

ANICII MANLII SEVERINI BOETHII (BOETII **V**[2]) EXCONS. ORD. PATRIC. PHILOSOPHIAE CONSOLATIONIS LIB. II. EXPL. INCIPIT LIB. III. FELICITER **V**

ANNITII MALLI SEVERINI BOETII EXCONS. ORD. (ORDIN. **Va**, ORDINAR. **A**) PATRIC. (PATR. **Va**, PAT **G**, EXCONSULIS ORDINARII PATRICII **B**) PHILOSOPHIAE CONSOLATIONIS EXPLICIT LIBER II. INCIPIT LIBER III. (TERTIUS LIBER **Va**, TERTIUS *omisso* LIBER **B**, LIBER TERTIUS FELICITER **G**) **Va H A B G**

LIBER TERTIVS

1, **1.** Iam cantum illa finiverat, cum me audiendi avidum stupentemque arrectis adhuc auribus carminis mulcedo defixerat. **2.** Itaque paulo post: O, inquam, summum lassorum solamen animorum, quam tu me vel sententiarum pondere vel canendi etiam iucunditate refovisti, adeo ut iam me post haec imparem fortunae ictibus esse non arbitrer! itaque remedia quae paulo acriora esse dicebas non modo non perhorresco, sed audiendi avidus vehementer efflagito. **3.** Tum illa: Sensi, inquit, cum verba nostra tacitus attentusque rapiebas, eumque tuae mentis habitum vel exspectavi vel, quod est verius, ipsa perfeci; talia sunt quippe quae restant, ut degustata quidem mordeant, interius autem recepta dulcescant. **4.** Sed quod tu te audiendi cupidum dicis, quanto ardore flagrares si quonam te ducere aggrediamur agnosceres! **5.** Quonam? inquam. Ad veram, inquit, felicitatem, quam tuus quoque somniat animus, sed occupato ad imagines visu ipsam illam non potest intueri. **6.** Tum ego: Fac, obsecro, et quae illa vera sit sine cunctatione demonstra. **7.** Faciam, inquit illa, tui

4 lapsorum Mn V^2 quam tu P O M C Va A G^2: quantum M^2 K L Ha F N R E Mn H A^2 B G^2 *s.v.*, W *non liquet, est glossema in* O, quam tum V G, me *add.* V^2 **6** post haec P O M K L F N R E Mn C V Va H A G: posthac O^2 L^2 Ha F^2 W H^2 Va^2 A^2 B *Peiper Bieler* **7** arbitror P E V Va A^2 B, *corr.* V^2 B^2 **15** fraglares N^2 F^2, fragrares N **18** potes F^2 N^2 (*ut vid.*) Mn V^2 Va

causa libenter; sed quae tibi [causa] notior est, eam prius designare verbis atque informare conabor, ut ea perspecta, cum in contrariam partem flexeris oculos, verae specimen beatitudinis possis agnoscere.

I. Qui serere ingenuum volet agrum
liberat arva prius fruticibus,
falce rubos filicemque resecat,
ut nova fruge gravis Ceres eat.
Dulcior est apium mage labor,
si malus ora prius sapor edat.
Gratius astra nitent ubi Notus
desinit imbriferos dare sonos.
Lucifer ut tenebras pepulerit,
pulchra dies roseos agit equos.
Tu quoque falsa tuens bona prius,
incipe colla iugo retrahere:
vera dehinc animum subierint.

2, **1.** Tum defixo paululum visu et velut in augustam suae mentis sedem recepta sic coepit: **2.** Omnis mortalium

21 quo O L, quam G, qua C, quoniam P E A², *corr.* L² E *mg.* C² G² causa *eras.* B², *secl. Peiper apud Weinb., Klingner Büchner Bieler*

1 ingenium Va B G² (*ut vid.*), *corr.* Va² B² 2 liberet R Mn, liberaet E, *corr.* R² fructicibus P M C B G (*corr.* C² G²), fructibus K 3 filicemque *ex* felicemque M² Va² 6 prior O 7 nothus O² M K² F N R E Mn W C V² Va A B, motus K

1 augustam O L N² R E² Mn W C V² Va H² A B: angustam M K L² Ha F N E V H A² G, agustam P

cura, quam multiplicium studiorum labor exercet, diverso quidem calle procedit, sed ad unum tamen beatitudinis finem nititur pervenire. Id autem est bonum, quo quis adepto nihil ulterius desiderare queat. **3.** Quod quidem est omnium summum bonorum cunctaque intra se bona continens; cui si quid aforet, summum esse non posset, quoniam relinqueretur extrinsecus quod posset optari. Liquet igitur esse beatitudinem statum bonorum omnium congregatione perfectum. **4.** Hunc, uti diximus, diverso tramite mortales omnes conantur adipisci: est enim mentibus hominum veri boni naturaliter inserta cupiditas, sed ad falsa devius error abducit. **5.** Quorum quidem alii summum bonum esse nihilo indigere credentes, ut divitiis affluant elaborant, alii vero bonum quod sit dignissimum veneratione iudicantes, adeptis honoribus reverendi civibus suis esse nituntur. **6.** Sunt qui summum bonum in summa potentia esse constituant; hi vel regnare ipsi volunt vel regnantibus adhaerere conantur. At quibus optimum quiddam claritas videtur, hi vel belli vel pacis artibus gloriosum nomen propagare festinant. **7.** Plurimi vero boni fructum gaudio laetitiaque metiuntur; hi felicissimum putant voluptate diffluere. **8.** Sunt etiam qui horum fines causasque alterutro permutent, ut qui divitias ob potentiam voluptatesque desiderant vel qui potentiam seu pecuniae causa seu proferendi nominis petunt. **9.** In his igitur ceterisque talibus humanorum actuum votorumque versatur in-

5 autem *add. s.v.* N^2 R^2 **7** continens bona N W, *corr.* N^2 **8** abforet Mn V^2 Va B, *ex* aforet O^2 F^2 N^2 C^2, afforet Va^2, auforet V, afforet *ex* aforet R^2 **11** hunc: hanc F N, *corr.* F^2 **15** esse bonum F N R W H **27** desiderent H

tentio, veluti nobilitas favorque popularis, quae videntur quandam claritudinem comparare, uxor ac liberi, quae iucunditatis gratia petuntur; amicorum vero, quod sanctissimum quidem genus est, non in fortuna sed in virtute numeratur, reliquum vero vel potentiae causa vel delectationis assumitur. **10.** Iam vero corporis bona promptum est ut ad superiora referantur; robur enim magnitudoque videtur praestare valentiam, pulchritudo atque velocitas celebritatem, salubritas voluptatem. **11.** Quibus omnibus solam beatitudinem desiderari liquet; nam quod quisque prae ceteris petit, id summum esse iudicat bonum. Sed summum bonum beatitudinem esse definivimus; quare beatum esse iudicat statum quem prae ceteris quisque desiderat.

12. Habes igitur ante oculos propositam fere formam felicitatis humanae: opes, honores, potentiam, gloriam, voluptates. Quae quidem sola considerans Epicurus, consequenter sibi summum bonum voluptatem esse constituit, quod cetera omnia iucunditatem animo videantur afferre. **13.** Sed ad hominum studia revertor, quorum animus etsi caligante memoria, tamen bonum suum repetit, sed velut ebrius domum quo tramite revertatur ignorat. **14.** Num enim videntur errare hi qui nihilo indigere nituntur? atqui non est aliud quod aeque perficere beatitudinem possit quam copiosus bonorum omnium status nec alieni egens sed sibi ipse sufficiens. **15.** Num vero labuntur hi qui, quod sit optimum, id etiam reverentiae cultu dignissimum putent? minime;

32 appetuntur H **34** numerantur E A, *corr.* E² A² **39** desiderari *ex* desiderare R² H² **44** praepositam M **49** afferre *ex* efferre B², auferre M² **57** putant Ha F N (*corr.* N²) E A², putant *vel* putent R

neque enim vile quiddam contemnendumque est quod adipisci omnium fere mortalium laborat intentio. **16.** An in bonis non est numeranda potentia? quid igitur, num imbecillum ac sine viribus aestimandum est quod omnibus rebus constat esse praestantius? **17.** An claritudo nihili pendenda est? sed sequestrari nequit, quin omne quod excellentissimum sit id etiam videatur esse clarissimum. **18.** Nam non esse anxiam tristemque beatitudinem nec doloribus molestiisque subiectam quid attinet dicere, quando in minimis quoque rebus id appetitur quod habere fruique delectet? **19.** Atqui haec sunt quae adipisci homines volunt eaque de causa divitias, dignitates, regna, gloriam voluptatesque desiderant, quod per haec sibi sufficientiam, reverentiam, potentiam, celebritatem, laetitiam credunt esse venturam. **20.** Bonum est igitur quod tam diversis studiis homines petunt; in quo quanta sit naturae vis facile monstratur, cum licet variae dissidentesque sententiae tamen in diligendo boni fine consentiunt.

II. Quantas rerum flectat habenas
natura potens, quibus immensum
legibus orbem provida servet
stringatque ligans inresoluto
singula nexu, placet arguto
fidibus lentis promere cantu.
Quamvis Poeni pulchra leones
vincula gestent manibusque datas

63 pendenda: petenda M V² Va, pe*tenda A **64** sit *revera* P, est A² *s.v.* (*ut vid.*), *probante Bieler* **68** haberi *ex* habere O² K² V² delectat Ha E Mn C Va B, *corr.* Va² **72** laetitiamque Va

8 gestant P E, gestent G² *ex emend.*

captent escas metuantque trucem
soliti verbera ferre magistrum,
si cruor horrida tinxerit ora,
resides olim redeunt animi
fremituque gravi meminere sui,
laxant nodis colla solutis
primusque lacer dente cruento
domitor rabidas imbuit iras.
Quae canit altis garrula ramis
ales caveae clauditur antro;
huic licet inlita pocula melle
largasque dapes dulci studio
ludens hominum cura ministret,
si tamen arto saliens texto
nemorum gratas viderit umbras,
sparsas pedibus proterit escas,
silvas tantum maesta requirit,
silvas dulci voce susurrat.
Validis quondam viribus acta
pronum flectit virga cacumen;
hanc si curvans dextra remisit,
recto spectat vertice caelum.
Cadit Hesperias Phoebus in undas,
sed secreto tramite rursus
currum solitos vertit ad ortus.
Repetunt proprios quaeque recursus
redituque suo singula gaudent

9 captant ... metuentque H **11** tinxerat P Ha F G, *corr.* F² G² **17** altis *ex* altas N² G² **22** texto P O M L F N E² *mg.* Mn W V Va A G: tecto O² M² K L² Ha F² N² R E C V² H A² B **26** dulces F N, dulci* R, *corr.* F² **33** cursum solitus P vertit: vertat O², flectit H

nec manet ulli traditus ordo,
nisi quod fini iunxerit ortum
stabilemque sui fecerit orbem.

3, 1. Vos quoque, o terrena animalia, tenui licet imagine vestrum tamen principium somniatis verumque illum beatitudinis finem licet minime perspicaci qualicumque tamen cogitatione prospicitis, eoque vos et ad verum bonum naturalis ducit intentio et ab eodem multiplex error abducit. 2. Considera namque an per ea quibus se homines adepturos beatitudinem putant ad destinatum finem valeant pervenire. 3. Si enim vel pecunia vel honores ceteraque tale quid afferunt cui nihil bonorum abesse videatur, nos quoque fateamur fieri aliquos horum adeptione felices. 4. Quodsi neque id valent efficere quod promittunt bonisque pluribus carent, nonne liquido falsa in eis beatitudinis species deprehenditur?

5. Primum igitur te ipsum, qui paulo ante divitiis affluebas, interrogo: inter illas abundantissimas opes numquamne animum tuum concepta ex qualibet iniuria confudit anxietas? 6. – Atqui, inquam, libero me fuisse animo, quin aliquid semper angerer, reminisci non queo. 7. – Nonne quia vel aberat quod abesse non velles vel aderat quod adesse noluisses? – Ita est, inquam. 8. – Illius igitur praesentiam, huius absentiam

4 perspicitis P Ha Va, perspicitis *ex* prospicitis K² G², prospicitis *ex* perspicitis Mn² 8 pecuniae K A² 9 offerunt P 10 fatemur *ex* fateamur L², fateamur *ex* fatemur W² 17 confudit *ex* confidit N² W², *ex* confundit A² G² 18 reminiscere A (*corr.* A²) non queo: nequeo F² (*ut vid.*) N Mn W C Va, *corr.* W² 19 abesse: adesse P O K C V, esse G, *corr.* O² C² V² G² 20 adesse: abesse P

desiderabas? – Confiteor, inquam. **9.** – Eget vero, inquit, eo quod quisque desiderat? – Eget, inquam. – Qui vero eget aliquo non est usquequaque sibi ipse sufficiens. – Minime, inquam. **10.** – Tu itaque hanc insufficientiam plenus, inquit, opibus sustinebas? – Quidni? inquam. **11.** – Opes igitur nihilo indigentem sufficientemque sibi facere nequeunt, et hoc erat quod promittere videbantur. **12.** Atqui hoc quoque maxime considerandum puto, quod nihil habeat suapte natura pecunia ut his a quibus possidetur invitis nequeat auferri. – Fateor, inquam. **13.** – Quidni fateare, cum eam cotidie valentior aliquis eripiat invito? unde enim forenses querimoniae, nisi quod vel vi vel fraude nolentibus pecuniae repetuntur ereptae? – Ita est, inquam. **14.** – Egebit igitur, inquit, extrinsecus petito praesidio, quo suam pecuniam quisque tueatur. **15.** – Quis id, inquam, neget? – Atqui non egeret eo, nisi possideret pecuniam, quam possit amittere. – Dubitari, inquam, nequit. **16.** – In contrarium igitur relapsa res est; nam quae sufficientes sibi facere putabantur opes alieno potius praesidio faciunt indigentes. **17.** Quis autem modus est quo pellatur divitiis indigentia? num enim divites esurire nequeunt, num sitire non possunt, num frigus hibernum pecuniosorum membra non sentiunt? **18.** Sed adest, inquies, opulentis quo famem satient, quo sitim frigusque depellant. Sed hoc modo consolari quidem divitiis indigentia potest, auferri penitus non potest; nam si haec hians semper atque aliquid poscens opibus

24 sibi ipsi M Va 31 pecunia – III,4 *om.* P 37 id *om.* E V, inquam id Va 39 possit O M K Ha F E Mn C V Va H A^2 B G: posset L N R W A 49 ⟨et⟩si *con. Bieler*

expletur, maneat necesse est quae possit expleri. **19.** Taceo quod naturae minimum, quod avaritiae nihil satis est. Quare si opes nec submovere indigentiam possunt et ipsae suam faciunt, quid est quod eas sufficientiam praestare credatis?

III. Quamuis fluente dives auri gurgite
non expleturas cogat avarus opes
oneretque bacis colla Rubri litoris
ruraque centeno scindat opima bove,
nec cura mordax deserit superstitem
defunctumque leves non comitantur opes.

4, 1. Sed dignitates honorabilem reverendumque cui provenerint reddunt. Num vis ea est magistratibus ut utentium mentibus virtutes inserant, vitia depellant? **2.** Atqui non fugare, sed illustrare potius nequitiam solent. Quo fit ut indignemur eas saepe nequissimis hominibus contigisse; unde Catullus, licet in curuli Nonium sedentem, strumam tamen appellat. **3.** Videsne quantum malis dedecus adiciant dignitates? atqui minus eorum patebit indignitas si nullis honoribus inclarescant. **4.** Tu quoque num tandem tot periculis adduci potuisti ut cum Decorato gerere magistratum putares, cum in eo mentem nequissimi scurrae delatorisque re-

50 non expletur F^2 Mn *Vallinus*

5 deserit O^2 F N R Mn W V H A^2: deseret P O M K L Ha (*ut vid.*) E C Va A B G, deserat V^2

6 catullus *ex* catulus K^2 N^2 B^2 G^2, catulus *Comm.* 10 abduci K V^2 Va (*ut vid.*), *corr.* Va^2 11 putares: optares *Brakman, Boethiana 36–37, sed cfr. Dienelt, Glotta 1942 122 sqq.*

spiceres? **5.** Non enim possumus ob honores reverentia dignos iudicare quos ipsis honoribus iudicamus indignos. **6.** At si quem sapientia praeditum videres, num posses eum vel reverentia vel ea, qua est praeditus, sapientia non dignum putare? Minime. **7.** Inest enim dignitas propria virtuti, quam protinus in eos quibus fuerit adiuncta transfundit. **8.** Quod quia populares facere nequeunt honores, liquet eos propriam dignitatis pulchritudinem non habere.

9. In quo illud est animadvertendum magis: nam si abiectior est quo magis a pluribus quisque contemnitur, cum reverendos facere nequeat quos pluribus ostentat, despectiores potius improbos dignitas facit. **10.** Verum non impune; reddunt namque improbi parem dignitatibus vicem, quas sua contagione commaculant.

11. Atque ut agnoscas veram illam reverentiam per has umbratiles dignitates non posse contingere: si qui multiplici consulatu functus in barbaras nationes forte devenerit, venerandumne barbaris honor faciet? **12.** Atqui si hoc naturale munus dignitatibus foret, ab officio suo quoquo gentium nullo modo cessarent, sicut ignis ubique terrarum numquam tamen calere desistit. **13.** Sed quoniam id eis non propria vis sed hominum fallax adnectit opinio, vanescunt ilico cum ad eos venerint qui dignitates eas esse non aestimant.

16 qua *ex emend.* V², *ex* que N²   **23** eo abiectior Ha² F N R E Mn W H B² *edd.*, obiectior P, eo *punctis notat* F *s.v.* **25** ostendat P K Va² G, *corr.* G²   **30** umbratiles: umbrabiles O K L R C V Va H A B G, *corr.* O² L² R² B²

14. Sed hoc apud exteras nationes: inter eos vero apud quos ortae sunt num perpetuo perdurant? **15.** Atqui praetura magna olim potestas, nunc inane nomen et senatorii census gravis sarcina; si quis quondam populi curasset annonam magnus habebatur, nunc ea praefectura quid abiectius? **16.** Ut enim paulo ante diximus, quod nihil habet proprii decoris, opinione utentium nunc splendorem accipit, nunc amittit.

17. Si igitur reverendos facere nequeunt dignitates, si ultro improborum contagione sordescunt, si mutatione temporum splendere desinunt, si gentium aestimatione vilescunt, quid est quod in se expetendae pulchritudinis habeant, nedum aliis praestent?

IV. Quamuis se Tyrio superbus ostro
comeret et niveis lapillis,
invisus tamen omnibus vigebat
luxuriae Nero saevientis;
sed quondam dabat improbus verendis
patribus indecores curules.
Quis illos igitur putet beatos
quos miseri tribuunt honores?

5, **1.** An vero regna regumque familiaritas efficere potentem valet? quidni, quando eorum felicitas perpetuo perdurat? **2.** Atqui plena est exemplorum vetustas, ple-

41 praetura P O M K L Ha F N R E V A Va^2 (*ut vid.*) B G: praefectura F^2 R^2 E^2 Mn W C V^2 H Va *Comm. Peiper*

5 reverendis *in mg. pro gloss.* F^2 R^2 7 putat H *vv. 7–8 tamquam solutam orationem sequentibus add.* P

1 regnum *in ras.* V^2

na etiam praesens aetas, qui reges felicitatem calamitate mutaverint. O praeclara potentia, quae ne ad conservationem quidem sui satis efficax invenitur!

3. Quodsi haec regnorum potestas beatitudinis auctor est, nonne, si qua parte defuerit, felicitatem minuat, miseriam importet? **4.** Sed quamvis late humana tendantur imperia, plures necesse est gentes relinqui quibus regum quisque non imperet. **5.** Qua vero parte beatos faciens desinit potestas, hac impotentia subintrat, quae miseros facit; hoc igitur modo maiorem regibus inesse necesse est miseriae portionem.

6. Expertus sortis suae periculorum tyrannus regni metus pendentis supra verticem gladii terrore simulavit. **7.** Quae est igitur haec potestas, quae sollicitudinum morsus expellere, quae formidinum aculeos vitare nequit? atqui vellent ipsi vixisse securi, sed nequeunt; dehinc de potestate gloriantur. **8.** An tu potentem censes quem videas velle quod non possit efficere, potentem censes qui satellite latus ambit, qui quos terret ipse plus metuit, qui ut potens esse videatur, in servientium manu situm est? **9.** Nam quid ego de regum familiaribus disseram, cum regna ipsa tantae imbecillitatis plena demonstrem? quos quidem regia potestas saepe incolumis, saepe autem lapsa prosternit. **10.** Nero Senecam familiarem praeceptoremque suum ad eligendae mortis coegit arbitrium, Papinianum diu inter aulicos poten-

4 regis P **5** mutuaverint O K R V G, *corr.* G^2 ne: nec R Mn Va^2 A^2 **11** regnum P V, *corr.* V^2 **17** sollicitudinem P K W^2 V Va G, *corr.* V^2 **19** ipsi reges H A, reges *vel* potentes *tamquam glossema suprascrips.* O^2 W^2 **24** situs V^2

tem militum gladiis Antoninus obiecit. **11.** Atqui uterque potentiae suae renuntiare voluerunt, quorum Seneca opes etiam suas tradere Neroni seque in otium conferre conatus est; sed dum ruituros moles ipsa trahit, neuter quod voluit effecit. **12.** Quae est igitur ista potentia, quam pertimescunt habentes, quam nec cum habere velis tutus sis et cum deponere cupias vitare non possis? **13.** An praesidio sunt amici, quos non virtus sed fortuna conciliat? sed quem felicitas amicum fecit, infortunium faciet inimicum. **14.** Quae vero pestis efficacior ad nocendum quam familiaris inimicus?

V. Qui se volet esse potentem,
animos domet ille feroces
nec victa libidine colla
foedis summittat habenis;
etenim licet Indica longe
tellus tua iura tremescat
et serviat ultima Thyle,
tamen atras pellere curas
miserasque fugare querelas
non posse potentia non est.

6, **1.** Gloria vero quam fallax saepe, quam turpis est! unde non iniuria tragicus exclamat:

30 antonius P² Ha F E W Mn B, *corr.* F² W² B² **31** voluerunt: voluit O² K, voluerint (*ut vid.*) V A, *corr.* V² A² **36** cupies K Va B

6 tremiscat Ha Mn Va A (tremescat A²), *ex* tremescat O² F² R² W² B² **9** querellas P W

ὦ δόξα, δόξα, μυρίοισι δὴ βροτῶν
οὐδὲν γεγῶσι βίοτον ὤγκωσας μέγαν.

2. Plures enim magnum saepe nomen falsis vulgi opinionibus abstulerunt. Quo quid turpius excogitari potest? nam qui falso praedicantur suis ipsi necesse est laudibus erubescant. **3.** Quae si etiam meritis conquisitae sint, quid tamen sapientis adiecerint conscientiae, qui bonum suum non populari rumore sed conscientiae veritate metitur? **4.** Quodsi hoc ipsum propagasse nomen pulchrum videtur, consequens est ut foedum non extendisse iudicetur. **5.** Sed cum, uti paulo ante disserui, plures gentes esse necesse sit ad quas unius fama hominis nequeat pervenire, fit ut quem tu aestimas esse gloriosum proxima parte terrarum videatur inglorius. **6.** Inter haec vero popularem gratiam ne commemoratione quidem dignam puto, quae nec iudicio provenit nec umquam firma perdurat.

3–4 *versus restit. Glar.* **3** ΔΟΞΑ *semel* M K H ΔΗ: ΑΝ O K Mn Va A *Comm.* (ἄμβροτον) **4** ΓΕΓΩΣΙ Mn W C G: ΓΕΓΩΣΕΝ O F N R B, *cett. libri corrupti* ΒΙΟΤΟΝ G C: ΒΟΙΟΝ O, ΗΩΤΟΝ R W *Comm.* (ἢ ὤτων), ΕΤΟ ΤΩΝ K, ΝΙ *vel* C, Ι ΟΤΟΝ N Mn, *cetera corruptius* βίοτον : ὄγκον *Peiper* **6** excogitare H W, *corr.* W^2 **8** conquisitae M N^2 R Mn W^2 C^2 B^2: conquaesitae F^2 E H, conquisita P O K L Ha F N W C V Va A B G, conquaesita E^2, conquisita sit (*scl.* gloria) *def. Engel. Sitzsber. Wien 1902, 18; Daly, Script. 1950, 27* **9** sint O^2 M K^2 N F R E Mn W C^2 A B^2: sit P O K L Ha C V Va B G **16** proxima: pro maxima P O^2 (*sed* O *non liquet*) M K L *mg.* C (*corr.* C^2) V A B^2 G, vel maxima E *s.v.*; pro maxima *defendunt Engelbrecht, Sitzsber. Wien 1904, 42; Daly, Scriptorium 1950, 217* **17** ne: nec M Ha F N R Mn W Va A (ne commemoratione: nec omnino relatu K)

7. Iam vero quam sit inane, quam futile nobilitatis nomen, quis non videat? quae si ad claritudinem refertur, aliena est; videtur namque esse nobilitas quaedam de meritis veniens laus parentum. **8.** Quodsi claritudinem praedicatio facit, illi sint clari necesse est qui praedicantur; quare splendidum te, si tuam non habes, aliena claritudo non efficit. **9.** Quodsi quid est in nobilitate bonum, id esse arbitror solum, ut imposita nobilibus necessitudo videatur ne a maiorum virtute degeneret.

VI. Omne hominum genus in terris simili surgit ab ortu:
unus enim rerum pater est, unus cuncta ministrat.
Ille dedit Phoebo radios, dedit et cornua lunae,
ille homines etiam terris dedit et sidera caelo;
hic clausit membris animos celsa sede petitos;
mortales igitur cunctos edit nobile germen.
Quid genus et proavos strepitis? si primordia vestra
auctoremque deum spectes, nullus degener exstat,
ni vitiis peiora fovens proprium deserat ortum.

7, **1.** Quid autem de corporis voluptatibus loquar, quarum appetentia quidem plena est anxietatis, satietas vero paenitentiae? **2.** Quantos illae morbos, quam intolerabiles dolores quasi quendam fructum nequitiae fruen-

20 futtile K L^2 T F N W B G, futille L, *corr.* O^2 W^2 B^2 G^2 (O *non liquet*) 27 bonum: bonorum O K^2 Va^2 A B^2, boni R^2 28 degeneret P O M K T C H^2 A^2 B G: degenerent O^2 M L Ha T^2 F N R E Mn W V Va H A B^2 *Traenkle, VC 1968, 281–282*, denegeret K

2 unus qui cuncta Va B^2, unus deus cuncta F 4 *habet in mg.* P et: ut M Ha T F N V (*corr.* Ha^2 T^2 V^2) *Peiper Bieler* 8 spectas H

tium solent referre corporibus! **3.** Quarum motus quid habeat iucunditatis ignoro; tristes vero esse voluptatum exitus, quisquis reminisci libidinum suarum volet, intelleget. **4.** Quae si beatos explicare possunt, nihil causae est quin pecudes quoque beatae esse dicantur, quarum omnis ad explendam corporalem lacunam festinat intentio. **5.** Honestissima quidem coniugis foret liberorumque iucunditas; sed nimis e natura dictum est nescio quem filios invenisse tortorem. Quorum quam sit mordax quaecumque condicio neque alias expertum te neque nunc anxium necesse est admonere. **6.** In quo Euripidis mei sententiam probo, qui carentem liberis infortunio dixit esse felicem.

VII. Habet hoc voluptas omnis:
stimulis agit fruentes
apiumque par volantum,
ubi grata mella fudit,
fugit et nimis tenaci
ferit icta corda morsu.

8, **1.** Nihil igitur dubium est quin hae ad beatitudinem viae devia quaedam sint nec perducere quemquam eo valeant ad quod se perducturas esse promittunt. **2.** Quantis vero implicitae malis sint brevissime monstrabo. Quid

13 invenisse *ex* invenisset T^2 F^2 N^2 tortorem P O M K L Ha R E W C V Va H A^2 B G *Büchner, Studien IV, 146*: tortores T F N R^2 E^2 Mn W^2 V^2 A

2 fruentes: furentes N, vel furentes T *s.v.* F *s.v.*, al. fruentes N^2 *mg.*

1 nil dubium igitur P **2** viae *ex* vitae P^2 R^2 A^2 valent Ha F R G **4** demonstrabo P E^2

enim? pecuniamne congregare conaberis? Sed eripies habenti. **3.** Dignitatibus fulgere velis? danti supplicabis et qui praeire ceteros honore cupis, poscendi humilitate vilesces. **4.** Potentiamne desideras? Subiectorum insidiis obnoxius periculis subiacebis. **5.** Gloriam petas? Sed per aspera quaeque distractus securus esse desistis. **6.** Voluptariam vitam degas? Sed quis non spernat atque abiciat vilissimae fragilissimaeque rei, corporis, servum?

7. Iam vero qui bona prae se corporis ferunt, quam exigua, quam fragili possessione nituntur! num enim elephantos mole, tauros robore superare poteritis, num tigres velocitate praeibitis? **8.** Respicite caeli spatium, firmitudinem, celeritatem, et aliquando desinite vilia mirari. Quod quidem caelum non his potius est quam sua, qua regitur, ratione mirandum. **9.** Formae vero nitor ut rapidus est, ut velox et vernalium florum mutabilitate fugacior! **10.** Quodsi, ut Aristoteles ait, Lyncei oculis homines uterentur, ut eorum visus obstantia penetraret, nonne introspectis visceribus illud Alcibiadis superficie pulcherrimum corpus turpissimum videretur? igitur te pulchrum videri non tua natura, sed oculorum spectantium reddit infirmitas. **11.** Sed aestimate quam

5 conaberis P O² Ha T² F N R Mn W C Va H B²: conabaris P² O M K L T F² V A B G, conaueris E 8 vilescis T² F N Mn 9 petas: petis T² F N² E *s.v.* Mn W V² A², appetis H W *mg.* per *om.* M G, *add.* M² 10 desistes O² C² 11 degas *ex emend.* V, degaes (*ut vid.*) L², degis T² F² W² A², deligis F N² *mg.*, deligas T² *s.v.*, de**gas K, degas *ex* degis (*ut vid.*) N 21 aristoteles *vel* aristotiles O² M L² R² W Va A B² G: aristotelis P O L Ha T N R E Mn C V B G lyncei *vel* lincei P T A² G: lynceii V, lynceis *vel* linceis T² V² *cett. codd.*

vultis nimio corporis bona, dum sciatis hoc quodcumque miramini triduanae febris igniculo posse dissolvi.

12. Ex quibus omnibus illud redigere in summam licet, quod haec quae nec praestare quae pollicentur bona possunt nec omnium bonorum congregatione perfecta sunt, ea nec ad beatitudinem quasi quidam calles ferunt nec beatos ipsa perficiunt.

VIII. Eheu, quae miseros tramite devios
abducit ignorantia!
non aurum in viridi quaeritis arbore
nec vite gemmas carpitis,
non altis laqueos montibus abditis
ut pisce ditetis dapes,
nec vobis capreas si libeat sequi
Tyrrhena captatis vada;
ipsos quin etiam fluctibus abditos
norunt recessus aequoris,
quae gemmis niveis unda feracior
vel quae rubentis purpurae
nec non quae tenero pisce vel asperis
praestent echinis litora.
Sed quonam lateat quod cupiunt bonum
nescire caeci sustinent
et quod stelliferum transabiit polum
tellure demersi petunt.
Quid dignum stolidis mentibus imprecer?

1 devios P O M K L Ha^2 N^2 E W C V Va H A B G: devio Ha T F N R E^2 Mn W^2 C^2 Va^2 G^2 *Comm. 145, 12* 4 vitae P N C A B, vite *ex emend.* O^2 L^2 N^2 Mn^2 C^2 B^2 12 rubenti purpura H^2 (rubenti *etiam* Ha^2), rubentibus purpurae N, *corr.* N^2

opes honores ambiant,
et cum falsa gravi mole paraverint
tum vera cognoscant bona.

9, **1.** Hactenus mendacis formam felicitatis ostendisse suffecerit; quam si perspicaciter intueris, ordo est deinceps quae sit vera monstrare. **2.** – Atqui video, inquam, nec opibus sufficientiam nec regnis potentiam nec reverentiam dignitatibus nec celebritatem gloria nec laetitiam voluptatibus posse contingere. – An etiam causas cur id ita sit deprehendisti? **3.** – Tenui quidem veluti rimula mihi videor intueri, sed ex te apertius cognoscere malim. **4.** – Atqui promptissima ratio est. Quod enim simplex est indivisumque natura, id error humanus separat et a vero atque perfecto ad falsum imperfectumque traducit. An tu arbitraris quod nihilo indigeat egere potentia? – Minime, inquam. **5.** – Recte tu quidem: nam si quid est quod in ulla re imbecillioris valentiae sit, in hac praesidio necesse est egeat alieno. – Ita est, inquam. **6.** – Igitur sufficientiae potentiaeque una est eademque natura. – Sic videtur. **7.** – Quod vero huiusmodi sit spernendumne esse censes an contra rerum omnium veneratione dignissimum? – At hoc, inquam, ne dubitari quidem potest. **8.** –Addamus igitur sufficientiae potentiaeque reverentiam, ut haec tria unum esse iudicemus. – Addamus, si quidem vera vo-

22 cognoscent M C, cognoscunt N, *corr.* N^2

2 sufficerit P K V G, *corr.* K^2 G^2 **5** gloriae M^2 T F E Mn^2 (gloriam Mn) W^2 C A B G, *corr.* T^2 E^2 A^2 B^2, gloria* V **8** cognoscere apertius malim L F^2 N R, cognoscere malim apertius Mn V A **19** at: ad P K L Ha T Mn V, *corr.* L^2 T^2

lumus confiteri. **9.** – Quid vero? inquit. Obscurumne hoc atque ignobile censes esse an omni celebritate clarissimum? **10.** Considera vero, ne quod nihilo indigere, quod potentissimum, quod honore dignissimum esse concessum est, egere claritudine, quam sibi praestare non possit, atque ob id aliqua ex parte videatur abiectius. **11.** – Non possum, inquam, quin hoc, uti est, ita etiam celeberrimum esse confitear. **12.** – Consequens igitur est ut claritudinem superioribus tribus nihil differre fateamur. – Consequitur, inquam. **13.** – Quod igitur nullius egeat alieni, quod suis cuncta viribus possit, quod sit clarum atque reverendum, nonne hoc etiam constat esse laetissimum? **14.** – Sed unde huic, inquam, tali maeror ullus obrepat, ne cogitare quidem possum; quare plenum esse laetitiae, si quidem superiora manebunt, necesse est confiteri. **15.** – Atqui illud quoque per eadem necessarium est, sufficientiae, potentiae, claritudinis, reverentiae, iucunditatis nomina quidem esse diversa, nullo modo vero discrepare substantiam. – Necesse est, inquam.

16. – Hoc igitur quod est unum simplexque natura pravitas humana dispertit et dum rei quae partibus caret partem conatur adipisci, nec portionem, quae nulla est, nec ipsam, quam minime affectat, assequitur. **17.** – Quonam, inquam, modo? – Qui divitias, inquit, petit penuriae fuga, de potentia nihil laborat, vilis obscurusque esse mavult, multas etiam sibi naturales quoque sub-

47 penuriae fugat P K G (*ut vid.*), *corr.* K^2 G^2, penuriae *ex emend.* V^2, fugat V^3, penuriam fugit Va, penuriam fugat Ha Va^2 **48** deponentia P T F, *corr.* T^2 F^2 **49** quoque *om.* H W, vel que *s.v.* F N, quoque F^2

trahit voluptates, ne pecuniam quam paravit amittat. **18.** Sed hoc modo ne sufficientia quidem contingit ei quem valentia deserit, quem molestia pungit, quem vilitas abicit, quem recondit obscuritas. **19.** Qui vero solum posse desiderat profligat opes, despicit voluptates honoremque potentia carentem, gloriam quoque nihili pendit. **20.** Sed hunc quoque quam multa deficiant vides; fit enim ut aliquando necessariis egeat, ut anxietatibus mordeatur, cumque haec depellere nequeat, etiam id quod maxime petebat, potens esse, desistat. **21.** Similiter ratiocinari de honoribus, gloria, voluptatibus licet; nam cum unumquodque horum idem quod cetera sit, quisquis horum aliquid sine ceteris petit ne illud quidem quod desiderat apprehendit. **22.** – Quid igitur, inquam, si qui cuncta simul cupiat adipisci? – Summam quidem ille beatitudinis velit; sed num in his eam reperiet, quae demonstravimus id quod pollicentur non posse conferre? **23.** – Minime, inquam. – In his igitur quae singula quaedam expetendorum praestare creduntur beatitudo nullo modo vestiganda est. – Fateor, inquam, et hoc nihil dici verius potest.

24. – Habes igitur, inquit, et formam falsae felicitatis et causas. Deflecte nunc in adversum mentis intuitum; ibi enim veram, quam promisimus, statim videbis. **25.** – Atqui haec, inquam, vel caeco perspicua est eamque tu paulo ante monstrasti, dum falsae causas aperire conaris. **26.** Nam, nisi fallor, ea vera est et perfecta felicitas

50 ne: nec K T Mn W H, *corr.* T² **54** dispicit P V G, *corr.* V² **55** nihili: nihil F Va, *corr.* F² **56** hunc: huic F² R² V³ Va A, pro huic *s.v.* M² **65** reperiet M K L² Va H **69** investiganda V **75** conaris: conabaris K Mn² V² Va A² *s.v.* B, conareris O² E C² A²

quae sufficientem, potentem, reverendum, celebrem laetumque perficiat. **27.** Atque ut me interius animadvertisse cognoscas, quae unum horum, quoniam idem cuncta sunt, veraciter praestare potest, hanc esse plenam beatitudinem sine ambiguitate cognosco. **28.** – O te, alumne, hac opinione felicem, si quidem hoc, inquit, adieceris! – Quidnam? inquam. **29.** – Essene aliquid in his mortalibus caducisque rebus putas quod huius modi statum possit afferre? – Minime, inquam, puto idque a te, nihil ut amplius desideretur, ostensum est. **30.** – Haec igitur vel imagines veri boni vel imperfecta quaedam dare bona mortalibus videntur, verum autem atque perfectum bonum conferre non possunt. – Assentior, inquam. **31.** – Quoniam igitur agnovisti quae vera illa sit, quae autem beatitudinem mentiantur, nunc superest ut unde veram hanc petere possis agnoscas. – Id quidem, inquam, iam dudum vehementer exspecto. **32.** – Sed cum, uti in Timaeo Platoni, inquit, nostro placet, in minimis quoque rebus divinum praesidium debeat implorari, quid nunc faciendum censes, ut illius summi boni sedem repperire mereamur? **33.** – Invocandum, inquam, rerum omnium patrem, quo praetermisso nullum rite fundatur exordium. – Recte, inquit; ac simul ita modulata est:

IX. O qui perpetua mundum ratione gubernas,
terrarum caelique sator, qui tempus ab aevo
ire iubes stabilisque manens das cuncta moveri

83 quinnam P T V G, *corr.* T² V² **88** bona dare T L F E A *Peiper Bieler* **94** uti in T² F N² R² E² Mn W Va H B G (*ut vid.*): uti P O M K L T N R E C V H² A G², ut in L² Ha

quem non externae pepulerunt fingere causae
materiae fluitantis opus, verum insita summi
forma boni livore carens; tu cuncta superno
ducis ab exemplo, pulchrum pulcherrimus ipse
mundum mente gerens similique in imagine formans
perfectasque iubens perfectum absolvere partes.
Tu numeris elementa ligas, ut frigora flammis,
arida conveniant liquidis, ne purior ignis
evolet aut mersas deducant pondera terras.
Tu triplicis mediam naturae cuncta moventem
conectens animam per consona membra resolvis;
quae cum secta duos motum glomeravit in orbes,
in semet reditura meat mentemque profundam
circuit et simili convertit imagine caelum.
Tu causis animas paribus vitasque minores
provehis et levibus sublimes curribus aptans
in caelum terramque seris, quas lege benigna
ad te conversas reduci facis igne reverti.
Da, pater, augustam menti conscendere sedem,
da fontem lustrare boni, da luce reperta
in te conspicuos animi defigere visus.
Dissice terrenae nebulas et pondera molis
atque tuo splendore mica; tu namque serenum,
tu requies tranquilla piis, te cernere finis,
principium, vector, dux, semita, terminus idem.

10, **1.** Quoniam igitur quae sit imperfecti, quae etiam perfecti boni forma vidisti, nunc demonstrandum reor quonam haec felicitatis perfectio constituta sit. **2.** In

4 externa V, vel externae V[2] **8** in *om.* L E H, *add.* L[2] **9** iubes K[2] Va A B[2], *corr.* A[2] **14** connectens P G (*corr.* G[2]), conectans Ha **26** micat unamque L T V, *corr.* L[2] T[2] V[2]

quo illud primum arbitror inquirendum, an aliquod huiusmodi bonum, quale paulo ante definisti, in rerum natura possit exsistere, ne nos praeter rei subiectae veritatem cassa cogitationis imago decipiat. **3.** Sed quin exsistat sitque hoc veluti quidam omnium fons bonorum, negari nequit; omne enim quod imperfectum esse dicitur id imminutione perfecti imperfectum esse perhibetur. **4.** Quo fit ut, si in quolibet genere imperfectum quid esse videatur, in eo perfectum quoque aliquid esse necesse sit; etenim, perfectione sublata, unde illud quod imperfectum perhibetur exstiterit, ne fingi quidem potest. **5.** Neque enim ab deminutis inconsummatisque natura rerum cepit exordium, sed ab integris absolutisque procedens in haec extrema atque effeta dilabitur. **6.** Quodsi, uti paulo ante monstravimus, est quaedam boni fragilis imperfecta felicitas, esse aliquam solidam perfectamque non potest dubitari. – Firmissime, inquam, verissimeque conclusum est. **7.** – Quo vero, inquit, habitet, ita considera. Deum, rerum omnium principem, bonum esse communis humanorum conceptio probat animorum; nam cum nihil deo melius excogitari queat, id quo melius nihil est bonum esse quis dubitet? **8.** Ita vero bonum esse deum ratio demonstrat, ut perfectum quoque in eo bonum esse convincat. **9.** Nam ni tale sit, rerum omnium princeps esse non poterit; erit enim eo praestantius aliquid perfectum possidens bonum, quod hoc prius atque antiquius esse videatur; om-

10 id imminutione: a diminutione H (a *eras.* H²), id (*in ras.*) in minutione T, id diminutione Mn 15 diminutis O² M Ha T² F N² Mn C Va H A² B, demunitis P, imminutis B² 16 cepit K C A: coepit *fere ceteri* 17 effeta: effecta Va A, *corr.* A² 27 ni talis *Traenkle, VC 1977, 158*

nia namque perfecta minus integris priora esse claruerunt. **10.** Quare ne in infinitum ratio prodeat, confitendum est summum deum summi perfectique boni esse plenissimum; sed perfectum bonum veram esse beatitudinem constituimus: veram igitur beatitudinem in summo deo sitam esse necesse est. – Accipio, inquam, nec est quod contra dici ullo modo queat. **11.** – Sed quaeso, inquit, te, vide quam id sancte atque inviolabiliter probes, quod boni summi summum deum diximus esse plenissimum. – Quonam, inquam, modo? **12.** – Ne hunc rerum omnium patrem illud summum bonum quo plenus esse perhibetur vel extrinsecus accepisse vel ita naturaliter habere praesumas quasi habentis dei habitaeque beatitudinis diversam cogites esse substantiam. **13.** Nam si extrinsecus acceptum putes, praestantius id quod dederit ab eo quod acceperit existimare possis; sed hunc esse rerum omnium praecellentissimum dignissime confitemur. **14.** Quod si natura quidem inest sed est ratione diversum, cum de rerum principe loquamur deo, fingat qui potest quis haec diversa coniunxerit. **15.** Postremo, quod a qualibet re diversum est, id non est illud a quo intellegitur esse diversum; quare quod a summo bono diversum est sui natura, id summum bonum non est; quod nefas est de eo cogitare, quo nihil constat esse praestantius. **16.** Omnino enim nullius rei natura suo principio melior poterit exsistere; quare quod omnium principium sit, id etiam sui sub-

42 quo *ex* quod L^2 V^2 G^2 plenus: plenissimus V^2 Va, plenissimum K, *corr.* K^2 **46** ab *punctis notat* R^2, *eras.* V^2 A^2, *om.* Va **54** de eo: de deo *gloss. in mg.* N, *s.v.* W V^3, *in textu* R Va (*corr.* Va^2), deo T Va (de eo *corr.* T^2 Va^2) C *s.v.*

stantia summum esse bonum verissima ratione concluserim. – Rectissime, inquam. **17.** – Sed summum bonum beatitudinem esse concessum est. – Ita est, inquam. – Igitur, inquit, deum esse ipsam beatitudinem necesse est confiteri. – Nec propositis, inquam, prioribus refragari queo et illis hoc inlatum consequens esse perspicio. **18.** – Respice, inquit, an hinc quoque idem firmius approbetur, quod duo summa bona quae a se diversa sint esse non possunt. **19.** Etenim quae discrepant bona non esse alterum quod sit alterum liquet; quare neutrum poterit esse perfectum, cum alterutri alterum deest. Sed quod perfectum non sit, id summum non esse manifestum est; nullo modo igitur quae summa sunt bona, ea possunt esse diversa. **20.** Atqui et beatitudinem et deum summum bonum esse collegimus: quare ipsam necesse est summam esse beatitudinem quae sit summa divinitas. **21.** – Nihil, inquam, nec reapse verius nec ratiocinatione firmius nec deo dignius concludi potest.

22. – Super haec, inquit, igitur, veluti geometrae solent demonstratis propositis aliquid inferre, quae porismata ipsi vocant, ita ego quoque tibi veluti corollarium dabo. **23.** Nam quoniam beatitudinis adeptione fiunt homines beati, beatitudo vero est ipsa divinitas, divini-

58 bonum esse H **62** praepositis O R, *corr.* O^2 **66** discrepent H **69** summum: al. bonum F *s.v.* N *s.v.*, summum bonum W **75** reapse *Schepss. apud Weinb.*, *Bieler:* re ipsa M^2 (*in ras.*) L^2 F *s.v.* R E Mn V^2 B *Peiper*, re ab se P O V (*ut vid.*), re abs G, re hac T^2 *mg.* F N C Va A^2 *Vall.*, re L T W H, re ah severius K (verius K^2), nec re ab se *eras.* O^2 *vel* O^3, A *non liquet* **78** aliquid: aliud H **79** tibi *om.* N R, *punctis notat* F corolarium H W **81** vero: vera N R W

tatis adeptione beatos fieri manifestum est. **24.** Sed uti iustitiae adeptione iusti, sapientiae sapientes fiunt, ita divinitatem adeptos deos fieri simili ratione necesse est. **25.** Omnis igitur beatus deus. Sed natura quidem unus; participatione vero nihil prohibet esse quam plurimos. **26.** – Et pulchrum, inquam, hoc atque pretiosum sive porisma sive corollarium vocari mavis.

27. – Atqui hoc quoque pulchrius nihil est, quod his adnectendum esse ratio persuadet. – Quid? inquam. **28.** – Cum multa, inquit, beatitudo continere videatur, utrumne haec omnia unum veluti corpus beatitudinis quadam partium varietate coniungant an sit eorum aliquid quod beatitudinis substantiam compleat, ad hoc vero cetera referantur? **29.** – Vellem, inquam, id ipsarum rerum commemoratione patefaceres. – Nonne, inquit, beatitudinem bonum esse censemus? – Ac summum quidem, inquam. **30.** – Addas, inquit, hoc omnibus licet. Nam eadem sufficientia summa est, eadem summa potentia, reverentia quoque, claritas ac voluptas beatitudo esse iudicatur. **31.** Quid igitur, haecine omnia, [bonum], sufficientia, potentia ceteraque, veluti quaedam beatitudinis membra sunt an ad bonum veluti ad verticem cuncta referuntur? **32.** – Intellego, inquam, quid investigandum proponas, sed quid constituas audire desidero. **33.** – Cuius discretionem rei sic accipe. Si haec omnia beatitudinis membra forent, a se quoque invicem

85 sed: et *Büchner* sed ⟨deus⟩ *Bieler* unus: deus *add. s.v.* O C V Va H **91** videatur: videtur P O L^2 N R W G, *corr.* N^2 W^2 **95** id *ex* ad *corr.* P^2, ut *in ras.* V, *ex* ex *corr.* Va^2 **100** beatitudo *secl. Traenkle, VC 1968, 284* **101** bonum: bona Ha (*corr.* Ha^2) T^2F *s.v.* N *s.v.* Mn W^2, bonta Va, bonitas (*ut vid.*) Va^2, *secl. Gegenschatz Gruber*

discreparent; haec est enim partium natura ut unum corpus diversa componant. **34.** Atqui haec omnia idem esse monstrata sunt. Minime igitur membra sunt; alioquin ex uno membro beatitudo videbitur esse coniuncta, quod fieri nequit. **35.** – Id quidem, inquam, dubium non est, sed id quod restat exspecto. **36.** – Ad bonum vero cetera referri palam est. Idcirco enim sufficientia petitur, quoniam bonum esse iudicatur; idcirco potentia, quoniam id quoque esse creditur bonum; idem de reverentia, claritudine, iucunditate coniectare licet. **37.** Omnium igitur expetendorum summa atque causa bonum est; quod enim neque re neque similitudine ullum in se retinet bonum, id expeti nullo modo potest. **38.** Contraque etiam quae natura bona non sunt, tamen, si esse videantur, quasi vere bona sint appetuntur. Quo fit uti summa, cardo atque causa expetendorum omnium bonitas esse iure credatur. **39.** Cuius vero causa quid expetitur, id maxime videtur optari, veluti si salutis causa quispiam velit equitare, non tam equitandi motum desiderat quam salutis effectum. **40.** Cum igitur omnia boni gratia petantur, non illa potius quam bonum ipsum desideratur ab omnibus. **41.** Sed propter quod cetera optantur, beatitudinem esse concessimus: quare sic quoque sola quaeritur beatitudo. **42.** Ex quo liquido apparet ipsius boni et beatitudinis unam atque eandem esse substantiam. – Nihil video cur dissentire quispiam possit. **43.** – Sed deum veramque beatitudinem unum atque idem esse monstra-

116 creditur esse P Mn **122** vera K E V² A, verae E² G (*corr.* A² G²) appetantur H **128** omnia: illa omnia H **131** quare – beatitudo *damnat Büchner, secl. Bieler*

vimus. – Ita, inquam. – Securo igitur concludere licet dei quoque in ipso bono nec usquam alio sitam esse substantiam.

X. Huc omnes pariter venite capti,
quos fallax ligat improbis catenis
terrenas habitans libido mentes:
haec erit vobis requies laborum,
hic portus placida manens quiete,
hoc patens unum miseris asylum.
Non quicquid Tagus aureis harenis
donat aut Hermus rutilante ripa
aut Indus calido propinquus orbi
candidis miscens virides lapillos
inlustrent aciem magisque caecos
in suas condunt animos tenebras.
Hoc, quicquid placet excitatque mentes,
infimis tellus aluit cavernis;
splendor quo regitur vigetque caelum
vitat obscuras animae ruinas;
hanc quisquis poterit notare lucem
candidos Phoebi radios negabit.

11, 1. Assentior, inquam; cuncta enim firmissimis nexa rationibus constant. 2. – Tum illa: Quanti, inquit, aestimabis, si bonum ipsum quid sit agnoveris? 3. – Infinito, inquam, si quidem mihi pariter deum quoque, qui

3 terrenis F N C, terrenos L, terren V, terrena P, *corr.* L^2 F^2 N^2 C^2 V^2 hebetans G *mg.*, al. *Vallinus* 7 Non: Nam *con. Bieler* 10 viridis K V Va, *corr.* V^2 Va^2 11 inlustrant T^2 F N R Mn W^2 V^2 H A^2 B^2, inlustrat W 16 ruinas: tenebras T *s.v.* F N R E *mg.* C (ruinas F *mg.*) 18 negavit P O K Ha^2 T E G, *corr.* O^2 T^2

bonum est, continget agnoscere. **4.** – Atqui hoc verissima, inquit, ratione patefaciam, maneant modo quae paulo ante conclusa sunt. – Manebunt.

5. – Nonne, inquit, monstravimus ea quae appetuntur pluribus idcirco vera perfectaque bona non esse quoniam a se invicem discreparent, cumque alteri abesset alterum, plenum absolutumque bonum afferre non posse? tum autem verum bonum fieri cum in unam veluti formam atque efficientiam colliguntur, ut, quae sufficientia est, eadem sit potentia, reverentia, claritas atque iucunditas, nisi vero unum atque idem omnia sint, nihil habere quo inter expetenda numerentur? **6.** – Demonstratum, inquam, nec dubitari ullo modo potest. **7.** – Quae igitur cum discrepant minime bona sunt, cum vero unum esse coeperint bona fiunt, nonne haec, ut bona sint, unitatis fieri adeptione contingit? – Ita, inquam, videtur. **8.** – Sed omne quod bonum est, boni participatione bonum esse concedis, an minime? – Ita est. **9.** – Oportet igitur idem esse unum atque bonum simili ratione concedas; eadem namque substantia est eorum quorum naturaliter non est diversus effectus. – Negare, inquam, nequeo.

10. – Nostine igitur, inquit, omne quod est tam diu manere atque subsistere quam diu sit unum, sed interire atque dissolvi pariter atque unum esse destiterit? – Quonam modo? **11.** – Ut in animalibus, inquit: cum in unum coeunt ac permanent anima corpusque, id animal

5 continget *ex* contingit T^2 A^2 **9** a pluribus F^2 E^2 W H A^2 **14** reverentia *om.* E, *add. in mg.* E^2, revertentia Va **16** expectanda P K **27** nostine: nosti N R F C, *corr.* F^2 C^2 (*ut vid.*) **29** distiterit O (*corr.* O^2) K L Ha T F C^2 V (*corr.* T^2 V^2) H G, desisterit M L^2 N C Va, distirit B (*corr.* B^2)

vocatur, cum vero haec unitas utriusque separatione dissolvitur, interire, nec iam esse animal liquet; **12.** ipsum quoque corpus cum in una forma membrorum coniunctione permanet, humana visitur species, at si distributae segregataeque partes corporis distraxerint unitatem, desinit esse quod fuerat. **13.** Eoque modo percurrenti cetera procul dubio patebit subsistere unumquodque dum unum est, cum uero unum esse desinit, interire. – Consideranti, inquam, mihi plura minime aliud videtur.

14. – Estne igitur, inquit, quod, in quantum naturaliter agat, relicta subsistendi appetentia venire ad interitum corruptionemque desideret? **15.** – Si animalia, inquam, considerem, quae habent aliquam volendi nolendique naturam, nihil invenio quod nullis extra cogentibus abiciant manendi intentionem et ad interitum sponte festinent. **16.** Omne namque animal tueri salutem laborat, mortem vero perniciemque devitat. **17.** Sed quid de herbis arboribusque, quid de inanimatis omnino consentiam rebus prorsus dubito. **18.** – Atqui non est quod de hoc quoque possis ambigere, cum herbas atque arbores intuearis, primum sibi convenientibus innasci locis, ubi, quantum earum natura queat, cito exarescere atque interire non possint. **19.** Nam aliae quidem campis, aliae montibus oriuntur, alias ferunt paludes, aliae saxis haerent, aliarum fecundae sunt steriles harenae, quas si in alia quispiam loca transferre co-

33 animal esse H **40** plura: plurima F[2] W H **43** agit *s.v.* F, vivat *in mg.* N *s.v.* T E[2] **45** aliquam *ex* aliquem T[2] N[2] **47** abiciant *ex* abicient T[2], *ex* abiciat R[2], vel abiiciant F[2], *litteram* n *punctis notans*, abiciant *ex emend.* N **48** festinet F[2] N R, *corr.* N[2] **53** arbores: arboribus T F, *corr.* T[2]

netur, arescant. **20.** Sed dat cuique natura quod convenit, et ne, dum manere possunt, intereant elaborat. **21.** Quid quod omnes velut in terras ore demerso trahunt alimenta radicibus ac per medullas robur corticemque diffundunt? **22.** Quid quod mollissimum quidque, sicuti medulla est, interiore semper sede reconditur, extra vero quadam ligni firmitate, ultimus autem cortex adversum caeli intemperiem quasi mali patiens defensor opponitur? **23.** Iam vero quanta est naturae diligentia, ut cuncta semine multiplicato propagentur! **24.** Quae omnia non modo ad tempus manendi, verum generatim quoque quasi in perpetuum permanendi, veluti quasdam machinas esse quis nesciat? **25.** Ea etiam quae inanimata esse creduntur nonne quod suum est quaeque simili ratione desiderant? **26.** Cur enim flammas quidem sursum levitas vehit, terras vero deorsum pondus deprimit, nisi quod haec singulis loca motionesque conveniunt? **27.** Porro autem, quod cuique consentaneum est, id unumquodque conservat, sicuti ea quae sunt inimica corrumpunt. **28.** Iam vero quae dura sunt, ut lapides, adhaerent tenacissime partibus suis et ne facile dissolvantur resistunt, **29.** quae vero liquentia, ut aer atque aqua, facile quidem dividentibus cedunt, sed cito in ea rursus a quibus sunt abscisa relabuntur; ignis vero omnem refugit sectionem.

30. Neque nunc nos de voluntariis animae cognoscentis motibus, sed de naturali intentione tractamus, sicuti est quod acceptas escas sine cogitatione transigimus, quod in somno spiritum ducimus nescientes.

60 possint W[2] C B[2]   69 permanendi P   70 manendi H
81 in eo (loco *s.v.*) H   82 abscissa M K V, *corr.* V[2]

31. Nam ne in animalibus quidem manendi amor ex animae voluntatibus, verum ex naturae principiis venit. **32.** Nam saepe mortem cogentibus causis, quam natura reformidat, voluntas amplectitur, contraque illud, quo solo mortalium rerum durat diuturnitas, gignendi opus, quod natura semper appetit, interdum coercet voluntas. **33.** Adeo haec sui caritas non ex animali motione, sed ex naturali intentione procedit; dedit enim providentia creatis a se rebus hanc vel maximam manendi causam, ut, quoad possunt, naturaliter manere desiderent.

34. Quare nihil est quod ullo modo queas dubitare cuncta quae sunt appetere naturaliter constantiam permanendi, devitare perniciem. **35.** – Confiteor, inquam, nunc me indubitato cernere quae dudum incerta videbantur. **36.** – Quod autem, inquit, subsistere ac permanere petit, id unum esse desiderat; hoc enim sublato ne esse quidem cuiquam permanebit. – Verum est, inquam. **37.** – Omnia igitur, inquit, unum desiderant. – Consensi. – Sed unum id ipsum monstravimus esse quod bonum. – Ita quidem. **38.** – Cuncta igitur bonum petunt, quod quidem ita describas licet: ipsum bonum esse quod desideretur ab omnibus. **39.** – Nihil, inquam, verius excogitari potest; nam vel ad nihil unum cuncta referuntur et uno, veluti vertice, destituta sine rectore fluitabunt aut, si quid est ad quod universa fe-

88 ne: nec O² M² N² R² E Mn² C B   104 petit P O M K L T C V A B G: appetit L² Ha T² F N R E Mn W Va H B² *Comm. 206, 13*   ne: nec K C V² Va B   107 id *eras.* N, *om.* R W   111 nihil unum P O L T H B G: nihilum O² T² B² G² *cett. codd. Comm.*   113 festinant P Ha T F N² E A² *Bieler*

stinent, id erit omnium summum bonorum. **40.** Et illa: Nimium, inquit, o alumne, laetor; ipsam enim mediae veritatis notam mente fixisti. Sed in hoc patuit tibi quod ignorare te paulo ante dicebas. – Quid? inquam. **41.** – Quis esset, inquit, rerum omnium finis. Is est enim profecto quod desideratur ab omnibus; quod, quia bonum esse collegimus, oportet rerum omnium finem bonum esse fateamur.

XI. Quisquis profunda mente vestigat verum
cupitque nullis ille deviis falli
in se revolvat intimi lucem visus
longosque in orbem cogat inflectens motus
animumque doceat quicquid extra molitur
suis retrusum possidere thesauris;
dudum quod atra texit erroris nubes
lucebit ipso perspicacius Phoebo.
Non omne namque mente depulit lumen
obliviosam corpus invehens molem;
haeret profecto semen introrsum veri
quod excitatur ventilante doctrina.
Nam cur rogati sponte recta censetis,
ni mersus alto viveret fomes corde?
quodsi Platonis Musa personat verum,
quod quisque discit immemor recordatur.

12, 1. Tum ego: Platoni, inquam, vehementer assentior; nam me horum iam secundo commemoras, primum quod memoriam corporea contagione, dehinc cum

120 colligimus K E V, *corr.* V^2

2 me horum: meorum H C (*corr.* C^2), mi horum K memoras K L V, *corr.* L^2 V^2

maeroris mole pressus amisi. **2.** Tum illa: Si priora, inquit, concessa respicias, ne illud quidem longius aberit quin recorderis, quod te dudum nescire confessus es. – Quid? inquam. **3.** – Quibus, ait illa, gubernaculis mundus regatur. –Memini, inquam, me inscitiam meam fuisse confessum, sed quid afferas, licet iam prospiciam, planius tamen ex te audire desidero.

4. – Mundum, inquit, hunc deo regi paulo ante minime dubitandum putabas. – Ne nunc quidem arbitror, inquam, nec umquam dubitandum putabo, quibusque in hoc rationibus accedam breviter exponam. **5.** Mundus hic ex tam diversis contrariisque partibus in unam formam minime convenisset, nisi unus esset qui tam diversa coniungeret; **6.** coniuncta vero naturarum ipsa diversitas invicem discors dissociaret atque divelleret, nisi unus esset qui quod nexuit contineret. **7.** Non tam vero certus naturae ordo procederet nec tam dispositos motus locis, temporibus, efficientia, spatiis, qualitatibus explicarent, nisi unus esset qui has mutationum varietates manens ipse disponeret. **8.** Hoc, quicquid est, quo condita manent atque agitantur, usitato cunctis uocabulo deum nomino.

9. Tum illa: Cum haec, inquit, ita sentias, parvam mihi restare operam puto, ut felicitatis compos patriam sospes revisas. **10.** Sed quae proposuimus intueamur. Nonne in beatitudine sufficientiam numeravimus deumque beatitudinem ipsam esse consensimus? – Ita

8 inscientiam P G, *corr.* G^2 **11** minime: nemini N, *corr. s.v.*; vel nemini T^2 F^2 E^2 *s.v.* **22** explicarent P O M K L Ha T F N^2 R V Va A^2 G: explicaret O^2 M^2 N F *s.v.* R^2 E Mn W C V^2 H A B **23** quo: qui P, quo *ex* quod G^2 **30** consensimus: concessimus O^3 Ha T^2 E^2

quidem. **11.** – Et ad mundum igitur, inquit, regendum nullis extrinsecus adminiculis indigebit; alioquin, si quo egeat, plenam sufficientiam non habebit. – Id, inquam, ita est necessarium. **12.** – Per se igitur solum cuncta disponit? – Negari, inquam, nequit. **13.** – Atqui deus ipsum bonum esse monstratus est. – Memini, inquam. **14.** – Per bonum igitur cuncta disponit, si quidem per se regit omnia, quem bonum esse consensimus, et hic est veluti quidam clavus atque gubernaculum quo mundana machina stabilis atque incorrupta servatur. **15.** – Vehementer assentior, inquam, et id te paulo ante dicturam tenui licet suspicione prospexi. **16.** – Credo, inquit; iam enim, ut arbitror, vigilantius ad cernenda vera oculos deducis. Sed quod dicam non minus ad contuendum patet. – Quid? inquam. **17.** – Cum deus, inquit, omnia bonitatis clavo gubernare iure credatur eademque omnia, sicuti docui, ad bonum naturali intentione festinent, num dubitari potest quin voluntaria regantur seque ad disponentis nutum veluti convenientia contemperataque rectori sponte convertant? **18.** – Ita, inquam, necesse est; nec beatum regimen esse videretur, si quidem detrectantium iugum foret, non obtemperantium salus. **19.** – Nihil est igitur, quod naturam servans deo contra ire conetur? – Nihil, inquam. **20.** – Quid si conetur? ait. Num tandem proficiet quicquam adversus

37 bonum ipsum F *s.v.* N R E Mn (*ut vid.*) B, *corr.* Mn² (*ut vid.*) B², bonum igitur ipsum A **38** concessimus T² E **48** voluntaria P O K L T N² E Mn W V G: voluntarie (*vel* voluntariae) M T² F N R C H Va B, voluntario A **52** detractantium K Ha F *s.v.* E C G, *corr.* K² **54** quid si O M Ha N R E² W V B *Vall.*: quod si P K L T F E Mn Va H A G *Comm. Peiper Weinb. Bieler* **55** adversum P² L T R A G, *corr.* T²

eum quem iure beatitudinis potentissimum esse concessimus? – Prorsus, inquam, nihil valeret. **21.** – Non est igitur aliquid quod summo huic bono vel velit vel possit obsistere? – Non, inquam, arbitror. **22.** – Est igitur summum, inquit, bonum, quod regit cuncta fortiter suaviterque disponit. **23.** – Tum ego: Quam, inquam, me non modo ea quae conclusa est summa rationum, verum multo magis haec ipsa quibus uteris verba delectant, ut tandem aliquando stultitiam magna lacerantem sui pudeat! **24.** – Accepisti, inquit, in fabulis lacessentes caelum Gigantas; sed illos quoque, uti condignum fuit, benigna fortitudo disposuit. **25.** Sed visne rationes ipsas invicem collidamus? forsitan ex huius modi conflictatione pulchra quaedam veritatis scintilla dissiliat. – Tuo, inquam, arbitratu. **26.** – Deum, inquit, esse omnium potentem nemo dubitaverit. – Qui quidem, inquam, mente consistat, nullus prorsus ambigat. **27.** – Qui vero est, inquit, omnium potens, nihil est quod ille non possit. – Nihil, inquam. **28.** – Num igitur deus facere malum potest? – Minime, inquam. **29.** – Malum igitur, inquit, nihil est, cum id facere ille non possit qui nihil non potest. **30.** – Ludisne, inquam, me inextricabilem labyrinthum rationibus texens, quae nunc qui-

57 valet F *s.v.* N *mg.* R^2 *ut vid.* E *mg.*, valebit V *in ras.* **62** conclusa: clausa H, clusa N, *corr.* N^2 **64** lacerantem: latrantem *Vallinus probante Traenkle VC 1968, 284–285* **66** gigantas O L^2 T F N V: gigantes V^2 *cett. codd.* **68** huiuscemodi H **71** qui: quia Va (*corr.* Va^2) H, quid K, quin V, qui* N, *om.* T, *add. s.v.* T^2 **72** mente: in mente M F *s.v.* N *mg.* ambigit H W **73** inquit est omnium Va, est omnium inquit A potens: potest P T, *corr.* T^2 **78** labor inthum F^2 Mn H W

dem qua egrediaris introeas, nunc vero quo introieris egrediare, an mirabilem quendam divinae simplicitatis orbem complicas? **31.** Etenim paulo ante beatitudine incipiens eam summum bonum esse dicebas, quam in summo deo sitam loquebare. **32.** Ipsum quoque deum summum esse bonum plenamque beatitudinem disserebas, ex quo neminem beatum fore nisi qui pariter deus esset, quasi munusculum dabas. **33.** Rursus ipsam boni formam dei ac beatitudinis loquebaris esse substantiam ipsumque unum id ipsum esse bonum docebas, quod ab omni rerum natura peteretur. **34.** Deum quoque bonitatis gubernaculis universitatem regere disputabas volentiaque cuncta parere nec ullam mali esse naturam. **35.** Atque haec nullis extrinsecus sumptis, sed ex altero altero fidem trahente insitis domesticisque probationibus explicabas. **36.** – Tum illa: Minime, inquit, ludimus remque omnium maximam dei munere, quem dudum deprecabamur, exegimus. **37.** Ea est enim divinae forma substantiae, ut neque in externa dilabatur nec in se externum aliquid ipsa suscipiat, sed, sicut de ea Parmenides ait,

πάντοθεν εὐκύκλου σφαίρης ἐναλίγκιον ὄγκῳ

rerum orbem mobilem rotat dum se immobilem ipsa conservat. **38.** Quodsi rationes quoque non extra peti-

79 qua: quo L E H A, que T F (qua T^2 F^2 A^2) egrediaris *ex* egredieris N^2, *ex* gredieris T^2, *ex* grediaris F^2, grediaris *ex* egrediaris (*ut vid.*) A^2, egradiaris E B 81 a beatitudine O^2 M K F^2 W^2 C^2 V^2 Va 90 universitates N R, *corr.* N^2 92 ex altero altero Pa: altero ex altero C^2 Pa^2 *Comm.*, ex altero *cett. codd.* 100 ΕΥΚΥΚΛΟΥς *vel* ΕΥΚΥΚΛΟΙς ΦΕΡΗς *codd.* ΗΝΑΛΙΓΚΙΟΝ R G *alii complures* ΟΓΚΩΝ N T G E, ΟΓΚΟΝ R W, πάντοθεν ἐν κύκλοις φέρειν ἐναλίγκιον ὄγκον *edd. vett., corr. Vall.* σφαίρας *Vall., corr. Peiper*

tas sed intra rei quam tractabamus ambitum collocatas agitavimus, nihil est quod admirere, cum Platone sanciente didiceris cognatos, de quibus loquuntur, rebus oportere esse sermones.

XII. Felix, qui potuit boni
fontem visere lucidum,
felix, qui potuit gravis
terrae solvere vincula.
Quondam funera coniugis
vates Threicius gemens
postquam flebilibus modis
silvas currere mobiles,
amnes stare coegerat
iunxitque intrepidum latus
saevis cerva leonibus
nec visum timuit lepus
iam cantu placidum canem,
cum flagrantior intima
fervor pectoris ureret
nec, qui cuncta subegerant,
mulcerent dominum modi,
immites superos querens
infernas adiit domos.
Illic blanda sonantibus
chordis carmina temperans
quicquid praecipuis deae
matris fontibus hauserat,

104 sanctiente M^2 Va H, constituente K

1 *et* **3** poterit Ha **5** funere L H **12** lepos P O K T V H, *corr.* O^2 T^2 V^2 *vv. 19–18* H

quod luctus dabat impotens,
quod luctum geminans amor
deflet Taenara commovens
et dulci veniam prece
umbrarum dominos rogat.
Stupet tergeminus novo
captus carmine ianitor;
quae sontes agitant metu
ultrices scelerum deae
iam maestae lacrimis madent;
non Ixionium caput
velox praecipitat rota
et longa site perditus
spernit flumina Tantalus;
vultur dum satur est modis
non traxit Tityi iecur.
Tandem „vincimur“ arbiter
umbrarum miserans ait.
„Donamus comitem viro
emptam carmine coniugem;
sed lex dona coerceat,
ne dum Tartara liquerit
fas sit lumina flectere“.
Quis legem det amantibus?
maior lex amor est sibi.
Heu, noctis prope terminos

26 taenara P G^2: tenara V^2 Va^2 B^2, trenera N Mn W H, tenera K A, trenara G Mn^2 *cett. codd. Comm.* **36** site perditus *ex* sic perditus V^2, *ex* sit eperditus T^2 site P O K L T F R Mn C^2 G: siti M L^2 Ha F^2 N E W C Va H A B **42** donemus *ex* donamus V^2

Orpheus Eurydicen suam
vidit, perdidit, occidit.
Vos haec fabula respicit
quicumque in superum diem
mentem ducere quaeritis;
nam qui Tartareum in specus
victus lumina flexerit,
quicquid praecipuum trahit
perdit dum videt inferos.

50 euridicen *ex* euridicem N^2 W^2

ANICII MANLII SEVERINI BOETHII (BOECII **K**) EX CONS. ORD. (EXCONSULIS ORDINARII **K**) PATRICII PHILOSOPHIAE (PHILOSOPHICE **K**) CONSOLATIONIS EXPLICIT LIBER TERTIUS (LIBER TERTIUS EXPLICIT **O**) INCIPIT LIBER QUARTUS **POMK** (QUARTUS: SECUNDUS **K**, FELICITER *add.* **PK**)

ANICII MANLII SEVERINI BOETHI EX CONS. ORD. PATRICII PHILOSOPHIAE (*ex* PHILOPHIAE L^2) CONSOLATIONIS LIBER TERTIUS EXPLICIT INCIPIT LIBER QUARTUS FELICITER **L**

ANICII MANLII SEVERINI BOETHII (*vel* BOETII) (VIRI C. ET INLUST. *add.* **W**), EX CONSL. (*vel* CONS.) ORD. (ATQUE *add.* **N**) PATRICII (PATRIC. **R**, PATR. **N**) (ex cons. ord. ex mag. off. atque patr. **W**) PHILOSOPHIAE (PHILOSOPHICAE **NR**) CONSOLATIONIS LIBER TERTIUS EXPLICIT (FINIT **NR**) INCIPIT LIBER (LIBER *om.* **E**) QUARTUS **TNREC**, INCIPIT LIBER QUARTUS (*omissa subscriptione*) **F**, philosophiae consolationis liber IIII. incipit **W**, *inscriptionem om.* **Mn**, EXPLICIT LIBER TERTIUS INCIPIT QUARTUS **Ha**

ANICII MANLII SEVERINI BOETHII EXCONS. ORD. PATRIC. PHILOSOPHIAE CONSOLATIONIS

LIB. III. EXPL. INCIPIT LIB. IIII. FELICITER **V**, ANNIT. MALLII SEVERINI BOETII EXCONS. ORD. PATRIC. (PATRICII **B**) PHILOSOPHIAE CONS. EXPLICIT LIB. III. (LIBER TERTIUS EXPLICIT **B**) INCIPIT IIII. (LIBER QUARTUS **B**) **HAB**, EXPLICIT LIBER III. ANICII MANLII SEVERINI BOETII EXCONS. ORDIN. PATRIC. INCIPIT LIBER QUARTUS **Va**, ANCII MANLII SEVERINI BOETII EXPLICIT LIBER TERTIUS. INCIPIT IIII **G**

LIBER QVARTVS

1, **1.** Haec cum Philosophia dignitate vultus et oris gravitate servata leniter suaviterque cecinisset, tum ego, nondum penitus insiti maeroris oblitus, intentionem dicere adhuc aliquid parantis abrupi et: **2.** O, inquam, veri praevia luminis, quae usque adhuc tua fudit oratio cum sui speculatione divina tum tuis rationibus invicta patuerunt, eaque mihi, etsi ob iniuriae dolorem nuper oblita non tamen antehac prorsus ignorata, dixisti. **3.** Sed ea ipsa est vel maxima nostri causa maeroris quod, cum rerum bonus rector exsistat, vel esse omnino mala possint vel impunita praetereant; quod solum quanta dignum sit admiratione profecto consideras. **4.** At huic aliud maius adiungitur: nam imperante florenteque nequitia virtus non solum praemiis caret, verum etiam sceleratorum pedibus subiecta calcatur et in locum facinorum supplicia luit. **5.** Quae fieri in regno scientis omnia, potentis omnia, sed bona tantummodo volentis dei, nemo satis potest nec admirari nec conqueri. **6.** Tum illa: Et esset, inquit, infiniti stuporis omnibusque horribilius monstris si, uti tu aestimas, in tanti velut patris familias dispositissima domo vilia vasa colerentur, pretiosa sordescerent. **7.** Sed non ita est: nam si ea quae paulo ante conclusa sunt inconvulsa servantur, ipso de cuius nunc regno loquimur auctore co-

6 rationibus: orationibus O Va, *corr.* Va^2 7 ea quae O M L Ha T C Va B, *corr.* O^2 L^2 T^2 13 magis T F R, *corr.* F^2 R^2 16 loco *ex* locum R^2 V^2 21 veluti O K V^2, *corr.* O^2

gnosces semper quidem potentes esse bonos, malos vero abiectos semper atque imbecilles, nec sine poena umquam esse vitia nec sine praemio virtutes, bonis felicia malis semper infortunata contingere multaque id genus, quae sopitis querelis firma te soliditate corroborent. **8.** Et quoniam verae formam beatitudinis me dudum monstrante vidisti, quo etiam sita sit agnovisti, decursis omnibus quae praemittere necessarium puto, viam tibi quae te domum revehat ostendam. **9.** Pennas etiam tuae menti quibus se in altum tollere possit adfigam, ut perturbatione depulsa sospes in patriam meo ductu, mea semita, meis etiam vehiculis revertaris.

I. Sunt etenim pennae volucres mihi
quae celsa conscendant poli;
quas sibi cum velox mens induit
terras perosa despicit,
aeris immensi superat globum
nubesque postergum videt
quique agili motu calet aetheris
transcendit ignis verticem,
donec in astriferas surgat domos

26 imbecilles P M K E Mn C V Va H A B G: imbecillos O L Ha T F N R W V^2 B^2 **29** firma te: firmitate P K Ha Va G^2, firma ** R, firmata V, firmate T F N E W C G B, *corr.* K^2 T^2 F^2 N^2 E^2 W^2 C^2 Va^2 **31** cognovisti H W **32** praetermittere R^2 E Mn C B, *corr.* E^2 B^2 **33** pennas *ex* pinnas O^2 M^2 T^2 V^2 **36** ductu *ex* dictu *corr.* T^2, *ex* doctu G^2, vel dictu F^2 reveharis O^2 M C^2 V^2 A, *s.v.* Va

1 pennae *ex* pinnae O^2 T^2 V^2 **6** post tergum L Ha N^2 Va^2 H B G^2, postergum H^2

Phoeboque coniungat vias
aut comitetur iter gelidi senis
miles corusci sideris
vel quocumque micans nox pingitur
recurrat astri circulum
atque ubi iam exhausti fuerit satis
polum relinquat extimum
dorsaque velocis premat aetheris
compos verendi luminis.
Hic regum sceptrum dominus tenet
orbisque habenas temperat
et volucrem currum stabilis regit
rerum coruscus arbiter.
Huc te si reducem referat via
quam nunc requiris immemor,
„haec“, dices, „memini, patria est mihi,
hinc ortus, hic sistam gradum“.
Quodsi terrarum placeat tibi
noctem relictam visere,
quos miseri torvos populi timent
cernes tyrannos exsules.

2, 1. Tum ego: Papae, inquam, ut magna promittis! nec dubito quin possis efficere, tu modo quem excitaveris ne moreris. **2.** – Primum igitur, inquit, bonis semper adesse potentiam, malos cunctis viribus esse desertos agnoscas licebit, quorum quidem alterum demonstratur ex altero. **3.** Nam cum bonum malumque contraria sint, si bonum potens esse constiterit, liquet imbecillitas mali, at si fragilitas clarescat mali, boni firmitas nota est. **4.** Sed uti nostrae sententiae fides abundantior sit,

16 polum: populum P V, *corr.* V[2] **23** te si reducem: te scire ducem P, tes ire ducem G, *corr.* G[2]

alterutro calle procedam nunc hinc nunc inde proposita confirmans.

5. Duo sunt, quibus omnis humanorum actuum constat effectus, voluntas scilicet ac potestas: quorum si alterutrum desit, nihil est quod explicari queat. **6.** Deficiente etenim voluntate ne aggreditur quidem quisque quod non vult, at si potestas absit voluntas frustra sit. **7.** Quo fit ut, si quem videas adipisci velle quod minime adipiscatur, huic obtinendi quod voluerit defuisse valentiam dubitare non possis. – Perspicuum est, inquam, nec ullo modo negari potest. **8.** – Quem vero effecisse quod voluerit videas, num etiam potuisse dubitabis? – Minime. **9.** – Quod vero quisque potest, in eo validus, quod vero non potest, in hoc imbecillis esse censendus est. – Fateor, inquam. **10.** – Meministine igitur, inquit, superioribus rationibus esse collectum intentionem omnem voluntatis humanae, quae diversis studiis agitur, ad beatitudinem festinare? – Memini, inquam, illud quoque esse demonstratum. **11.** – Num recordaris beatitudinem ipsum esse bonum eoque modo, cum beatitudo petitur, ab omnibus desiderari bonum? – Minime, inquam, recordor, quoniam id memoriae fixum teneo. **12.** – Omnes igitur homines boni pariter ac mali indiscreta intentione ad bonum pervenire nituntur? – Ita, inquam, consequens est. **13.** – Sed certum est adeptione boni bonos fieri? – Certum. – Adipiscuntur igitur boni quod appetunt? – Sic videtur. **14.** – Mali vero si adipiscerentur quod appetunt, bo-

14 alterutrum: alterum W A **15** quisque quidem Va H **16** at: ac E Va, aut G, *corr.* G[2] **26** omnem *om.* H W **34–35** sed certum est *omnes codd.*, est *om. Weinb. Bieler*

num, mali esse non possent. – Ita est. **15.** – Cum igitur utrique bonum petant, sed hi quidem adipiscantur, illi vero minime, num dubium est bonos quidem potentes esse, qui vero mali sint imbecilles? **16.** – Quisquis, inquam, dubitat nec rerum naturam nec consequentiam potest considerare rationum.

17. – Rursus, inquit, si duo sint quibus idem secundum naturam propositum sit, eorumque unus naturali officio id ipsum agat atque perficiat, alter vero naturale illud officium minime administrare queat, alio vero modo quam naturae convenit non quidem impleat propositum suum sed imitetur implentem, quemnam horum valentiorem esse decernis? **18.** – Etsi coniecto, inquam, quid velis, planius tamen audire desidero. **19.** – Ambulandi, inquit, motum secundum naturam esse hominibus num negabis? – Minime, inquam. **20.** – Eiusque rei pedum officium esse naturale num dubitas? – Ne hoc quidem, inquam. **21.** – Si quis igitur pedibus incedere valens ambulet aliusque, cui hoc naturale pedum desit officium, manibus nitens ambulare conetur, quis horum iure valentior existimari potest? **22.** – Contexe, inquam, cetera; nam quin naturalis officii potens eo, qui idem nequeat, valentior sit nullus ambigat. **23.** – Sed summum bonum, quod, aeque malis bonisque pro-

38 possunt N A, *corr.* N^2 A^2 **40** num: non M A^2 **41** sunt M Ha T F E G imbecilles P M K R^2 E Mn C V^2 Va H A B G: imbecillos O L Ha T F N R W E Mn V **44** sunt P **51** planius: plenius L T Mn W H, *corr.* T^2 **58–59** contexe – potens *om.* Ha **59** quin: qui K T F *s.v.* R^2 C Va H, *corr.* K^2 T^2 C^2, qui *ex* quin Mn^2 **60** qui idem: quidem P O M N R (*ut vid.*) V^2 H G, *corr.* O^2 M^2 N^2*mg.* R^2 G^2 ambigat P O M K L Ha T Mn W C V Va A: ambigit L^2 T^2 F N R E H B G

positum, boni quidem naturali officio virtutum petunt, mali vero variam per cupiditatem, quod adipiscendi boni naturale officium non est, idem ipsum conantur adipisci; an tu aliter existimas? **24.** – Minime, inquam; nam etiam quod est consequens patet. Ex his enim quae concesserim bonos quidem potentes, malos vero esse necesse est imbecilles. **25.** – Recte, inquit, praecurris idque, uti medici sperare solent, indicium est erectae iam resistentisque naturae.

26. Sed quoniam te ad intellegendum promptissimum esse conspicio, crebras coacervabo rationes; vide enim quanta vitiosorum hominum pateat infirmitas, qui ne ad hoc quidem pervenire queunt ad quod eos naturalis ducit ac paene compellit intentio. **27.** Et quid, si hoc tam magno ac paene invicto praeeuntis naturae desererentur auxilio? **28.** Considera vero quanta sceleratos homines habeat impotentia. Neque enim levia aut ludicra praemia petunt, quae consequi atque obtinere non possunt, sed circa ipsam rerum summam verticemque deficiunt nec in eo miseris contingit effectus, quod solum dies noctesque moliuntur; in qua re bonorum vires eminent. **29.** Sicut enim eum, qui pedibus incedens ad eum locum usque pervenire potuisset quo nihil ulterius pervium iaceret, incessui ambulandi potentissimum esse censeres, ita eum qui expetendorum finem, quo nihil ultra est, apprehendit potentissimum necesse est

67 concesseram T² *s.v.* N R **68** esse *om.* P, *habent s.v.* V² T² imbecilles P M E Mn C V² Va H A B G: imbecillos O K L Ha T F N R E² W V **76** deserentur K R E, *corr.* E² **85** incessui *ex* incenssu M², incessu *ex* incessui K²

iudices. **30.** Ex quo fit, quod huic obiacet, ut [idem] scelesti viribus omnibus videantur esse deserti. **31.** Cur enim relicta virtute vitia sectantur? inscitiane bonorum? sed quid enervatius ignorantiae caecitate? an sectanda noverunt, sed transversos eos libido praecipitat? sic quoque intemperantia fragiles, qui obluctari vitio nequeunt. **32.** An scientes volentesque bonum deserunt, ad vitia deflectunt? sed hoc modo non solum potentes esse, sed omnino esse desinunt; nam qui communem omnium quae sunt finem relinquunt pariter quoque esse desistunt. **33.** Quod quidem cuipiam mirum forte videatur, ut malos, qui plures hominum sunt, eosdem non esse dicamus; sed ita sese res habet. **34.** Nam qui mali sunt, eos malos esse non abnuo; sed eosdem esse pure atque simpliciter nego. **35.** Nam uti cadaver hominem mortuum dixeris, simpliciter vero hominem appellare non possis, ita vitiosos malos quidem esse concesserim, sed esse absolute nequeam confiteri. **36.** Est enim, quod ordinem retinet servatque naturam; quod vero ab hac deficit, esse etiam, quod in sua natura situm est, derelinquit. **37.** Sed possunt, inquies, mali; ne ego quidem negaverim, sed haec eorum potentia non a viribus sed ab imbecillitate descendit. **38.** Possunt enim mala, quae minime valerent si in bonorum efficientia manere potuissent. **39.** Quae possibilitas eos evidentius nihil posse demonstrat; nam si, uti paulo ante collegi-

88 idem *del. Büchner, Studien IV, 139 Gruber*, idem scelesti *damnat Merkelbach, Krit. Beitr., Meisenheim 1974, 70* 89 scelesti H W Va^2: scelesti idem Va *cett. codd. Gruber edd., locum desp. Bieler* 103 vero: autem H W 105 consenserim K V eosdem esse H 108 ne: non O^2, nec M^2 G

mus, malum nihil est, cum mala tantummodo possint, nihil posse improbos liquet. – Perspicuum est. **40.** – Atque ut intellegas quaenam sit huius potentiae vis: summo bono nihil potentius esse paulo ante definivimus. – Ita est, inquam. – Sed idem, inquit, facere malum nequit. – Minime. **41.** – Est igitur, inquit, aliquis qui omnia posse homines putet? – Nisi quis insaniat, nemo. – Atqui idem possunt mala. – Utinam quidem, inquam, non possent! **42.** – Cum igitur bonorum tantummodo potens possit omnia, non vero queant omnia potentes etiam malorum, eosdem qui mala possunt minus posse manifestum est. **43.** Huc accedit quod omnem potentiam inter expetenda numerandam omniaque expetenda referri ad bonum velut ad quoddam naturae suae cacumen ostendimus. **44.** Sed patrandi sceleris possibilitas referri ad bonum non potest: expetenda igitur non est. Atqui omnis potentia expetenda est: liquet igitur malorum possibilitatem non esse potentiam. **45.** Ex quibus omnibus bonorum quidem potentia, malorum vero minime dubitabilis apparet infirmitas veramque illam Platonis esse sententiam liquet, solos quod desiderent facere posse sapientes, improbos vero exercere quidem quod libeat, quod vero desiderent explere non posse. **46.** Faciunt enim quaelibet, dum per ea quibus delectantur id bonum quod desiderant se adepturos putant; sed minime adipiscuntur, quoniam ad beatitudinem probra non veniunt.

115 perspicuum est *om.* H W, hoc perspicuum est *add. in mg.* W^2 **116** atqui O^3 T^2*mg.* F N R W Va *Comm.*, *corr.* N^2 R^2 ut *habent s.v.* T B **120** nisi qui T^2 V^2 Va^2 H A **126** omniaque *ex* omnia quae L^2 T^2 W^2 V^2, omnia quae P

II. Quos vides sedere celsos solii culmine reges,
purpura claros nitente, saeptos tristibus armis,
ore torvo comminantes, rabie cordis anhelos,
detrahat si quis superbis vani tegmina cultus,
iam videbit intus artas dominos ferre catenas;
hinc enim libido versat avidis corda venenis,
hinc flagellat ira mentem fluctus turbida tollens,
maeror aut captos fatigat aut spes lubrica torquet.
Ergo cum caput tot unum cernas ferre tyrannos,
non facit quod optat ipse, dominis pressus iniquis.

3, **1.** Videsne igitur quanto in caeno probra volvantur, qua probitas luce resplendeat? in quo perspicuum est numquam bonis praemia, numquam sua sceleribus deesse supplicia. **2.** Rerum etenim quae geruntur illud propter quod unaquaeque res geritur eiusdem rei praemium esse non iniuria videri potest, uti currendi in stadio, propter quam curritur, iacet praemium corona. **3.** Sed beatitudinem esse idem ipsum bonum propter quod omnia geruntur ostendimus; est igitur humanis actibus ipsum bonum veluti praemium commune propositum. **4.** Atqui hoc a bonis non potest separari: neque enim bonus ultra iure vocabitur, qui careat bono; quare probos mores sua praemia non relinquunt. **5.** Quantumlibet

1 celso N F^2 R^2 C, duces *Comm. (sed* celsos *231, 28)* **2** nitentes aeptos P O M Ha T V, *corr.* O^2 M^2 T^2 **8** captos O^2 M K L^2 T^2 F N R E Mn W C V^2 Va H^2 B *Büchner, Studien IV, 151 Gruber*: captus P O L T F^2 W V H A G *Bieler*, capta Ha

6 currenti L^2 T^2 R^2 V. Va A **8** idem O^2 M L^2 Ha T F N R Mn H^2 A B^2: id est P O L E W C V Va H G B, id K T^2 E^2 W^2

igitur saeviant mali, sapienti tamen corona non decidet, non arescet; neque enim probis animis proprium decus aliena decerpit improbitas. **6.** Quodsi extrinsecus accepto laetaretur, poterat hoc vel alius quispiam vel ipse etiam qui contulisset auferre; sed quoniam id sua cuique probitas confert, tum suo praemio carebit cum probus esse desierit. **7.** Postremo, cum omne praemium idcirco appetatur quoniam bonum esse creditur, quis boni compotem praemii iudicet expertem? **8.** At cuius praemii? omnium pulcherrimi maximique: memento etenim corollarii illius, quod paulo ante praecipuum dedi, ac sic collige. **9.** Cum ipsum bonum beatitudo sit, bonos omnes eo ipso quod boni sint fieri beatos liquet. **10.** Sed qui beati sint deos esse convenit. Est igitur praemium bonorum, quod nullus deterat dies, nullius minuat potestas, nullius fuscet improbitas, deos fieri. **11.** Quae cum ita sint, de malorum quoque inseparabili poena dubitare sapiens nequeat: nam cum bonum malumque, item poenae atque praemium adversa fronte dissideant, quae in boni praemio videmus accedere eadem necesse est in mali poena contraria parte respondeant. **12.** Sicut igitur probis probitas ipsa fit praemium, ita improbis nequitia ipsa supplicium est. Iam vero quisquis afficitur poena malo se affectum esse non dubitat. **13.** Si igitur sese ipsi aestimare velint, possuntne sibi supplicii exper-

17 ipse: ille L (*in rasura*) N (vel ipse N² *s.v.*) F (vel ille F² *s.v.*) R 27 sint: sunt Ha T² F² E Va H A B² G, *corr.* A² 32 poena T² N² W², poenae *ex* poena F² adversa: diversa H Mn *s.v.* W, aversa Pa² dissideant *ex* desideant O² T³, *ex* dissideat E² 33 accedere P O M L Ha² T N E V A²: accidere K L² Ha T² F N² R E² Mn W C Va H A B G

tes videri quos omnium malorum extrema nequitia non affecit modo, verum etiam vehementer infecit? 14. Vide autem ex adversa parte bonorum quae improbos poena comitetur: omne namque quod sit unum esse ipsumque unum bonum esse paulo ante didicisti; cui consequens est ut omne quod sit id etiam bonum esse videatur. 15. Hoc igitur modo quicquid a bono deficit, esse desistit. Quo fit ut mali desinant esse quod fuerant. Sed fuisse homines adhuc ipsa humani corporis reliqua species ostentat: quare versi in malitiam, humanam quoque amisere naturam. 16. Sed cum ultra homines quemque provehere sola probitas possit, necesse est ut quos ab humana condicione deiecit infra homines merito detrudat improbitas; evenit igitur ut quem transformatum vitiis videas hominem aestimare non possis. 17. Avaritia fervet alienarum opum violentus ereptor: lupi similem dixeris. Ferox atque inquies linguam litigiis exercet: cani comparabis. 18. Insidiator occultus surripuisse fraudibus gaudet: vulpeculis exaequetur. Irae intemperans fremit: leonis animum gestare credatur. 19. Pavidus ac fugax non metuenda formidat: cervis si-

39 extrema *codd. Peiper, tuetur Tränkle, VC 1968, 285*: extremo *Büchner Bieler* 40 afficit P O^2 M^2 Ha F N (*corr.* N^2 *ut vid.*) E W^2 C Va A B *Comm.*, *corr.* P^2 inficit O^3 M Ha E Mn W^2 C Va A B G *Comm.*, *corr.* A^2 G^2 Mn^2 48 conversi R^2 Va A, *corr.* A^2 51 homines P T (*ut vid.*) G H W: hominis *cett. codd.* 52 merito *ex cod. Hibernico Bieler*: meritum *cett. codd.*, hominis meritum *Peiper, def. Gruber collato I,4,24, cfr. Engelbrecht, WSt. 1917, 156* 55 lupis *Weinberger* inquietus K^2 N *mg.* V^2 A G (ut gloss.), inquies *in ras.* P., inquietos K 57 vulpiculis T V Va A G, *corr.* T^2 V^2 G^2 59 cervi Ha V Va H^2 B E

milis habeatur. Segnis ac stupidus torpet: asinum vivit. **20.** Levis atque inconstans studia permutat: nihil avibus differt. Foedis immundisque libidinibus immergitur: sordidae suis voluptate detinetur. **21.** Ita fit ut qui probitate deserta homo esse desierit, cum in divinam condicionem transire non possit, vertatur in beluam.

III. Vela Neritii ducis
et vagas pelago rates
Eurus appulit insulae,
pulchra qua residens dea
Solis edita semine
miscet hospitibus novis
tacta carmine pocula.
Quos ut in varios modos
vertit herbipotens manus,
hunc apri facies tegit,
ille Marmaricus leo
dente crescit et unguibus;
hic lupis nuper additus
flere dum parat ululat,
ille tigris ut Indica
tecta mitis obambulat.
Sed licet variis malis
numen Arcadis alitis

60 torpit P O M T V, *corr.* O^2 M^2 T^2 asini more O A, more asini M *s.v.*, *corr.* O^2 A^2

1 neritii Ha T^2 F N: niretii O M^2 K L T F *s.v.* R W G, naretii Va H A G^2, naricii *vel* naritii R^2 E^2 C V Va^2 B, Naricii *Comm.*, niricii E, niretu P, neretii M, nericii Mn **13** lupus P^2 K F E, *corr.* K^2 E^2 additus *ex* additis T^2 N^2

obsitum miserans ducem
peste solverit hospitis,
iam tamen mala remiges
ore pocula traxerant,
iam sues Cerealia
glande pabula verterant
et nihil manet integrum
voce, corpore perditis.
Sola mens stabilis super
monstra quae patitur gemit.
O levem nimium manum
nec potentia gramina,
membra quae valeant licet,
corda vertere non valent!
Intus est hominum vigor
arce conditus abdita.
Haec venena potentius
detrahunt hominem sibi,
dira quae penitus meant
nec nocentia corpori
mentis vulnere saeviunt.

4, 1. Tum ego: Fateor, inquam, nec iniuria dici video vitiosos, tametsi humani corporis speciem servent, in beluas tamen animorum qualitate mutari; sed quo⟨d eo⟩rum atrox scelerataque mens bonorum pernicie saevit, id ip-

23 sues cerealia O² K T² F² N Mn C² V² Va² H² A² B² G²: suas cerealia E², suescere alia *fere ceteri* **26** perditis: praeditis P O K L Ha T (*ut vid.*) C V H A² G, *corr.* O² Ha² T²

3 quo⟨d e⟩orum *con. Bieler probante Traenkle, VC 1977, 155 Gruber*

sum eis licere noluissem. **2.** – Nec licet, inquit, uti convenienti monstrabitur loco, sed tamen, si id ipsum quod eis licere creditur auferatur, magna ex parte sceleratorum hominum poena relevetur. **3.** Etenim, quod incredibile cuiquam forte videatur, infeliciores esse necesse est malos cum cupita perfecerint, quam si ea quae cupiunt implere non possint. **4.** Nam si miserum est voluisse prava, potuisse miserius est, sine quo voluntatis miserae langueret effectus. **5.** Itaque cum sua singulis miseria sit, triplici infortunio necesse est urgeantur quos videas scelus velle, posse, perficere. **6.** – Accedo, inquam, sed uti hoc infortunio cito careant, patrandi sceleris possibilitate deserti, vehementer exopto. **7.** – Carebunt, inquit, ocius quam vel tu forsitan velis vel illi sese aestiment esse carituros; neque enim est aliquid in tam brevibus vitae metis ita serum quod exspectare longum immortalis praesertim animus putet. **8.** Quorum magna spes et excelsa facinorum machina repentino atque insperato saepe fine destruitur. Quod quidem illis miseriae modum statuit: nam si nequitia miseros facit, miserior sit necesse est diuturnior nequam. **9.** Quos infelicissimos esse iudicarem, si non eorum malitiam saltem mors extrema finiret: etenim si de pravitatis infortunio vera conclusimus, infinitam liquet esse miseriam quam esse constat aeternam. **10.** Tum ego: Mira quidem, inquam, et concessu difficilis inlatio, sed his eam quae prius concessa sunt nimium convenire cognosco.

8 relevatur Mn W C Va, *corr.* W[2] **13** misere P Va, infeliciter *suprascripsit* V **14** urgueantur P M E **16** uti: ut in O K Ha, ut O[2] L B **18** vel tu: tu P Va G, *ex* velis tu *corr.* C **26** saltim O K T F N, *corr.* O[2] N[2], saltim *ex* saltem V[2] **28** concludimus P V[2], *corr.* P[2]

11. Recte, inquit, aestimas, sed qui conclusioni accedere durum putat aequum est vel falsum aliquid praecessisse demonstret vel collocationem propositionum non esse efficacem necessariae conclusionis ostendat; alioquin concessis praecedentibus nihil prorsus est quod de inlatione causetur. **12.** Nam hoc quoque quod dicam non minus mirum videatur, sed ex his quae sumpta sunt aeque est necessarium. **13.** – Quidnam? inquam. – Feliciores, inquit, esse improbos supplicia luentes quam si eos nulla iustitiae poena coerceat. **14.** Neque id nunc molior quod cuivis veniat in mentem, corrigi ultione pravos mores et ad rectum supplicii terrore deduci, ceteris quoque exemplum esse culpanda fugiendi; sed alio quodam modo infeliciores esse improbos arbitror impunitos, tametsi nulla ratio correctionis, nullus respectus habeatur exempli. **15.** – Et quis erit, inquam, praeter hos alius modus? – Et illa: Bonos, inquit, esse felices, malos vero miseros nonne concessimus? – Ita est, inquam. **16.** – Si igitur, inquit, miseriae cuiuspiam bonum aliquid addatur, nonne felicior est eo cuius pura ac solitaria sine cuiusquam boni admixtione miseria est? – Sic, inquam, videtur. **17.** – Quid si eidem misero, qui cunctis careat bonis, praeter ea quibus miser est, malum aliud fuerit adnexum, nonne multo infelicior eo censendus est cuius infortunium boni partici-

34 demonstrat O K E Mn, *corr.* O^2 K^2 collocationem: collationem M T F^2 R^2 Va A G (*corr.* T^2 A^2), collectionem E *mg.* **36** praecedentibus concessis H W **39** aeque: neque P O M K V G, *corr.* O^2 M^2 K^2 G^2 **40** improbos: reprobos O K Mn Va^2, *corr.* O^2 **47** si quis K V^2, si *eras.* K^2 **53** quid si: quod si P R Va A *Comm.*, *corr.* R^2 A^2 **54** eo praeter P O M K Ha T E G, *corr.* O^2 M^2 K^2 Ha^2 T^2 E^2

patione relevatur? – Quidni? inquam. **18.** – Sed puniri improbos iustum, impunitos vero elabi iniquum esse, manifestum est. – Quis id neget? **19.** – Sed ne illud quidem, ait, quisquam negabit, bonum esse omne quod iustum est contraque quod iniustum est, malum. **20.** – Liquere respondi. – Habent igitur improbi, cum puniuntur, quidem boni aliquid adnexum, poenam ipsam scilicet, quae ratione iustitiae bona est, idemque, cum supplicio carent, inest eis aliquid ulterius mali, ipsa impunitas, quam iniquitatis merito malum esse confessus es. **21.** – Negare non possum. – Multo igitur infeliciores improbi sunt iniusta impunitate donati quam iusta ultione puniti. **22.** – Tum ego: Ista quidem consequentia sunt eis quae paulo ante conclusa sunt; sed quaeso, inquam, te, nullane animarum supplicia post defunctum morte corpus relinquis? **23.** – Et magna quidem, inquit, quorum alia poenali acerbitate, alia vero purgatoria clementia exerceri puto; sed nunc de his disserere consilium non est.

24. Id vero hactenus egimus, ut quae indignissima tibi videbatur malorum potestas, eam nullam esse cognosceres, quosque impunitos querebare, videres numquam improbitatis suae carere suppliciis, licentiam, quam cito

57–69 *Post* quidni? inquam *verba* habent igitur improbi (62) – iusta ultione puniti (69) *habent libri edd. vett., Peiper Weinb.*, sed puniri – liquere respondi *traiec. Langen, Symb. philol. Bonnens., Lipsiae 1864, 266 Büchner Bieler* **60** negavit P O K Ha T E V H, *corr.* O[2] T[2] V[2] omne quod iustum est: quod iustum est *Bieler* **62** liquere respondi: liquet respondi N, liquet esse (*deleto* respondi) M[2] F[2] N[2] E C, liquere Mn, liquere esse F, *rasura post* liquere B, liquet *** respondi W **65** ulterius: alterius Va H, ulterioris K *post* mali *distinxit Bieler*

finiri precabaris, nec longam esse disceres infelicioremque fore si diuturnior, infelicissimam vero si esset aeterna; post haec miseriores esse improbos iniusta impunitate dimissos quam iusta ultione punitos. **25.** Cui sententiae consequens est ut tum demum gravioribus suppliciis urgeantur cum impuniti esse creduntur.

26. Tum ego: Cum tuas, inquam, rationes considero, nihil dici verius puto; at si ad hominum iudicia revertar, quis ille est cui haec non credenda modo sed saltem audienda videantur? **27.** – Ita est, inquit illa. Nequeunt enim oculos tenebris assuetos ad lucem perspicuae veritatis attollere similesque avibus sunt, quarum intuitum nox illuminat, dies caecat; dum enim non rerum ordinem sed suos intuentur affectus, vel licentiam vel impunitatem scelerum putant esse felicem. **28.** Vide autem quid aeterna lex sanciat. Melioribus animum conformaveris: nihil opus est iudice praemium deferente, tu te ipse excellentioribus addidisti; **29.** studium ad peiora deflexeris: extra ne quaesieris ultorem, tu te ipse in deteriora trusisti, veluti, si vicibus sordidam humum caelumque respicias, cunctis extra cessantibus ipsa cernendi ratione nunc caeno nunc sideribus interesse videaris. **30.** At vulgus ista non respicit. Quid igitur, hisne accedamus, quos beluis similes esse monstravimus?

80 nec: ne O^2 M (*ut vid.*) L N R, *corr.* L^2 N^2 83 demissos P O E V A, *corr.* O^2 E^2 A^2 85 urgueantur M T F R E W, *corr.* M^2 F^2 E^2 88 saltem P O^2 M^2 L Ha R Mn W C Va H A^2 B: saltim O M K T F N E V A G, salutem M 95 santiat *ex* sanctiat Va^2, sanctiat Ha A^2 si *ante* melioribus *add.* R C, s. si M^2 *s.v, ante* conformaveris *add.* F^2 Va^2 *ut gloss.* confirmaveris M^2 A, *corr.* A^2 100 cernenda P G, *corr.* G^2 104 quid: sed N F^2 (quid *delens et* non *addens ante* sed), quod T, *corr.* T^2 N^2

31. Quid? Si quis amisso penitus visu ipsum etiam se habuisse oblivisceretur intuitum nihilque sibi ad humanam perfectionem deesse arbitraretur, num videntes eadem caeco putaremus? **32.** Nam ne illud quidem adquiescent, quod aeque validis rationum nititur firmamentis, infeliciores eos esse qui faciant quam qui patiantur iniuriam. **33.** – Vellem, inquam, has ipsas audire rationes. – Omnem, inquit, improbum num supplicio dignum negas? – Minime. **34.** – Infelices vero esse qui sint improbi, multipliciter liquet. – Ita, inquam. – Qui igitur supplicio digni sunt, miseros esse non dubitas. – Convenit, inquam. **35.** – Si igitur cognitor, ait, resideres, cui supplicium inferendum putares, eine qui fecisset an qui pertulisset iniuriam? – Nec ambigo, inquam, quin perpesso satisfacerem dolore facientis. **36.** – Miserior igitur tibi iniuriae illator quam acceptor esse videretur. **37.** – Consequitur, inquam. – Hac igitur aliisque causis, ea radice nitentibus quod turpitudo suapte natura miseros faciat, apparet illatam cuilibet iniuriam non accipientis sed inferentis esse miseriam. **38.** Atqui nunc, ait, contra faciunt oratores; pro his enim qui grave quid acerbumque perpessi sunt, miserationem iudicum excitare conantur, cum magis admitten-

107 caeco Pc *Bases Weinb. Bieler:* caecos *cett. codd. Comm.* 109 firmamentis: fundamentis Va A, *corr.* A^2 faciunt O C Va A, *corr.* O^2 113 sunt K E Mn W Va A^2 118 dolorem P G (*ut vid.*), *corr.* G^2 120 hac igitur *etc. Philosophiae tribuunt Büchner, Hermes 75, 281 Bieler* hac P O M L Ha T F N R E V A^2 B^2 G: hinc O^2 M^2 L^2 T^2 F^2 N^2 R^2 E^2 Mn W C Va H A B Pa^2, haec K 121 aliisque *Weinb. Bieler:* aliisque de Pa, aliis de *cett. codd. Peiper* 123 ⟨apparet, inquam⟩ *post* esse miseriam *add. Bieler, Boethio tribuens* 125 acervumque O Ha T F N V G, *corr.* O^2 Ha^2 T^2 F^2 N^2 G^2

tibus iustior miseratio debeatur; quos non ab iratis, sed a propitiis potius miserantibusque accusatoribus ad iudicium veluti aegros ad medicum duci oportebat, ut culpae morbos supplicio resecarent. **39.** Quo pacto defensorum opera vel tota frigeret vel, si prodesse hominibus mallet, in accusationis habitum verteretur. **40.** Ipsi quoque improbi, si eis aliqua rimula virtutem relictam fas esset aspicere vitiorumque sordes poenarum cruciatibus se deposituros viderent, compensatione adipiscendae probitatis nec hos cruciatus esse ducerent defensorumque operam repudiarent ac se totos accusatoribus iudicibusque permitterent. **41.** Quo fit ut apud sapientes nullus prorsus odio locus relinquatur: nam bonos quis nisi stultissimus oderit? – malos vero odisse ratione caret. Nam si, uti corporum languor, ita vitiositas quidam est quasi morbus animorum, cum aegros corpore minime dignos odio sed potius miseratione iudicemus, multo magis non insequendi sed miserandi sunt quorum mentes omni languore atrocior urget improbitas.

IV. Quid tantos iuvat excitare motus
et propria fatum sollicitare manu?
si mortem petitis, propinquat ipsa
sponte sua volucres nec remoratur equos.
Quos serpens, leo, tigris, ursus, aper

135 sed deposituros P, sede posituros O M T N W C H, sed epposituros R, *corr.* T² N² W² **140** stultus H **145** urguet M K N² E Va G

4 rememoratur O V, *corr.* O² V² **5** acer H A², asper *codex Hibernicus apud Bieler, con. Haupt, Hermes 1871, 315 metri causa*

dente petunt, idem se tamen ense petunt.
An distant quia dissidentque mores,
iniustas acies et fera bella movent
alternisque volunt perire telis?
Non est iusta satis saevitiae ratio.
Vis aptam meritis vicem referre?
dilige iure bonos et miseresce malis.

5, **1.** Hic ego: Video, inquam, quae sit vel felicitas vel miseria in ipsis proborum atque improborum meritis constituta. **2.** Sed in hac ipsa fortuna populari nonnihil boni malive inesse perpendo; neque enim sapientum quisquam exsul inops ignominiosusque esse malit potius quam pollens opibus, honore reverendus, potentia validus, in sua permanens urbe florere. **3.** Sic enim clarius testatiusque sapientiae tractatur officium, cum in contingentes populos regentium quodam modo beatitudo transfunditur, cum praesertim carcer, nex ceteraque legalium tormenta poenarum perniciosis potius civibus, propter quos etiam constitutae sunt, debeantur. **4.** Cur haec igitur versa vice mutentur scelerumque supplicia bonos premant, praemia virtutum mali rapiant, vehementer admiror, quaeque tam iniustae confusionis ratio videatur, ex te scire desidero. **5.** Minus etenim mirarer, si misceri omnia fortuitis casibus crederem; nunc stupo-

4 sapientium P C   7 ut clarius P, vel clarius *con. Bieler*   8 sapientia P G   10 nex *ex codice Rehdigerano corr. Rand Büchner (Studien IV, 152) Daly (Scriptorium 1950, 217) Bieler:* lex *cett. codd.* (carcer nex: carceres K, eatceres G, carcer K²) *Peiper*   12 constitutae P O M Ha T E V² Va H A G: constituta K L T² F N R Mn W C V (*ut vid.*) A² B, reperta *Comm. 245, 29*

rem meum deus rector exaggerat. **6.** Qui cum saepe bonis iucunda, malis aspera contraque bonis dura tribuat, malis optata concedat, nisi causa deprehenditur, quid est quod a fortuitis casibus differre videatur? **7.** – Nec mirum, inquit, si quid ordinis ignorata ratione temerarium confusumque credatur; sed tu quamvis causam tantae dispositionis ignores, tamen, quoniam bonus mundum rector temperat, recte fieri cuncta ne dubites.

V. Si quis Arcturi sidera nescit
propinqua summo cardine labi,
cur regat tardus plaustra Bootes
mergatque seras aequore flammas,
cum nimis celeres explicet ortus,
legem stupebit aetheris alti.
Palleant plenae cornua lunae
infecta metis noctis opacae,
quaeque fulgenti texerat ore,
confusa Phoebe detegat astra:
commovet gentes publicus error
lassantque crebris pulsibus aera.
Nemo miratur flamina Cori
litus frementi tundere fluctu
nec nivis duram frigore molem
fervente Phoebi solvier aestu.

20 deprehendatur Ha V[2] H A B[2] C Mn

3 regat *codex Parisinus 7183 con. Sitzmannus Traenkle VC 1968, 285* Grubes: legat *cett. codd. edd.* **13** flammina P V, flumina L, *corr.* L[2] V[2] cori *in ras.* H A[2]: chori A *cett. codd.* **16** ferventi Ha T W H, *corr.* T[2] solvere V, solvere ab V[2] K

Hic enim causas cernere promptum est,
illic latentes pectora turbant.
Cuncta quae rara provehit aetas
stupetque subitis mobile vulgus –
cedat inscitiae nubilus error,
cessent profecto mira videri!

6, **1.** Ita est, inquam; sed cum tui muneris sit latentium rerum causas evolvere velatasque caligine explicare rationes, quaeso uti quae hinc decernas, quoniam hoc me miraculum maxime perturbat, edisseras. **2.** – Tum illa paulisper arridens: Ad rem me, inquit, omnium quaesitu maximam vocas, cui vix exhausti quicquam satis sit. **3.** Talis namque materia est, ut una dubitatione succisa innumerabiles aliae velut hydrae capita succrescant, nec ullus fuerit modus nisi quis eas vivacissimo mentis igne coerceat. **4.** In hac enim de providentiae simplicitate, de fati serie, de repentinis casibus, de cognitione ac praedestinatione divina, de arbitrii libertate quaeri solet, quae quanti oneris sint ipse perpendis. **5.** Sed quoniam haec quoque te nosse quaedam medicinae tuae portio est, quamquam angusto limite temporis saepti, tamen aliquid deliberare conabimur. **6.** Quodsi te musici carminis oblectamenta delectant, hanc oportet paulisper

19 rara: raro T *s.v.* F N R, rare K, rara N *s.v.* **21** inscitiae: inscientiae P M² G (*corr.* G²), insitiae Va, insciae M **22** censent P L, cessant T F, *corr.* L² T²

3 uti quae O² *mg.* M: ut quae K, uti *** Va, uti H C, utique *cett. codd.* hinc: dehinc H, hic Ha² H² et quoniam L T² F N R E C Mn² V² Va H² A, *corr.* A² L² **8** suarescant P **16** delibare H² *Sitzmannus Vallinus*

differas voluptatem, dum nexas sibi ordine contexo rationes. – Ut libet, inquam.

7. Tunc velut ab alio orsa principio ita disseruit: Omnium generatio rerum cunctusque mutabilium naturarum progressus et quicquid aliquo movetur modo causas, ordinem, formas ex divinae mentis stabilitate sortitur. **8.** Haec in suae simplicitatis arce composita multiplicem regendis modum statuit. Qui modus cum in ipsa divinae intellegentiae puritate conspicitur, providentia nominatur; cum vero ad ea quae movet atque disponit refertur, fatum a veteribus appellatum est. **9.** Quae diversa esse facile liquebit, si quis utriusque vim mente conspexerit; nam providentia est ipsa illa divina ratio in summo omnium principe constituta, quae cuncta disponit, fatum vero inhaerens rebus mobilibus dispositio, per quam providentia suis quaeque nectit ordinibus. **10.** Providentia namque cuncta pariter quamvis diversa quamvis infinita complectitur, fatum vero singula digerit in motum locis, formis ac temporibus distributa, ut haec temporalis ordinis explicatio, in divinae mentis adunata prospectum, providentia sit, eadem vero adunatio, digesta atque explicata temporibus, fatum vocetur. **11.** Quae licet diversa sint, alterum tamen pendet ex altero; ordo namque fatalis ex providentiae simplicitate procedit. **12.** Sicut enim artifex faciendae rei formam

18 contexo *ex* contexto O^2 K^2 orationes P L Ha T N R Mn V A B G, *corr.* T^2 N^2 Mn^2 B^2 **25** regendis: rebus gerendis E Mn^2 W H *Vall. Bieler*, gerendis Ha *Gruber*, gerendi H^2, gerendis rebus B^2, vel gerundis sive regendis Pa^2 *s.v*, regendis *ex* regerendis G^2, gerendis Mn, rebus regendis *Comm.*, regendi *Peiper* **32** fatum *ex* factum V^2 **36** in motu M^2 Va B^2 (in motum B), immotum P T R V, *corr.* T^2

mente praecipiens movet operis effectum et, quod simpliciter praesentarieque prospexerat, per temporales ordines ducit, ita deus providentia quidem singulariter stabiliterque facienda disponit, fato vero haec ipsa quae disposuit multipliciter ac temporaliter administrat. **13.** Sive igitur famulantibus quibusdam providentiae divinis spiritibus fatum exercetur, seu anima seu tota inserviente natura seu caelestibus siderum motibus seu angelica virtute seu daemonum varia sollertia seu aliquibus horum seu omnibus fatalis series texitur, illud certe manifestum est, immobilem simplicemque gerendarum formam rerum esse providentiam, fatum vero eorum quae divina simplicitas gerenda disposuit, mobilem nexum atque ordinem temporalem.

14. Quo fit ut omnia quae fato subsunt providentiae quoque subiecta sint, cui ipsum etiam subiacet fatum, quaedam vero, quae sub providentia locata sunt, fati seriem superent; ea vero sunt quae, primae propinqua divinitati, stabiliter fixa fatalis ordinem mobilitatis excedunt. **15.** Nam ut orbium circa eundem cardinem sese vertentium qui est intimus ad simplicitatem medietatis accedit ceterorumque extra locatorum veluti cardo quidam, circa quem versentur, exsistit, extimus vero maiore ambitu rotatus, quanto a puncti media individuitate discedit tanto amplioribus spatiis explicatur, si quid ve-

43 praecipiens O T F N² V² A B²: percipiens P O² K L Ha T *s.v.* F *s.v.* N R E Mn W V Va H B G, concipiens M, perspiciens C **48** divinis: divinae H G² *mg.*, pro divinae M² *s.v.* **49** exerceatur N Mn² (*ut vid.*) W C, *corr.* N² **51** horum: eorum H **59** locata: locuta P M K T, *corr.* M² K² T²

ro illi se medio conectat et societ, in simplicitatem cogitur diffundique ac diffluere cessat: simili ratione quod longius a prima mente discedit maioribus fati nexibus implicatur ac tanto aliquid fato liberum est quanto illum rerum cardinem vicinius petit. **16.** Quodsi supernae mentis haeserit firmitati, motu carens fati quoque supergreditur necessitatem. **17.** Igitur uti est ad intellectum ratiocinatio, ad id quod est id quod gignitur, ad aeternitatem tempus, ad punctum medium circulus, ita est fati series mobilis ad providentiae stabilem simplicitatem.

18. Ea series caelum ac sidera movet, elementa in se invicem temperat et alterna commutatione transformat, eadem nascentia occidentiaque omnia per similes fetuum seminumque renovat progressus. **19.** Haec actus etiam fortunasque hominum indissolubili causarum connexione constringit; quae cum ab immobilis providentiae proficiscatur exordiis, ipsas quoque immutabiles esse necesse est. **20.** Ita enim res optime reguntur, si manens in divina mente simplicitas indeclinabilem causarum ordinem promat, hic vero ordo res mutabiles et alioquin temere fluituras propria incommutabilitate coerceat. **21.** Quo fit ut, tametsi vobis, hunc ordinem minime considerare valentibus, confusa omnia perturbataque videantur, nihilo minus tamen suus modus ad bonum dirigens cuncta disponat. **22.** Nihil est enim quod mali causa ne ab ipsis quidem improbis fiat; quos,

68 illi se: illis est P, illis e O L Ha T V G, *corr.* O^2 T^2 V^2 G^2, illis K coniectat P Ha T H, *corr.* T^2 cogitur: colligitur F^2 N^2 *mg.* (*ut gloss.*) **77** fatis P N, *corr.* N^2 **85** proficiscantur L^2 F^2 Mn W H B^2, *corr.* H^2 ipsam … immutabilem T^2 F N^2 Mn V^2 (ipsas … immutabiles F^2 Mn^2)

ut uberrime demonstratum est, bonum quaerentes pravus error avertit, nedum ordo de summi boni cardine proficiens a suo quoquam deflectat exordio.

23. Quae vero, inquies, potest ulla iniquior esse confusio, quam ut bonis tum adversa tum prospera, malis etiam tum optata tum odiosa contingant? **24.** Num igitur ea mentis integritate homines degunt, ut quos probos improbosve censuerunt, eos quoque, uti existimant, esse necesse sit? **25.** Atqui in hoc hominum iudicia depugnant et quos alii praemio alii supplicio dignos arbitrantur. **26.** Sed concedamus ut aliquis possit bonos malosque discernere: num igitur poterit intueri illam intimam temperiem, velut in corporibus dici solet, animorum? **27.** Non enim dissimile est miraculum nescienti cur sanis corporibus his quidem dulcia illis vero amara conveniant, cur aegri etiam quidam lenibus quidam vero acribus adiuvantur. **28.** At hoc medicus, qui sanitatis ipsius atque aegritudinis modum temperamentumque dinoscit, minime miratur. **29.** Quid vero aliud animorum salus videtur esse quam probitas, quid aegritudo quam vitia? quis autem alius vel servator bonorum vel malorum depulsor quam rector ac medicator mentium deus? **30.** Qui cum ex alta providentiae specula respexit, quid unicuique conveniat agnoscit et quod convenire novit accommodat. **31.** Hic iam fit illud fata-

97 proficiens: proficiscens O[2] L[2] Ha F Mn[2] C Va[2] H A[2] 102 censuerunt P O K L Ha T F[2] N R W V A G: censuerint M T[2] F N[2] R[2] Mn W[2] C V[2] H Va A[2] B 104 ut quos Va H A[2] 108 nescienti *ex* nesciente N[2] R[2] 111 adiuventur T[2] F N[2] C at: ad P Ha V (*corr.* V[2]) H G, ut F[2] 115 autem: enim H W 116 vel malorum: malorumve H 118 respicit Va A B C Mn, *ex* respexit O[2] K[2] L[2]

lis ordinis insigne miraculum, cum ab sciente geritur quod stupeant ignorantes.

32. Nam ut pauca, quae ratio valet humana, de divina profunditate perstringam, de hoc, quem tu iustissimum et aequi servantissimum putas, omnia scienti providentiae diversum videtur. **33.** Et victricem quidem causam dis, victam vero Catoni placuisse familiaris noster Lucanus admonuit. **34.** Hic igitur quicquid citra spem videas geri, rebus quidem rectus ordo est, opinioni vero tuae perversa confusio. **35.** Sed sit aliquis ita bene moratus ut de eo divinum iudicium pariter humanumque consentiat: sed est animi viribus infirmus, cui si quid eveniat adversi desinet colere forsitan innocentiam, per quam non potuit retinere fortunam: **36.** parcit itaque sapiens dispensatio ei quem deteriorem facere possit adversitas, ne cui non convenit laborare patiatur. **37.** Est alius cunctis virtutibus absolutus sanctusque ac deo proximus: hunc contingi quibuslibet adversis nefas providentia iudicat, adeo ut ne corporeis quidem morbis agitari sinat. **38.** Nam ut quidam me quoque excellentior:

ἀνδρὸς δὴ ἱεροῦ δέμας αἰθέρες οἰκοδόμησαν.

39. Fit autem saepe uti bonis summa rerum regenda deferatur, ut exuberans retundatur improbitas, **40.** Aliis mixta quaedam pro animorum qualitate distribuit: quos-

126 dis P L T V H G: deo K, diis L^2 T^2 *cett. codd.* **128** rebus *om.* P **132** desinit H^2, desinat K, desinet *ex* desit N^2 **135** conveniat Va B^2 C **141** *versum restituit Peiper, corruptius edd. vett.* ΔΗ: ΑΝ Ο δέμας *Haupt, Hermes 3 (1867), 146 Peiper*: ΔΑΙΜΑΣ *vel similia* P M K T V, Δ *tantum* L, ΜΑ B, *om. cett.* ΑΛΙΘΕΡΕϲ *vel* ΔΑΙΘΕΕϲ *vel simile quid codd.* **142** ut bonis P, bonis uti A C

dam remordet, ne longa felicitate luxurient, alios duris agitat, ut virtutes animi patientiae usu atque exercitatione confirment. **41.** Alii plus aequo metuunt quod ferre possunt, alii plus aequo despiciunt quod ferre non possunt; hos in experimentum sui tristibus ducit. **42.** Nonnulli venerandum saeculi⟨s⟩ nomen gloriosae pretio mortis emerunt, quidam suppliciis inexpugnabiles exemplum ceteris praetulerunt invictam malis esse virtutem; quae quam recte atque disposite et ex eorum bono quibus accedere videntur fiant, nulla dubitatio est.

43. Nam illud quoque, quod improbis nunc tristia nunc optata proveniunt, ex eisdem ducitur causis. **44.** Ac de tristibus quidem nemo miratur, quod eos male meritos omnes existimant; quorum quidem supplicia tum ceteros ab sceleribus deterrent tum ipsos quibus invehuntur emendant. Laeta vero magnum bonis argumentum loquuntur, quid de huius modi felicitate debeant iudicare, quam famulari saepe improbis cernant. **45.** In qua re illud etiam dispensari credo, quod est forsitan alicuius tam praeceps atque importuna na-

145 remordet *desperant Bases apud Bielerum nec non ipse Bieler (cfr. etiam WSt 70, 1957, 18 sqq.), sed iure tuentur Büchner, Studien IV 135 sqq., Gruber* **146** agitat *Büchner (Studien IV, 136) Gruber:* agitari *codd.*, sinit agitari Ha^2 *mg. nonnulli dett., quod receperunt Rand Weinberger, sed iam coniecerat Peiper* virtute P, virtutis O V T G, *corr. omnes* **148** possunt ... ferre *om.* V alii ... non possunt *om.* P O non possunt: non *del.* V^2 **150** saeculi⟨s⟩ *Bases Bieler* **154** accidere L^2 T^2 F^2 N^2 R Mn^2 C Va A B^2 G^2, ⟨mala⟩ accedere *Traenkle, VC 1968, 286* **155** tristia: tristiae P, tristicia O N R Mn C V A G, *corr. omnes* **158** male P O^2 L^2 Ha N R^2 W Mn C Va A B: malo P^2 (*ut vid.*) O M L T F N^2 R V H B^2 G, *deperditus* K **162** cernent *vel* cernunt H, cernent W

tura ut eum in scelera potius exacerbare possit rei familiaris inopia; huius morbo providentia collatae pecuniae remedio medetur. **46.** Hic foedatam probris conscientiam spectans et se cum fortuna sua comparans forsitan pertimescit ne, cuius ei iucundus usus est, sit tristis amissio; mutabit igitur mores ac, dum fortunam metuit amittere, nequitiam derelinquit. **47.** Alios in cladem meritam praecipitavit indigne acta felicitas; quibusdam permissum puniendi ius, ut exercitii bonis et malis esset causa supplicii. **48.** Nam ut probis atque improbis nullum foedus est, ita ipsi inter se improbi nequeunt convenire. **49.** Quidni, cum a semet ipsis discerpentibus conscientiam vitiis quisque dissentiat faciantque saepe quae cum gesserint non fuisse gerenda decernant?

50. Ex quo saepe summa illa providentia protulit insigne miraculum, ut malos mali bonos facerent. **51.** Nam dum iniqua sibi a pessimis quidam perpeti videntur, noxiorum odio flagrantes ad virtutis frugem rediere, dum se eis dissimiles student esse quos oderant. **52.** Sola est enim divina vis cui mala quoque bona sint, cum eis competenter utendo alicuius boni elicit effectum. **53.** Ordo enim quidam cuncta complectitur, ut quod ab adsignata ordinis ratione decesserit, hoc li-

165 exacervare P O K L T N V Va^2 G, *corr.* O^2 L^2 T^2 N^2 **168** spectans O^2 L Ha T^2 F^2 N R C Mn W H: exspectans P O M K Ha^2 T F Mn^2 V Va A B G **169** sit: si O K, *corr.* O^2 **171** dereliquid P, derelinquet *ex* derelinquit *corr.* O^2 **172** acta: aucta F Mn^2 A (*corr.* A^2), **acta T, ducta Pa^2 (*et* T N *mg.*, *sed tamquam glossema*), ac P **183** rediere: redire P, redigere L F N Mn W, *corr.* L^2 N^2 Mn^2 **185** sint: sint *vel* sunt H, sunt T F W C Va A B, *corr.* T^2 F^2 **187** ab adsignata: adsignata P O T V H^2 A^2 B G *Peiper Bieler*, ab signata W, *corr.* O^2 T^2 W^2 V^2 B^2

cet in alium, tamen ordinem relabatur, ne quid in regno providentiae liceat temeritati.

Ἀργαλέον δέ με ταῦτα θεὸν ὣς πάντ' ἀγορεύειν.

54. Neque enim fas est homini cunctas divinae operae machinas vel ingenio comprehendere vel explicare sermone. **55.** Hoc tantum perspexisse sufficiat, quod naturarum omnium proditor deus idem ad bonum dirigens cuncta disponat, dumque ea quae protulit in sui similitudinem retinere festinat, malum omne de rei publicae suae terminis per fatalis seriem necessitatis eliminet. **56.** Quo fit ut quae in terris abundare creduntur, si disponentem providentiam spectes, nihil usquam mali esse perpendas. **57.** Sed video te iam dudum et pondere quaestionis oneratum et rationis prolixitate fatigatum aliquam carminis exspectare dulcedinem; accipe igitur haustum, quo refectus firmior in ulteriora contendas.

VI. Si vis celsi iura Tonantis
pura sollers cernere mente,
aspice summi culmina caeli;
illic iusto foedere rerum
veterem servant sidera pacem.
Non sol rutilo concitus igne
gelidum Phoebes impedit axem
nec quae summo vertice mundi
flectit rapidos Ursa meatus

190 ΜΕ: ΝΕ Ο Τ C ΠΑΝΤΑ ΓΟΡΕΤΣΙΝ *codd., versum restit. Glar.* (δ'ἐμὲ *edd. vett., corr. Peiper*) **191** divini operis V² Va A B² C **194** bonum: bona V **195** disponit Va A, *corr.* A² **199** mala *con. Traenkle, VC 1977, 155* **201** rationis: rationum *con. Bieler,* orationis *con. Orth, Helmantica 4, 1953, 279–283*

numquam occiduo lota profundo
cetera cernens sidera mergi
cupit Oceano tinguere flammas;
semper vicibus temporis aequis
Vesper seras nuntiat umbras
revehitque diem Lucifer almum.
Sic aeternos reficit cursus
alternus amor, sic astrigeris
bellum discors exsulat oris.
Haec concordia temperat aequis
elementa modis, ut pugnantia
vicibus cedant humida siccis
iungantque fidem frigora flammis,
pendulus ignis surgat in altum
terraeque graves pondere sidant.
Isdem causis vere tepenti
spirat florifer annus odores,
aestas Cererem fervida siccat,
remeat pomis gravis autumnus,
hiemem defluus inrigat imber.
Haec temperies alit ac profert
quicquid vitam spirat in orbe;
eadem rapiens condit et aufert,
obitu mergens orta supremo.
Sedet interea conditor altus
rerumque regens flectit habenas,
rex et dominus, fons et origo,
lex et sapiens arbiter aequi,

10 occidua P O^2 K **25** isdem *vel* hisdem: his de M T^2 F (*corr.* F^2) N Mn^2 *Weinb. Bieler* **32** rapiens: repetens N R Mn, al. rapiens *s.v.* N, *corr.* Mn^2 aufert: offert P, aufer**t T

et quae motu concitat ire
sistit retrahens ac vaga firmat;
nam nisi rectos revocans itus
flexos iterum cogat in orbes,
quae nunc stabilis continet ordo
dissaepta suo fonte fatiscant.
Hic est cunctis communis amor
repetuntque boni fine teneri,
quia non aliter durare queant
nisi converso rursus amore
refluant causae quae dedit esse.

7, **1.** Iamne igitur vides quid haec omnia quae diximus consequatur? – Quidnam? inquam. **2.** – Omnem, inquit, bonam prorsus esse fortunam. – Et qui id, inquam, fieri potest? **3.** – Attende, inquit. Cum omnis fortuna vel iucunda vel aspera tum remunerandi exercendive bonos tum puniendi corrigendive improbos causa deferatur, omnis bona, quam vel iustam constat esse vel utilem. **4.** – Nimis quidem, inquam, vera ratio et, si quam paulo ante docuisti providentiam fatumve considerem, firmis viribus nixa sententia. **5.** Sed eam, si placet, inter eas quas inopinabiles paulo ante posuisti numeremus. – Qui? inquit. **6.** – Quia id hominum

38 irae P Ha F N, *corr.* Ha^{2} N^{2} F^{2} **41** orbes: urbes P O L T V G, *corr.* O^{2} L^{2} T^{2} V^{2} (*ut vid.*) G^{2} **46** queunt V^{2} **48** refluunt T, *corr.* T^{2}, refluent Ha

3 qui id O L Ha^{2} T^{2} F^{2} N R Mn W: quid P M K Ha T F V B G, qui K^{2} C Va A B^{2} **9** fatumque P **12** quid *ex* qui E^{2} V^{2} Va (*corr.* Va^{2}, *ut vid.*) G^{2}, qui *ex* quid K^{2}, et qui A B inquam *post* id *add.* T^{2} N^{2}

sermo communis usurpat, et quidem crebro, quorundam malam esse fortunam. 7. – Visne igitur, inquit, paulisper vulgi sermonibus accedamus, ne nimium velut ab humanitatis usu recessisse videamur? – Ut placet, inquam. 8. – Nonne igitur bonum censes esse quod prodest? – Ita est, inquam. 9. – Quae vero aut exercet aut corrigit, prodest? – Fateor, inquam. – Bona igitur? – Quidni? 10. – Sed haec eorum est qui vel in virtute positi contra aspera bellum gerunt vel a vitiis declinantes virtutis iter arripiunt. – Negare, inquam, nequeo. 11. – Quid vero iucunda, quae in praemium tribuitur bonis, num vulgus malam esse decernit? – Nequaquam, verum, uti est, ita quoque esse optimam censet. 12. – Quid reliqua, quae cum sit aspera iusto supplicio malos coercet, num bonam populus putat? 13. – Immo omnium, inquam, quae excogitari possunt iudicat esse miserrimam. 14. – Vide igitur ne opinionem populi sequentes quiddam valde inopinabile confecerimus. – Quid? inquam. 15. – Ex his enim, ait, quae concessa sunt evenit eorum quidem qui vel sunt vel in possessione vel in provectu vel in adeptione virtutis omnem, quaecumque sit, bonam, in improbitate vero manentibus omnem pessimam esse fortunam. 16. – Hoc, inquam, verum est, tametsi nemo audeat confiteri. 17. – Quare, inquit, ita vir sapiens moleste ferre non debet, quotiens in fortunae certamen adducitur, ut virum fortem non decet indignari, quotiens increpuit bellicus tumultus. 18. Utrique enim, huic quidem gloriae propagandae illi

26 reliqua P O M K L Ha W² C V Va H A B G: reliquam L² T F N R E W Mn aspera et L N R E Mn² 32 vel sunt: sunt O² L² T² F N R E Mn W Va H *Büchner* vel in possessione: in possessione K V² A B *Comm.*

vero conformandae sapientiae, difficultas ipsa materia est. **19.** Ex quo etiam virtus vocatur, quod suis viribus nitens non superetur adversis; neque enim vos in provectu positi virtutis diffluere deliciis et emarcescere voluptate venistis. **20.** Proelium cum omni fortuna animis acre conseritis, ne vos aut tristis opprimat aut iucunda corrumpat. **21.** Firmis medium viribus occupate: quicquid aut infra subsistit aut ultra progreditur habet contemptum felicitatis, non habet praemium laboris. **22.** In vestra enim situm manu qualem vobis fortunam formare malitis; omnis enim quae videtur aspera, nisi aut exercet aut corrigit, punit.

VII. Bella bis quinis operatus annis
ultor Atrides Phrygiae ruinis
fratris amissos thalamos piavit;
ille dum Graiae dare vela classi
optat et ventos redimit cruore,
exuit patrem miserumque tristis
foederat natae iugulum sacerdos.
Flevit amissos Ithacus sodales,
quos ferus vasto recubans in antro
mersit immani Polyphemus alvo;

45 animis P O (animis acre *ex* animi sacre O Ha G) Ha T F N R E Mn W V A B G: nimis M L Ha^2 *mg.* T^2 (*qui* vel animis *iterat s.v.*) F^2 N^2 E^2 C Va H, ac nimis K L^2 A^2 B^2, a nimis *Peiper et con. Brakman, Boethiana 38* **50** enim *om.* E W **51** exerceat ... **52** corrigat H

4 gragiae O T (*ut vid.*) H, gratiae K, *corr.* O^2 K^2 T^2 **7** foederat R Mn W C A^2 B^2: foedera P O M L Ha T V Va H A B G, foderat T^2 F N, foedarat F^2 E C^2 V^2, fodera K **9** feros P V

sed tamen caeco furibundus ore
gaudium maestis lacrimis rependit.
Herculem duri celebrant labores:
ille Centauros domuit superbos,
abstulit saevo spolium leoni,
fixit et certis volucres sagittis,
poma cernenti rapuit draconi
aureo laevam gravior metallo,
Cerberum traxit triplici catena,
victor immitem posuisse fertur
pabulum saevis dominum quadrigis,
Hydra combusto periit veneno,
fronte turpatus Achelous amnis
ora demersit pudibunda ripis,
stravit Antaeum Libycis harenis,
Cacus Evandri satiavit iras,
quosque pressurus foret altus orbis
saetiger spumis umeros notavit;
ultimus caelum labor inreflexo
sustulit collo pretiumque rursus
ultimi caelum meruit laboris.
Ite nunc, fortes, ubi celsa magni
ducit exempli via. Cur inertes
terga nudatis? superata tellus
sidera donat.

23 fonte H turbatus P K R Mn W C Va, *corr.* P[2] R[2] C[2] achelaus M Ha G, achelaous Mn, acheleus W **27** quisque F[2] N[2] *s.v.* E W pressurus K L[2] Ha[2] *mg.* H A[2] B[2]: compressus T[2] F[2] N R E A B, cum pressus O, compressos F, oppressus *s.v.* O[2], depressus G[2], praessus *vel* pressus P M L Ha T Mn W C V Va G **29** caelum M L[2] T[2] R[2] W C V Va H[2] A[2] B: caelo P O K L Ha T F N R E Mn H A G

ANICII MANLII SEVERINI BOETHII (BOETII **MK**) VC. ET INL. (*om.* **K**) EX CONS. ORD. (EXCONSULIS ORDIN. **K**, ORDO **M**) EX MAG. OFF. ATQUE (EX – ATQUE *om.* **K**) PATRICIO (PATR. **K**) PHILOSOPHICAE (PHILOSOPHIAE **M**) CONSOLATIONIS LIB. IIII EXPLICIT (EXPLICIT LIBER QUARTUS **M**, EXPLICIT LIBER QUARTUS *ante* ANICII *trai.* **K**) INCIPIT LIBER (LIBER *om.* **M**) QUINTUS FELICITER (FELICITER *om.* **M**) **OMK**, *inscriptionem om.* **P**

ANICII MANLII SEVERINI BOETII VC. ET INL. EXCONS. ORD. EXMG. OFF. ATQUE PATRICIO (PATRICII **L**[2]) PHILOSOPHICAE CONSOLATIONIS LIB. IIII. EXPL. INCIPIT LIBER QUINTUS FELICITER **L**

ANICII MANLII (MANILII **C**) SEVERINI BOETHII (BOETII **NRC**, BOECII **E**, POETII **W**) V.C. ET INL. (INLUST. **NR**) EX CONS. ORD. EX MAG. (EXMAGNO **R**) OFF. (OFFIC. **R**) ATQUE PATRICIO (PATRIC. **R**, PATRI. **E**, PATR. **N**, PAT. **W**) PHILOSOPHIAE (PHILOSOPHICAE **F**[2]**NR**) CONSOLATIONIS EXPLICIT LIBER QUARTUS (LIBER QUARTUS EXPLICIT **HaNREWC**) INCIPIT LIBER QUINTUS (V. LIBER **W**, INCIPIT EIOSDEM QUINTOS **Ha**) FELICITER **HaTFNREWC** (FELICITER *om.* **HaNRE**), ANICII MANLII SEVERINI BOETII EXCONSUL. ORDIN. PATRICII PHILOSOPHIAE CONSOLATIONIS EXPLICIT LIB. IV. INCIPIT. V. **Mn**

ANICII MANLII SEVERINI BOETII VC. ET INL. (ILLUSTRIS **B**) EXCONS. *vel* EXCONSL. ORD. (PATRICII *add.* **B**) EXMG. *vel* EXMAG. OFF. ATQUE PATRICIO (EXMAG. OFF. ATQUE PATRITIO *om.* **B**) PHILOSOPHICAE (PHILOSOPHIAE **VaB**) CONSOLATIONIS LIB. IIII. EXPL. (EXPLICIT *om.* **G**) INCIPIT LIBER QUINTUS FELICITER **VVaBG**, ANN. MALL. SEV. BOET. EXCONS. ORD. PAT. PHIL. CON. EXPLICIT LIBER IIII. INCIPIT V. **H**, hic finit (*deest inscriptio*) **A**

LIBER QVINTVS

1, **1.** Dixerat orationisque cursum ad alia quaedam tractanda atque expedienda vertebat. **2.** Tum ego: Recta quidem, inquam, exhortatio tuaque prorsus auctoritate dignissima, sed, quod tu dudum de providentia quaestionem pluribus aliis implicitam esse dixisti, re experior. **3.** Quaero enim an esse aliquid omnino et quidnam esse casum arbitrere. **4.** Tum illa: Festino, inquit, debitum promissionis absolvere viamque tibi, qua patriam revehariis, aperire. **5.** Haec autem, etsi perutilia cognitu, tamen a propositi nostri tramite paulisper aversa sunt, verendumque est ne deviis fatigatus ad emetiendum rectum iter sufficere non possis. **6.** – Ne id, inquam, prorsus vereare; nam quietis mihi loco fuerit ea quibus maxime delector agnoscere. **7.** Simul, cum omne disputationis tuae latus indubitata fide constiterit, nihil de sequentibus ambigatur.

8. Tum illa: Morem, inquit, geram tibi, simulque sic orsa est. Si quidem, inquit, aliquis eventum temerario motu nullaque causarum connexione productum casum esse definiat, nihil omnino casum esse confirmo et praeter subiectae rei significationem inanem prorsus vocem esse decerno. Quis enim coercente in ordinem cuncta deo locus esse ullus temeritati reliquus potest? **9.** Nam nihil ex nihilo exsistere vera sententia est, cui

3 tua quae M T V², *corr.* T²   7 arbitrare Mn C Va B (*corr.* B²), arbitreris E² *s.v.* A   11 ementiendum M W V H A B, metiendum E, *corr.* *omnes*

nemo umquam veterum refragatus est; quamquam id illi non de operante principio sed de materiali subiecto hoc omnium de natura rationum quasi quoddam iecerint fundamentum. **10.** At si nullis ex causis aliquid oriatur, id de nihilo ortum esse videbitur; quodsi hoc fieri nequit, ne casum quidem huiusmodi esse possibile est qualem paulo ante definivimus.

11. – Quid igitur? inquam. Nihilne est quod vel casus vel fortuitum iure appellari queat? an est aliquid, tametsi vulgus lateat, cui vocabula ista conveniant? **12.** – Aristoteles meus id, inquit, in Physicis et brevi et veri propinqua ratione definivit. – Quonam, inquam, modo? **13.** – Quotiens, ait, aliquid cuiuspiam rei gratia geritur aliudque quibusdam de causis quam quod intendebatur obtingit, casus vocatur, ut si quis colendi agri causa fodiens humum defossi auri pondus inveniat. **14.** Hoc igitur fortuitu quidem creditur accidisse, verum non de nihilo est; nam proprias causas habet, quarum improvisus inopinatusque concursus casum videtur operatus. **15.** Nam nisi cultor agri humum foderet, nisi eo loci pecuniam suam depositor obruisset, aurum non esset inventum. **16.** Hae sunt igitur fortuiti causae compen-

27 hoc est R² Mn Va, scl. est *s.v.* A **30** ne casum: nec casum O² Ha R² Mn W C V² Va H B G² **34** aristoteles *vel* aristotiles O² L² Ha R² E C Va A B G: aristotelis *vel* aristotilis P O M K L T F N R Mn V H A², aristolis W **35** veri: veteri P V, *corr.* V² **38** de *om.* P **41** fortuitu P O³ M² K² Ha T E Mn C V Va B G²: fortuito O M K L T² F N R W H A G accedisse P² (*ex* accidisse) K L R V G, *corr.* L² G² **44** eo loco P M² K C Va B, in eo loco T *mg.* N *mg.* E A², vel eo loci E *mg.*, i.e. eo loco Mn *mg.* **46** hae: haec O T L A G Mn, *corr.* O² T² L² A² fortuitu P G causae *ex* causa M² T² V² A², causa P

dii, quod ex obviis sibi et confluentibus causis, non ex gerentis intentione provenit. **17.** Neque enim vel qui aurum obruit vel qui agrum exercuit, ut ea pecunia repperiretur intendit, sed, uti dixi, quo ille obruit hunc fodisse convenit atque concurrit. **18.** Licet igitur definire casum esse inopinatum ex confluentibus causis in his quae ob aliquid geruntur eventum. **19.** Concurrere vero atque confluere causas facit ordo ille inevitabili conexione procedens, qui de providentiae fonte descendens, cuncta suis locis temporibusque disponit.

I. Rupis Achaemeniae scopulis, ubi versa sequentum
pectoribus figit spicula pugna fugax,
Tigris et Euphrates uno se fonte resolvunt
et mox abiunctis dissociantur aquis.
Si coeant cursumque iterum revocentur in unum,
confluat alterni quod trahit unda vadi,
convenient puppes et vulsi flumine trunci
mixtaque fortuitos implicet unda modos;
quos tamen ipsa vagos terrae declivia casus
gurgitis et lapsi defluus ordo regit.
Sic quae permissis fluitare videtur habenis
fors patitur frenos ipsaque lege meat.

2, **1.** Animadverto, inquam, idque uti tu dicis ita esse consentio. **2.** Sed in hac haerentium sibi serie causarum estne ulla nostri arbitrii libertas, an ipsos quoque hu-

47 ex *om.* P M 50 quod E^2 A, *corr.* A^2 *s.v.* 53 aliquid: aliud E

7 convenient: conveniant P M^2 W H B, conveniunt K 8 simplicet O L G, *corr.* L^2 G^2

manorum motus animorum fatalis catena constringit? **3.** – Est, inquit; neque enim fuerit ulla rationalis natura, quin eidem libertas adsit arbitrii. **4.** Nam quod ratione uti naturaliter potest, id habet iudicium quo quidque discernat; per se igitur fugienda optandave dinoscit; **5.** quod vero quis optandum esse iudicat, petit, refugit vero quod aestimat esse fugiendum. **6.** Quare quibus in ipsis inest ratio, inest etiam volendi nolendique libertas, sed hanc non in omnibus aequam esse constituo. **7.** Nam supernis divinisque substantiis et perspicax iudicium et incorrupta voluntas et efficax optatorum praesto est potestas, **8.** humanas vero animas liberiores quidem esse necesse est cum se in mentis divinae speculatione conservant, minus vero cum dilabuntur ad corpora, minusque etiam cum terrenis artubus colligantur; **9.** extrema vero est servitus cum vitiis deditae rationis propriae possessione ceciderunt. **10.** Nam ubi oculos a summae luce veritatis ad inferiora et tenebrosa deiecerint, mox inscitiae nube caligant, perniciosis turbantur affectibus, quibus accedendo consentiendoque quam invexere sibi adiuvant servitutem et sunt quodam modo propria libertate captivae. **11.** Quae tamen ille ab aeterno cuncta prospiciens providentiae cernit intuitus et suis quaeque meritis praedestinata disponit.

7 quo *ex* quod T^2 N^2 V^2 A^2 B^2 (*ut vid.*)   **11** in ipsis *om.* T *damnat* N^2 *s.v.* A^2, *habent in mg.* T E, *habet Comm.*, *secl. Peiper, damnat item Traenkle, VC 1977, 156*   **18** artibus L N R, *corr.* L^2 N^2 20 ceciderint *ex* ceciderunt V^2 E^2 **22** inscitiae: inscientiae V Va E, *corr.* E *mg.*

II. *Πάντ' ἐφορᾶν καὶ πάντ' ἐπακούειν*
puro clarum lumine Phoebum
melliflui canit oris Homerus;
qui tamen intima viscera terrae
non valet aut pelagi radiorum
infirma perrumpere luce.
Haud sic magni conditor orbis:
huic ex alto cuncta tuenti
nulla terrae mole resistunt,
non nox atris nubibus obstat;
quae sint, quae fuerint veniantque
uno mentis cernit in ictu;
quem quia respicit omnia solus
verum possis dicere solem.

3, **1.** Tum ego: En, inquam, difficiliore rursus ambiguitate confundor. **2.** – Quaenam, inquit, ista est? iam enim quibus perturbere, coniecto. **3.** – Nimium, inquam, adversari ac repugnare videtur praenoscere universa deum et esse ullum libertatis arbitrium. **4.** Nam si cuncta prospicit deus neque falli ullo modo potest, evenire necesse est quod providentia futurum esse praeviderit. **5.** Quare si ab aeterno non facta hominum modo sed etiam consilia voluntatesque praenoscit, nulla erit arbitrii libertas; neque enim vel factum aliud ullum vel quaelibet exsistere poterit voluntas, nisi quam nescia

1 *versum restituit et carmini tribuit Engelbrecht*, ἐφορᾷ ... ἐπακούει *edd. vett.*, ἐφορῶν ... ἐπακούων *Peiper cum praecedentibus coniungentes* **6** infirma: infima O^2 K Ha C V Va^2 B, infirma O V^2 B^2 C^2

3 perturbere O M L Ha N E^2 Mn C V Va B G: perturbare P K Ha^2 T F N^2 (*sed* a *erasit* N^3) R E Mn^2 W V^2 Va^2 H A

falli providentia divina praesenserit. **6.** Nam si aliorsum quam provisa sunt detorqueri valent, non iam erit futuri firma praescientia, sed opinio potius incerta; quod de deo credere nefas iudico.

7. Neque enim illam probo rationem, qua se quidam credunt hunc quaestionis nodum posse dissolvere. **8.** Aiunt enim non ideo quid esse eventurum, quoniam id providentia futurum esse prospexerit, sed e contrario potius, quoniam quid futurum est, id divinam providentiam latere non posse eoque modo necessarium hoc in contrariam relabi partem. **9.** Neque enim necesse esse contingere quae providentur, sed necesse esse quae futura sunt provideri: quasi vero quae cuius rei causa sit, praescientiane futurorum necessitatis an futurorum necessitas providentiae, laboretur ac non illud demonstrare nitamur, quoquo modo sese habeat ordo causarum, necessarium esse eventum praescitarum rerum, etiam si praescientia futuris rebus eveniendi necessitatem non videatur inferre.

13 provisa P Ha E Va^2 G *Bieler WSt 1936, 137 Gruber:* provisae *vel* -se E^2 Va *cett. codd. Comm. Peiper* **16** probo rationem *ex* roborationem O^2 K^2 **19** e *s.v.* N^2, *ex* de *corr.* K^2 **20** quoniam: quod N, *corr.* N^2, quoniam *ex emend.* R quod *ex* quid O^2 R^2 E^2, quid *ex* quod Va^2 H^2, vel quod *s.v.* W^2 A^2 **22** necesse esse: necesse est O^2 Mn^2 *ut vid.* A (*corr.* A^2), necesse H **23** necesse esse: necesse est O^2 Mn Va G^2 **24** cuius: cuiusque T^2 (cuiuscumque T^2 *s.v.*) R^2, quae alterius *ut gloss.* T^2 N^2 Va^2 **25** praescientiaene M^2 W^2 necessitatis K^2 B^2 *Vallinus edd. cett.* (providentia prior sit quam necessitas futurorum *Comm. 286, 11–12*): necessitas K B *cett. codd.* futu-rorum: futurum P, futurarum V, futura L^2 T^2 F N^2 R^2 E, sint *add. s.v.* T^2 N^2, sit *add. s.v.* R^2 **26** necessitas: necessitate K (*corr.* K^2) Va A providentia K R Va A, *corr.* K^2 R^2

10. Etenim si quispiam sedeat, opinionem quae eum sedere coniectat veram esse necesse est; atque e converso rursus, si de quopiam vera sit opinio quoniam sedet, eum sedere necesse est. **11.** In utroque igitur necessitas inest, in hoc quidem sedendi, at vero in altero veritatis. **12.** Sed non idcirco quisque sedet, quoniam vera est opinio, sed haec potius vera est quoniam quempiam sedere praecessit. **13.** Ita cum causa veritatis ex altera parte procedat, inest tamen communis in utraque necessitas. **14.** Similia de providentia futurisque rebus ratiocinari patet. Nam etiam si idcirco, quoniam futura sunt, providentur, non vero ideo quoniam providentur eveniunt, nihilo minus tamen a deo vel ventura provideri vel provisa necesse est evenire provisa, quod ad perimendam arbitrii libertatem solum satis est.

15. Iam vero quam praeposterum est ut aeternae praescientiae temporalium rerum eventus causa esse dicatur! **16.** Quid est autem aliud arbitrari ideo deum futura, quoniam sunt eventura, providere, quam putare quae olim acciderunt causam summae illius esse providentiae? **17.** Ad haec, sicuti cum quid esse scio, id ipsum esse necesse est, ita cum quid futurum novi, id

32 atque: at T, *corr.* T^2 (*def. Dienelt, Glotta 31, 1951, 46*), at *ex* atque A^2 **39** procedit T F^2 W^2, *corr.* T^2 **43** a P O F^2 N R^2 V^2 Va A: ab O^2 N^2 *cett. codd.* **44** evenire provisa: provisa *om.* M Ha F N W Mn C Va A B *Comm. 287, 21*, *del.* O^2 L^2 T^2 R^2 E^2 V^2, *damnant Peiper Traenkle VC 1968, 286 Gruber* perimendum O K, *corr.* O^2 **51** esse ... id ipsum *habet in mg.* T **52** est *om.* W, *add.* W^2 ita cum ... **53** necesse *om.* P W, *add.* W^2 **52** novi ... **53** futurum *om.* V, *add.* V^2

ipsum futurum esse necesse est; sic fit igitur ut eventus praescitae rei nequeat evitari. **18.** Postremo si quid aliquis aliorsum atque sese res habet, existimet, id non modo scientia non est, sed est opinio fallax, ab scientiae veritate longe diversa. **19.** Quare si quid ita futurum est ut eius certus ac necessarius non sit eventus, id eventurum esse praesciri qui poterit? **20.** Sicut enim scientia ipsa impermixta est falsitati, ita id quod ab ea concipitur, esse aliter atque concipitur nequit. **21.** Ea namque causa est cur mendacio scientia careat, quod se ita rem quamque habere necesse est uti eam sese habere scientia comprehendit.

22. Quid igitur, quonam modo deus haec incerta futura praenoscit? **23.** Nam si inevitabiliter eventura censet quae etiam non evenire possibile est, fallitur; quod non sentire modo nefas est sed etiam voce proferre. **24.** At si ita uti sunt, ita ea futura esse decernit, ut aeque vel fieri ea vel non fieri posse cognoscat, quae est haec praescientia, quae nihil certum, nihil stabile comprehendit? **25.** Aut quid hoc refert vaticinio illo ridiculo Tiresiae:

quicquid dicam aut erit aut non?

26. Quid etiam divina providentia humana opinione praestiterit, si uti homines incerta iudicat quorum est

53 futurum esse: esse futurum Ha, esse venturum H, futurum *habet in mg.* E **55** atque: quam O^2 T^2 N^2 (*ut gloss. in mg.*) R E^2 V^2 A^2 B^2 (atque *s.v.* V^2) res: *om.* F, eventus rei *in rasura* N F^2, alias T *s.v.*, eventus res R (*corr.* R^2), ventus res L, ventus *punctis notat* L^2 **59** praescire P G^2 (*ex* praesciri) **60** ab *om.* L F N R, *punctis notat* T^2, *add.* L^2 F^2 *et iterum punctis notat* F^2 **72** quid: qui K^2 Va refert: fert P **75** humana *om. Weinb. Bieler (errore typothetico, ut vid.)*

incertus eventus? **27.** Quodsi apud illum rerum omnium certissimum fontem nihil incerti esse potest, certus eorum est eventus quae futura firmiter ille praescierit. **28.** Quare nulla est humanis consiliis actionibusque libertas, quas divina mens, sine falsitatis errore cuncta prospiciens, ad unum alligat et constringit eventum.

29. Quo semel recepto, quantus occasus humanarum rerum consequatur liquet. **30.** Frustra enim bonis malisque praemia poenaeve proponuntur, quae nullus meruit liber ac voluntarius motus animorum, **31.** idque omnium videbitur iniquissimum quod nunc aequissimum iudicatur, vel puniri improbos vel remunerari probos, quos ad alterutrum non propria mittit voluntas, sed futuri cogit certa necessitas. **32.** Nec vitia igitur nec virtutes quicquam fuerint, sed omnium meritorum potius mixta atque indiscreta confusio; quoque nihil sceleratius excogitari potest, cum ex providentia rerum omnis ordo ducatur nihilque consiliis liceat humanis, fit ut vitia quoque nostra ad bonorum omnium referantur auctorem.

33. Igitur nec sperandi aliquid nec deprecandi ulla ratio est; quid enim vel speret quisque vel etiam deprecetur, quando optanda omnia series indeflexa conectit? **34.** Auferetur igitur unicum illud inter homines deumque commercium, sperandi scilicet ac deprecandi, si quidem iustae humilitatis pretio inaestimabilem vicem divinae gratiae promeremur; qui solus modus est quo

79 est eorum H 85 praeponuntur E Mn H 89 futura P W 98 est: potest P, esset *Schepps apud Weinb.*, potest ⟨esse⟩ *con. Bieler* 100 auferetur *ex* auferatur T^2 F^2 102 pretio: praeconio P M^2 *s.v.* G^2 *mg.*

cum deo colloqui homines posse videantur illique inaccessae luci, prius quoque quam impetrent, ipsa supplicandi ratione coniungi. **35.** Quae si, recepta futurorum necessitate, nihil virium habere credantur, quid erit quo summo illi rerum principi connecti atque adhaerere possimus? **36.** Quare necesse erit humanum genus, uti paulo ante cantabas, dissaeptum atque disiunctum suo fonte fatiscere.

III. Quaenam discors foedera rerum
causa resolvit? quis tanta deus
veris statuit bella duobus
ut quae carptim singula constent
eadem nolint mixta iugari?
an nulla est discordia veris
semperque sibi certa cohaerent,
sed mens caecis obruta membris
nequit oppressi luminis igne
rerum tenues noscere nexus?
sed cur tanto flagrat amore
veri tectas reperire notas?
scitne quod appetit anxia nosse?
sed quis nota scire laborat?
at si nescit, quid caeca petit?
quis enim quicquam nescius optet?

108 adhaerere: haerere L F *s.v.* N R C, *corr.* L² N² C² possemus *ex* possimus O², possumus K 110 a *ante* suo *add.* O, *habet s.v.* B, *eras.* O²

12 reperire M L² N R E² W C V G: repperire P O K L Ha T F E Va H A B 14 laboret T F² N R, *corr.* T²

aut quis valeat nescita sequi
quove inveniat? quis rep⟨p⟩ertam
queat ignarus noscere formam?
an cum mentem cerneret altam
pariter summam et singula norat,
nunc membrorum condita nube
non in totum est oblita sui
summamque tenet singula perdens?
igitur quisquis vera requirit
neutro est habitu; nam neque novit
nec penitus tamen omnia nescit,
sed quam retinens meminit summam
consulit alte visa retractans,
ut servatis queat oblitas
addere partes.

4, **1.** Tum illa: Vetus, inquit, haec est de providentia querela Marcoque Tullio, cum divinationem distribuit, vehementer agitata tibique ipsi res diu prorsus multumque quaesita, sed haudquaquam ab ullo vestrum hactenus satis diligenter ac firmiter expedita. **2.** Cuius caliginis causa est quod humanae ratiocinationis motus ad divinae praescientiae simplicitatem non potest admoveri;

18 quoque P G, *corr.* G^2 rep⟨p⟩ertam *corr. Peiper*

2 querela *ex* quaerela *corr.* T^2, *ex* querella L^2 N^2 R^2 m. que Tullio cum M^2 Ha T^2 F^2 N R E Mn C W V H A: mensque tulit iocum P, que tuli iocum (*om.* cum) G, mensque tulit iocum (*om.* cum) G^2, tullio cum F, que (*vel* quae) tullio cum O M K T Va B, a marcoque B^2 distribuit: distriuit G (*corr.* G^2), distruit L T (*corr.* T^2) R V, describit L^2 B^2, vel distribuit vel disponit B^2, destruit Ha E *con. Theiler, Phyllobolia für P. von der Mühll 1946, 45 n. 2,* dividit *Comm. 295, 23* 7 amoveri P Mn C B, *corr.* Mn^2 B^2

quae si ullo modo cogitari queat, nihil prorsus relinquetur ambigui. **3.** Quod ita demum patefacere atque expedire temptabo, si prius ea quibus moveris expendero.

4. Quaero enim cur illam solventium rationem minus efficacem putes, quae quia praescientiam non esse futuris rebus causam necessitatis existimat, nihil impediri praescientia arbitrii libertatem putat. **5.** Num enim tu aliunde argumentum futurorum necessitatis trahis, nisi quod ea quae praesciuntur non evenire non possunt? **6.** Si igitur praenotio nullam futuris rebus adicit necessitatem, quod tu etiam paulo ante fatebare, quid est quod voluntarii exitus rerum ad certum cogantur eventum? **7.** Etenim positionis gratia, ut quid consequatur advertas, statuamus nullam esse praescientiam. **8.** Num igitur, quantum ad hoc attinet, quae ex arbitrio veniunt ad necessitatem cogantur? Minime. **9.** Statuamus iterum esse, sed nihil rebus necessitatis iniungere; manebit, ut opinor, eadem voluntatis integra atque absoluta libertas. **10.** Sed praescientia, inquies, tametsi futuris eveniendi necessitas non est, signum tamen est necessario ea esse ventura. **11.** Hoc igitur modo, etiam si praecognitio non fuisset, necessarios futurorum exitus esse constaret; omne etenim signum tantum quid sit ostendit, non vero efficit quod designat. **12.** Quare demonstrandum prius est nihil non ex necessitate contingere, ut praenotionem signum esse huius necessitatis appareat; alioquin si haec nulla est, ne illa quidem eius rei signum poterit esse quae non est. **13.** Iam vero probationem firma ratione subnixam constat non ex signis ne-

22 eveniunt T F, conveniunt Ha **23** cogantur P T N[2] E A[2]: coguntur T[2] E[2] A *cett. codd.* minime *Boethio tribuunt edd.* **34** alioqui *ex* alioquin O[2] L[2]

que petitis extrinsecus argumentis sed ex convenientibus necessariisque causis esse ducendam.

14. Sed qui fieri potest ut ea non proveniant, quae futura esse providentur? quasi vero nos ea quae providentia futura esse praenoscit non esse eventura credamus ac non illud potius arbitremur, licet eveniant, nihil tamen ut evenirent sui natura necessitatis habuisse. **15.** Quod hinc facile perpendas licebit. Plura etenim dum fiunt subiecta oculis intuemur, ut ea quae in quadrigis moderandis atque flectendis facere spectantur aurigae, atque ad hunc modum cetera. **16.** Num igitur quicquam illorum ita fieri necessitas ulla compellit? Minime; frustra enim esset artis effectus si omnia coacta moverentur. **17.** Quae igitur cum fiunt carent exsistendi necessitate, eadem prius quam fiant sine necessitate futura sunt. **18.** Quare sunt quaedam eventura, quorum exitus ab omni necessitate sit absolutus. **19.** Nam illud quidem nullum arbitror esse dicturum, quod, quae nunc fiunt, prius quam fierent eventura non fuerint. Haec igitur etiam praecognita liberos habent eventus. **20.** Nam sicut scientia praesentium rerum nihil his quae fiunt, ita praescientia futurorum nihil his quae ventura sunt necessitatis importat.

21. Sed hoc, inquis, ipsum dubitatur, an earum rerum quae necessarios exitus non habent ulla possit esse praenotio: **22.** dissonare etenim videntur, putasque, si praevideantur, consequi necessitatem, si necessitas

41 ventura T V Va A, *corr.* T[2] **43** naturam V, *corr.* V[2] **48** minime – **49** moverentur *Philosophiae ipse attribui* **55** nunc *om.* P, *habet in ras.* V **56** etiam *post* liberos *trai.* H W **59** eventura *ex* ventura O[2] L[2], futura W

desit, minime praesciri, nihilque scientia comprehendi posse nisi certum. **23.** Quod si, quae incerti sunt exitus, ea quasi certa providentur, opinionis id esse caliginem, non scientiae veritatem; aliter enim ac sese res habeat arbitrari ab integritate scientiae credis esse diversum.

24. Cuius erroris causa est quod omnia quae quisque novit ex ipsorum tantum vi atque natura cognosci aestimat quae sciuntur. **25.** Quod totum contra est: omne enim quod cognoscitur non secundum sui vim, sed secundum cognoscentium potius comprehenditur facultatem. **26.** Nam ut hoc brevi liqueat exemplo, eandem corporis rotunditatem aliter visus aliter tactus agnoscit; ille eminus manens totum simul iactis radiis intuetur, hic vero cohaerens orbi atque coniunctus circa ipsum motus ambitum rotunditatem partibus comprehendit. **27.** Ipsum quoque hominem aliter sensus, aliter imaginatio, aliter ratio, aliter intellegentia contuetur. **28.** Sensus enim figuram in subiecta materia constitutam, imaginatio vero solam sine materia iudicat figuram; **29.** ratio vero hanc quoque transcendit speciemque ipsam, quae singularibus inest, universali consideratione perpendit. **30.** Intellegentiae vero celsior oculus exsistit; supergressa namque universitatis ambitum, ipsam illam simplicem formam pura mentis acie contuetur. **31.** In quo illud maxime considerandum est: nam superior comprehendendi vis amplectitur inferiorem, inferior vero ad

66 certa: incerta P T C H, *corr.* T² C² H²,⟨s⟩in⟨t⟩ certa *con. Engelbrecht, W. St. 1917, 159* **67** scientia P G² (*ut vid.*) **82** constitutam iudicat P **86** intellegentia P T² F N E G, *corr.* E² G² (*ut vid.*) oculis T² F² N E² W G, *corr.* W² G² **89** comprehendi R E C Va B, *corr.* R² E² Va²

superiorem nullo modo consurgit. **32.** Neque enim sensus aliquid extra materiam valet vel universales species imaginatio contuetur vel ratio capit simplicem formam; sed intellegentia quasi desuper spectans concepta forma quae subsunt etiam cuncta diiudicat, sed eo modo quo formam ipsam, quae nulli alii nota esse poterat, comprehendit. **33.** Nam et rationis universum et imaginationis figuram et materiale sensibile cognoscit nec ratione utens nec imaginatione nec sensibus, sed illo uno ictu mentis formaliter, ut ita dicam, cuncta prospiciens. **34.** Ratio quoque, cum quid universale respicit, nec imaginatione nec sensibus utens imaginabilia vel sensibilia comprehendit. **35.** Haec est enim quae conceptionis suae universale ita definit: homo est animal bipes rationale. **36.** Quae cum universalis notio sit, tum imaginabilem sensibilemque esse rem nullus ignorat, quod illa non in imaginatione vel sensu sed in rationali conceptione considerat. **37.** Imaginatio quoque, tametsi ex sensibus visendi formandique figuras sumpsit exordium, sensu tamen absente sensibilia quaeque conlustrat, non sensibili sed imaginaria ratione iudicandi. **38.** Videsne igitur ut in cognoscendo cuncta sua potius facultate quam eorum quae cognoscuntur utantur? **39.** Neque id iniuria; nam cum omne iudicium iudicantis actus exsi-

94 conceptam formam F N E (*ut vid.*) Mn W C, concepta formam M (*ut vid.*) L R, *corr.* M^2 R^2 C^2 **104** definit P O M K N E C V Va^2 A B G: difinit F^2 N^2 V^2 Va^2, diffinit Mn W H, definivit L Ha T F R Va **105** tum: tamen *con. Bieler* **107** in imaginatione P O M L T^2 F N E (*ut vid.*) Mn W^2 H G: imaginatione K T F^2 R W C V Va H^2 A B *Peiper Bieler* inrationali T C, inrationabili R E, rationali A **110** inlustrat P **112** uti in *ex* uti N^2, uti in *ex* ut in T^2, ut in *ex* uti in F^2, ut *tantum* H C

stat, necesse est ut suam quisque operam non ex aliena sed ex propria potestate perficiat.

IV. Quondam Porticus attulit
obscuros nimium senes,
qui sensus et imagines
e corporibus extimis
credant mentibus imprimi,
ut quondam celeri stilo
mos est aequore paginae
quae nullas habeat notas
pressas figere litteras.
Sed mens si propriis vigens
nihil motibus explicat,
sed tantum patiens iacet
notis subdita corporum
cassasque in speculi vicem
rerum reddit imagines,
unde haec sic animis viget
cernens omnia notio?
quae vis singula perspicit
aut quae cognita dividit?
quae divisa recolligit
alternumque legens iter
nunc summis caput inserit,
nunc decedit in infima,
tum sese referens sibi
veris falsa redarguit?

6 quondam *suspectum videtur Bielero* **21** alternumque *ex* alterumque N^2, *ex* altera numque O^2 **23** decedit O M L Ha T^2 F N R V A^2 B: decidit P M^2 K T F^2 Mn W C H A G, E *non legitur* **24** tunc T E, *corr.* T^2

Haec est efficiens magis
longe causa potentior
quam quae materiae modo
impressas patitur notas.
Praecedit tamen excitans
ac vires animi movens
vivo in corpore passio,
cum vel lux oculos ferit
vel vox auribus instrepit.
Tum mentis vigor excitus
quas intus species tenet
ad motus similes vocans
notis applicat exteris
introrsumque reconditis
formis miscet imagines.

5, 1. Quodsi in corporibus sentiendis, quamvis afficiant instrumenta sensuum forinsecus obiectae qualitates animique agentis vigorem passio corporis antecedat, quae in se actum mentis provocet excitetque interim quiescentes intrinsecus formas, si in sentiendis, inquam, corporibus animus non passione insignitur, sed ex sua vi subiectam corpori iudicat passionem, quanto magis ea quae cunctis corporum affectionibus absoluta sunt in discernendo non obiecta extrinsecus sequuntur, sed actum suae mentis expediunt! **2.** Hac itaque ratione multiplices cognitiones diversis ac differentibus cessere sub-

27 longo P G **28** quamquem P G (*ut vid.*) **39** reconditus P K, *corr.* P² K² (*ut vid.* K²)

2 obiecta P G *7* corpori: corporis *con. Traenkle, VC 1977, 156* **10** itaque: igitur P E **11** cognitiones: cogitationes P K Ha B, *corr.* K² B²

stantiis. **3.** Sensus enim solus cunctis aliis cognitionibus destitutus immobilibus animantibus cessit, quales sunt conchae maris quaeque alia saxis haerentia nutriuntur; imaginatio vero mobilibus beluis, quibus iam inesse fugiendi appetendive aliquis videtur affectus; **4.** ratio vero humani tantum generis est, sicut intellegentia sola divini: quo fit ut ea notitia ceteris praestet, quae suapte natura non modo proprium sed ceterarum quoque notitiarum subiecta cognoscit.

5. Quid igitur, si ratiocinationi sensus imaginatioque refragentur, nihil esse illud universale dicentes quod sese intueri ratio putet? **6.** Quod enim sensibile vel imaginabile est, id universum esse non posse; aut igitur rationis verum esse iudicium nec quicquam esse sensibile aut, quoniam sibi notum sit plura sensibus et imaginationi esse subiecta, inanem conceptionem esse rationis, quae quod sensibile sit ac singulare quasi quiddam universale consideret. **7.** Ad haec si ratio contra respondeat, se quidem et quod sensibile et quod imaginabile sit in universitatis ratione conspicere, illa vero ad universitatis cognitionem aspirare non posse, quoniam eorum notio corporales figuras non posset excedere, de rerum vero cognitione firmiori potius perfectiorique iudicio esse credendum: in huiusmodi igitur lite nos, quibus tam ratiocinandi quam imaginandi etiam sentiendique vis inest, nonne rationis potius causam probaremus?

8. Simile est quod humana ratio divinam intellegentiam futura nisi ut ipsa cognoscit non putat intueri. **9.** Nam

21 imaginatio quoque L F *s.v.*, imaginatio Ha **22** refragetur P T, *corr.* T², refragantur F, *corr.* F², refragentur N G **29** considerat L F² N C A B, *corr.* A² **33** possit O² Ha N A, *corr.* A²

ita disseris: si qua certos ac necessarios habere non videantur eventus, ea certo eventura praesciri nequeunt. **10.** Harum igitur rerum nulla est praescientia; quam si etiam in his esse credamus, nihil erit quod non ex necessitate proveniat. **11.** Si igitur, uti rationis participes sumus ita divinae iudicium mentis habere possemus, sicut imaginationem sensumque rationi cedere oportere iudicavimus sic divinae sese menti humanam submittere rationem iustissimum censeremus. **12.** Quare in illius summae intellegentiae cacumen, si possumus, erigamur: illic enim ratio videbit quod in se non potest intueri; id autem est, quonam modo etiam quae certos exitus non habent certa tamen videat ac definita praenotio, neque id sit opinio, sed summae potius scientiae nullis terminis inclusa simplicitas.

V. Quam variis terras animalia permeant figuris!
namque alia extento sunt corpore pulveremque verrunt
continuumque trahunt vi pectoris incitata sulcum;
sunt quibus alarum levitas vaga verberetque ventos
et liquido longi spatia aetheris enatet volatu;
haec pressisse solo vestigia gressibusque gaudent
vel virides campos transmittere vel subire silvas.
Quae variis videas licet omnia discrepare formis,
prona tamen facies hebetes valet ingravare sensus;

45 possemus O^2 M L Ha T *s.v.* N W C V^2 H A B: possimus O K T F V H^2 A^2 G, possumus N^2, Mn *non liquet* **46** cedere *ex* credere K^2 V^2

1 permanaent K, permeneant T, *corr.* K^2 T^2 **2** extento sunt: extentos O M, *corr.* O^2

unica gens hominum celsum levat altius cacumen
atque levis recto stat corpore despicitque terras.
Haec, nisi terrenus male desipis, admonet figura:
qui recto caelum vultu petis exserisque frontem,
in sublime feras animum quoque, ne gravata pessum
inferior sidat mens corpore celsius levato.

6, **1.** Quoniam igitur, uti paulo ante monstratum est, omne quod scitur non ex sua sed ex comprehendentium natura cognoscitur, intueamur nunc, quantum fas est, quis sit divinae substantiae status, ut quaenam etiam scientia eius sit possimus agnoscere. **2.** Deum igitur aeternum esse cunctorum ratione degentium commune iudicium est. **3.** Quid sit igitur aeternitas consideremus; haec enim nobis naturam pariter divinam scientiamque patefacit. **4.** Aeternitas igitur est interminabilis vitae tota simul et perfecta possessio, quod ex collatione temporalium clarius liquet. **5.** Nam quicquid vivit in tempore, id praesens a praeteritis in futura procedit nihilque est in tempore constitutum quod totum vitae suae spatium pariter possit amplecti, sed crastinum quidem nondum apprehendit hesternum vero iam perdidit; in hodierna quoque vita non amplius vivitis quam in illo mobili transitorioque momento. **6.** Quod igitur temporis patitur condicionem, licet illud, sicuti de mundo censuit Aristoteles, nec coeperit umquam esse nec desinat vitaque eius cum temporis infinitate tendatur, nondum tamen tale est, ut aeternum esse iure credatur. **7.** Non enim totum simul infinitae licet vitae spatium comprehendit atque complectitur, sed futura nondum,

9 patefacit: patefecit T Mn A[2] B (*corr.* B[2]) *Peiper*, patefecerit T[2] N, patefaciet *Klingner Büchner*

transacta iam non habet. **8.** Quod igitur interminabilis vitae plenitudinem totam pariter comprehendit ac possidet, cui neque futuri quicquam absit nec praeteriti fluxerit, id aeternum esse iure perhibetur idque necesse est et sui compos praesens sibi semper adsistere et infinitatem mobilis temporis habere praesentem.

9. Unde non recte quidam, qui cum audiunt visum Platoni mundum hunc nec habuisse initium temporis nec habiturum esse defectum, hoc modo conditori conditum mundum fieri coaeternum putant. **10.** Aliud est enim per interminabilem duci vitam, quod mundo Plato tribuit, aliud interminabilis vitae totam pariter complexum esse praesentiam, quod divinae mentis proprium esse manifestum est. **11.** Neque deus conditis rebus antiquior videri debet temporis quantitate, sed simplicis potius proprietate naturae. **12.** Hunc enim vitae immobilis praesentarium statum infinitus ille temporalium rerum motus imitatur, cumque eum effingere atque aequare non possit, ex immobilitate deficit in motum, ex simplicitate praesentiae decrescit in infinitam futuri ac praeteriti quantitatem, et cum totam pariter vitae suae plenitudinem nequeat possidere, hoc ipso, quod aliquo modo numquam esse desinit, illud quod implere atque exprimere non potest aliquatenus videtur aemulari, alligans se ad qualemcumque praesentiam huius exigui volucrisque momenti. Quae quoniam manentis illius praesentiae quandam gestat imaginem, quibuscumque contigerit id praestat ut esse videantur. **13.** Quoniam vero manere

35 complexam Ha T F^2 (*ut vid.*) C V H^2 A^2, *corr.* T^2 **37** neque enim H A, enim *del.* A^2 **42** immotum O T N W Mn V A G, *corr.* T^2 N^2 A^2 G^2 et ex simplicitate Ha T^2 F N^2 Mn^2 C H, *corr.* Ha^2 F^2 H^2

non potuit, infinitum temporis iter arripuit eoque modo factum est ut continuaret eundo vitam cuius plenitudinem complecti non valuit permanendo. **14.** Itaque si digna rebus nomina velimus imponere, Platonem sequentes deum quidem aeternum, mundum vero dicamus esse perpetuum.

15. Quoniam igitur omne iudicium secundum sui naturam quae sibi subiecta sunt comprehendit, est autem deo semper aeternus ac praesentarius status, scientia quoque eius, omnem temporis supergressa motionem, in suae manet simplicitate praesentiae infinitaque praeteriti ac futuri spatia complectens, omnia, quasi iam gerantur, in sua simplici cognitione considerat. **16.** Itaque si praesentiam pensare velis qua cuncta dinoscit, non esse praescientiam quasi futuri sed scientiam numquam deficientis instantiae rectius aestimabis. **17.** Unde non praevidentia sed providentia potius dicitur, quod porro a rebus infimis constituta, quasi ab excelso rerum cacumine cuncta prospiciat. **18.** Quid igitur postulas ut necessaria fiant quae divino lumine lustrentur, cum ne homines quidem necessaria faciant esse quae videant? **19.** Num enim quae praesentia cernis, aliquam eis necessitatem tuus addit intuitus? Minime. **20.** Atqui si est divini humanique praesentis digna collatio, uti vos vestro hoc temporario praesenti quaedam videtis, ita ille omnia suo cernit aeterno. **21.** Quare haec divina prae-

65 praesentiam: praevidentiam C V *Weinb. Bieler Gruber*, praescientiam Mn^{2} V^{2} G pensare ... **66** praescientiam *om.* K **66** praescientiam: praesentiam Ha T, praevidentiam C, *corr.* T^{2} **68** sed providentia *om.* M A, *supra scripsit* A^{2} **69** a O^{2} K T A^{2} B^{2}: ab O A B *cett. codd.* **74** minime *Philosophiae tribuit Bieler, Boethio cett. edd.*

notio naturam rerum proprietatemque non mutat taliaque apud se praesentia spectat qualia in tempore olim futura provenient. **22.** Nec rerum iudicia confundit unoque suae mentis intuitu tam necessarie quam non necessarie ventura dinoscit, sicuti vos cum pariter ambulare in terra hominem et oriri in caelo solem videtis, quamquam simul utrumque conspectum tamen discernitis et hoc voluntarium illud esse necessarium iudicatis. **23.** Ita igitur cuncta dispiciens divinus intuitus, qualitatem rerum minime perturbat, apud se quidem praesentium ad condicionem vero temporis futurarum. **24.** Quo fit ut hoc non sit opinio sed veritate potius nixa cognitio, cum exstaturum quid esse cognoscit quod idem exsistendi necessitate carere non nesciat.

25. Hic si dicas quod eventurum deus videt id non evenire non posse, quod autem non potest non evenire id ex necessitate contingere, meque ad hoc nomen necessitatis adstringas, fatebor rem quidem solidissimae veritatis sed cui vix aliquis nisi divini speculator accesserit. **26.** Respondebo namque idem futurum, cum ad divinam notionem refertur, necessarium, cum vero in sua natura perpenditur, liberum prorsus atque absolutum videri. **27.** Duae sunt etenim necessitates, simplex una, veluti quod necesse est omnes homines esse mortales, altera condicionis, ut, si aliquem ambulare scias,

81 suae *om.* K C B, *add. post* mentis B^2 81–82 necessarie *vel* necessariae *promiscue codd., saepe a priore vel ab altera manu correcti* 86 dispiciens K T Mn^2 W^2 V H A^2: despiciens T^2 V^2 *cett. codd.* 94 meque *in ras.* T^2, *ex* neque *corr.* V^2 97 responde bonamque T F H W, *corr.* T^2 H^2 W^2, responde namque Ha G futurum: venturum H 100 etenim sunt C B^2, enim sunt K B 101 quod: qua T^2 F N^2 B *s.v., ut vid.*

eum ambulare necesse est. **28.** Quod enim quisque novit, id esse aliter ac notum est nequit, sed haec condicio minime secum illam simplicem trahit. **29.** Hanc enim necessitatem non propria facit natura sed condicionis adiectio; nulla enim necessitas cogit incedere voluntate gradientem, quamvis eum tum cum graditur incedere necessarium sit. **30.** Eodem igitur modo, si quid providentia praesens videt, id esse necesse est, tametsi nullam naturae habeat necessitatem. **31.** Atqui deus ea futura, quae ex arbitrii libertate proveniunt, praesentia contuetur; haec igitur, ad intuitum relata divinum, necessaria fiunt per condicionem divinae notionis, per se vero considerata ab absoluta naturae suae libertate non desinunt. **32.** Fient igitur procul dubio cuncta quae futura deus esse praenoscit, sed eorum quaedam de libero proficiscuntur arbitrio, quae, quamvis eveniant, exsistendo tamen naturam propriam non amittunt, qua prius quam fierent etiam non evenire potuissent.

33. Quid igitur refert non esse necessaria, cum propter divinae scientiae condicionem modis omnibus necessitatis instar eveniet? **34.** Hoc scilicet quod ea quae paulo ante proposui, sol oriens et gradiens homo, quae dum fiunt non fieri non possunt, eorum tamen unum prius quoque quam fieret necesse erat exsistere, alterum vero minime. **35.** Ita etiam, quae praesentia deus habet, dubio procul exsistent, sed eorum hoc quidem de rerum

108 cum *om.* T, *add. s.v.* T[2] **113** relata: relaxata L N, *corr.* L[2] N[2] **114** fiunt *ex* fiant K[2] T[2] **119** admittunt V, ammittunt K A qua: quia O[2] K, vel quae G *mg.* **123** instar eveniet: instare veniet O K T V A G (*corr.* T[2] V[2] A[2] G[2]), instare veniat M, instar eveniat M[2] (eveniat *etiam* L[2] W H B) **128** exsistunt *ex* existent N[2] C A[2], existunt T C, exsistent *ex* exsistunt L[2]

necessitate descendit, illud vero de potestate facientium. **36.** Haud igitur iniuria diximus, haec, si ad divinam notitiam referantur, necessaria, si per se considerentur, necessitatis esse nexibus absoluta, sicuti omne quod sensibus patet, si ad rationem referas, universale est, si ad se ipsa respicias, singulare.

37. Sed si in mea, inquies, potestate situm est mutare propositum, evacuabo providentiam, cum quae illa praenoscit forte mutavero. **38.** Respondebo propositum te quidem tuum posse deflectere, sed quoniam et id te posse et an facias quove convertas praesens providentiae veritas intuetur, divinam te praescientiam non posse vitare, sicuti praesentis oculi effugere non possis intuitum, quamvis te in varias actiones libera voluntate converteris. **39.** Quid igitur, inquies, ex meane dispositione scientia divina mutabitur, ut, cum ego nunc hoc nunc aliud velim, illa quoque noscendi vices alternare videatur? **40.** Minime. Omne namque futurum divinus praecurrit intuitus et ad praesentiam propriae cognitionis retorquet ac revocat; nec alternat, ut aestimas, nunc hoc nunc illud praenoscendi vice, sed uno ictu mutationes tuas manens praevenit atque complectitur. **41.** Quam comprehendendi omnia visendique praesentiam non ex futurarum proventu rerum sed ex propria deus simplicitate sortitus est. **42.** Ex quo illud quoque resolvitur

130 iniuriam O K Ha T V G, *corr.* O^2 T^2 **134** se ipsum V^2 C, semetipsum B **136** cum quae M^2 L^2 T^2 N^2 Mn^2 W C^2 H B^2 G: cumque O M K L Ha T N Mn C V A *et* A^2 B **140** praesentiam Ha T N, *corr.* T^2 **142** convertaris O^2 **145** aliud T^2 A *cett. codd.*: illud T A^2 *edd.* **149** illud *codd. Peiper*: aliud *Weinb. Bieler*

quod paulo ante posuisti, indignum esse si scientiae dei causam futura nostra praestare dicantur. **43.** Haec enim scientiae vis praesentaria notione cuncta complectens, rebus modum omnibus ipsa constituit, nihil vero posterioribus debet.

44. Quae cum ita sint, manet intemerata mortalibus arbitrii libertas nec iniquae leges solutis omni necessitate voluntatibus praemia poenasque proponunt. **45.** Manet etiam spectator desuper cunctorum praescius deus visionisque eius praesens semper aeternitas cum nostrorum actuum futura qualitate concurrit, bonis praemia malis supplicia dispensans. **46.** Nec frustra sunt in deo positae spes precesque, quae, cum rectae sunt, inefficaces esse non possunt. **47.** Aversamini igitur vitia, colite virtutes, ad rectas spes animum sublevate, humiles preces in excelsa porrigite. **48.** Magna vobis est, si dissimulare non vultis, necessitas indicta probitatis, cum ante oculos agitis iudicis cuncta cernentis.

156 notione *ex* noticione T^2 N^2

ANICII MANLII SEVERINI BOETII (BOECII **K**) VC. ET INL. EX CONSL. ORD. EXMAG. OFF. ATQUE PATRICIO (EXMAG. OFF. ATQUE *om.* **M**) PHILOSOPHIAE CONSOLATIONIS LIB. QUINTUS (LIBER QUINTUS *om.* **M**) EXPLICIT FELICITER **M**, FELICITER EXPLICIT **K** (DEO GRATIAS. AMEN *add.* **K**, amen amen amen *add.* **M**) **MK**, DEO GRATIAS EXPLICIT FELICITER **O**, *deperditus* **P**

EXPLICIT LIBER QUINTUS FELICITER **L**, DEO GRATIAS EXPLICIT FELICITER **T**, ANITII MANLII SEVERINI BOETII V.C. ET INL. EX CONS. ORD. EX

MAG. OFF. ATQUE PATR. PHILOSOPHICAE CONSOLATIONIS LIBER QUINTUS FINIT FELICITER **N**, EXPLICIT V. LIBER PRO (?) CONSOL. PH. **Mn**, *subscriptionem omittunt* **WC**, *subscriptio nec non multa alia desunt in* **RE**

EXPLICIT FELICITER **V**, amen *tantum* **H**, EXPLICIT FELICITER, EXPLICIT LIBER INCIPIT AMEN DOMINE **G**, *subscriptionem om.* **AB**

DE SANCTA TRINITATE

Domino patri Symmacho Boethius

Investigatam diutissime quaestionem, quantum nostrae mentis igniculum lux divina dignata est, formatam rationibus litterisque mandatam offerendam vobis communicandamque curavi, tam vestri cupidus iudicii quam nostri studiosus inventi. Qua in re quid mihi sit animi

EIUSDEM DE SANCTA TRINITATE AD AMICOS. MAXIME AD SYMACHUM PATRICIUM ET SOCERUM **O**, ANICII MANLII SEVERINI BOETII (*om.* Co) V. C. ET INL. (ILLUSTRIS **H**) EXCONSUL. (EXCONSULIS **HXY**, EXCONSULIS BOETII Co) ORD. (ORDINARII **HJXY**) PATRICII (AC PATRICII **Y**) INCIPIT LIBER QUOMODO TRINITAS UNUS DEUS AC NON TRES DII AD Q. AUR. MEMM. SYMMACHIUM (QUINTUM AURELIUM MEMIUM SIMACHUM **HXY**, SIMMACHUM *add.* **Y**[2]) V. C. ET INL. EX CONS. ORD. (VIRUM CLARISSIMUM ET ILLUSTREM EX CONSULEM ORDINARIUM **HXY**) ATQUE PATRICIUM SOCERUM **ZHJXY**, ANICII MANLII SEVERINI BOETII V. C. ET INL. EX CONS. ORD. PATRITII DE SANCTA TRINITATE AD AUR. MEMM. SYMMACHUM V. C. ET INL. **D**, (INCIPIT *add.* **Q**, OPUS *add.* **N**) ANICII MANLII SEVERINI BOETII EX CONSOLATIONE (EX CONSULARI ORDIN. **T**[2]) ORD. PATRICII DE SANCTA TRINITATE **TNQ L**, de Trinitate *Iohannes Scottus*, quomodo Trinitas unus Deus ac non tres dii *Vall. Rand, Der dem Boethius zugeschriebene Traktat ..., pp. 446–448.*

Domino – Boethius *om.* H J Co X Y   2 igniculum inlustrare *Glar. Vall.*

quotiens stilo cogitata commendo, cum ex ipsa materiae difficultate tum ex eo quod raris, id est vobis tantum, conloquor, intelligi potest. Neque enim famae iactatione et inanibus vulgi clamoribus excitamur, sed, si quis est fructus exterior, hic non potest aliam nisi materiae similem sperare sententiam. Quocumque igitur a vobis deieci oculos, partim ignava segnities partim callidus livor occurrit, ut contumeliam videatur divinis tractatibus inrogare qui talibus hominum monstris non agnoscenda haec potius quam proculcanda proiecerit. Idcirco stilum brevitate contraho et ex intimis sumpta philosophiae disciplinis novorum verborum significationibus velo, ut haec mihi tantum vobisque, si quando ad ea convertitis oculos, conloquantur; ceteros vero ita submovimus, ut qui capere intellectu nequiverint ad ea etiam legenda videantur indigni. Sane tantum a nobis quaeri oportet quantum humanae rationis intuitus ad divinitatis valet celsa conscendere. Nam ceteris quoque artibus idem quasi quidam finis est constitutus, quousque potest via rationis accedere. Neque enim medicina aegris semper affert salutem, sed nulla erit culpa medentis, si nihil eorum quae fieri oportebat omiserit; idemque in ceteris. At quantum haec difficilior quaestio est, tam facilior esse debet ad veniam. Vobis tamen eti-

6 cum ex ipsa: tum ex ipsa Z^2 (*ut vid.*) H J Co X Y D, *corr.* H^2 difficultate materiae H J Co X, materiae *om.* Y **7** tum *ex* cum O^2, *ut vid.* **13** videstur: videar H J Co X tractationibus T N Q D **14** qui: qui ego H J Co X Y, ego *damnat* Y^2 *eras.* H^2 **15** proiecerim H J Co X **19** converteritis H J Co X Y *Vall.*, *corr.* H^2 **20** summovimus: vel summovebimus *s.v.* T, submovemus *Vall.* **21** sane Z^2 T^3 D H J^2 *s.v.* Y^2 *Glar. Rand:* sed nunc O^2 *Vall.*, sed ne Z H^2 *s.v.* T Y *cett. codd. Iohannes Peiper*

am illud inspiciendum est, an ex beati Augustini scriptis semina rationum aliquos in nos venientia fructus extulerint. Ac de proposita quaestione hinc sumamus initium.

1. Christianae religionis reverentiam plures usurpant, sed ea fides pollet maxime ac solitarie quae cum propter universalium praecepta regularum, quibus eiusdem religionis intellegatur auctoritas, tum propterea, quod eius cultus per omnes paene mundi terminos emanavit, catholica vel universalis vocatur. Cuius haec de Trinitatis unitate sententia est: „Pater“, inquiunt, „Deus Filius Deus Spiritus sanctus Deus“. Igitur Pater Filius Spiritus sanctus unus, non tres dii. Cuius coniunctionis ratio est indifferentia. Eos enim differentia comitatur qui vel augent vel minuunt, ut Arriani, qui gradibus meritorum Trinitatem variantes distrahunt atque in pluralitatem diducunt. Principium enim pluralitatis alteritas est; praeter alteritatem enim nec pluralitas quid sit intellegi potest. Trium namque rerum vel quotlibet tum genere tum specie tum numero diversitas constat; quotiens enim idem dicitur totiens diversum etiam praedicatur. Idem vero dicitur tribus modis: aut genere, ut idem homo quod equus, quia idem genus, ut animal;

31 intulerint H J Co X Y, *corr.* Y² **35** solitariae L X cum propter: tum propter O² H J Co X Y D, *corr.* H² **36** praecepta: vel percepta *s.v.* T **42** deus unus H, unus deus D Co, deus *s.v. ut gloss.* X **43–44** qui vel augent vel minuunt *in mg.* H, *in calce* Y², *om.* Co, *s.v. omisso priore* vel X² **47** nec: vel N Q, *corr.* N² sit: vel est *s.v.* T **48** quotlibet L² N D H² Co X Y S: quodlibet O Z L T Q H J tum: vel (*bis*) al. *s.v.* T, vel *ter* D **50** idem O² S T² N² J Y² D *Glar.:* isdem O Z L T N, hisdem Q, his idem H Co X Y S² *Vall. Peiper Rand*

vel specie, ut idem Cato quod Cicero, quia eadem species, ut homo; vel numero, ut Tullius et Cicero, quia unus est numero. Quare diversum etiam vel genere vel specie vel numero dicitur. Sed numero differentiam accidentium varietas facit. Nam tres homines neque genere neque specie, sed suis accidentibus distant; nam vel si animo cuncta ab his accidentia separemus, tamen locus cunctis diversus est, quem unum fingere nullo modo possumus: duo enim corpora unum locum non obtinebunt, qui est accidens. Atque ideo sunt numero plures, quoniam accidentibus plures fiunt.

2. Age igitur, ingrediamur et unumquodque ut intellegi atque capi potest dispiciamus: nam, sicut optime dictum videtur, eruditi est hominis unumquodque ut ipsum est, ita de eo fidem capere temptare.

Nam cum tres sint speculativae partes, naturalis, in motu inabstracta, *ἀνυπεξαίρετος* (considerat enim corporum formas cum materia, quae a corporibus actu separari non possunt: quae corpora in motu sunt, ut cum terra deorsum ignis sursum fertur, habetque motum

56 sed in numero H J Co X Y S^2 **58–59** si vel animo N, *cum signis transp.* S *Vall.*, si animo D **59** separemus O Z H J X S: separaremus L T N Q Y, separamus D **68** sint: sunt L H J Co X Y, *corr.* L^2 inmota O^2 L T N Q Co Y, *corr.* T^2 Co^2 **69** ἀνυπεξαίρετος *Peiper Rand:* ΑΝΥΠΞΑΙΡΕΤΟΣ L, any ΠΞΑΙΡΕΤΟΣ T, ΑΠ(N*s.v.*)ΥΠΞΑΙΡΕΤΟΣ N, ΑΠΥΠΕΞΑΙΡΕΤΟΣ Q, ΑΠΕΞΙΡΙΤΟΣ D, ΑΠΕΞΑΙΡΕΤΟΣ *Iohannes*, ΑΠΕΞΕΡΙΤΟΣ J Co X, ΑΠΕΠΕΡΙΤΟΣ H J, ΑΠΕΡΙΤΟΣ Y, inseparabilis A**ΠΕΞ*ΙΡΙΤΟΣ O, ANYPEXAIRETOS vel (id est *Vall.*) inseparabilis Z *Vall.*, id est inseparabilis ΑΠΕΞΑΙΡΙΤΟΣ S, al. (id est) inseparabilis *add. s.v.* T^2 N^2 H^2 Y^2

forma materiae coniuncta), mathematica, sine motu inabstracta (haec enim formas corporum speculatur sine materia ac per hoc sine motu: quae formae cum in materia sint, ab his separari non possunt), theologica, sine motu abstracta atque separabilis (nam Dei substantia et materia et motu caret): in naturalibus igitur rationabiliter, in mathematicis disciplinaliter, in divinis intellectualiter versari oportebit neque diduci ad imaginationes, sed potius ipsam inspicere formam, quae vere forma neque imago est et quae esse ipsum est et ex qua esse est. Omne namque esse ex forma est. Statua enim non secundum aes, quod est materia, sed secundum formam, qua in eo insignita est, effigies animalis dicitur, ipsumque aes non secundum terram, quod eius materia, sed dicitur secundum aeris figuram. Terra quoque ipsa non *κατὰ τὴν ὕλην* dicitur, sed secundum siccitatem gravitatemque, quae sunt formae. Nihil igitur secun-

73 coniunctae T^2 N (*corr.* N^2) D^2 **74** inabstracta: abstracta est H, inabstracta est J Co X Y, *corr.* Y^2 **76** theologica N Q H Y^2 S^2 *Vall.*: theologia O Z L T N^2 D H^2 Y S *Glar. Peiper*, theologica hic Co X, theoloica *ex* theolica J **78** rationabiliter Z T N Q D J Co X: rationaliter O L T^2 N^2 S H Y *Vall.* **80** imaginationes: imagines Q N Co, al. imaginationes N^2 Co^2 *s.v.* **85** insignita: insignata Z T H J, signata Co, *corr.* T^2 **86** quod eius materia: quod eius est materia O^2, quod est eius materia Z D S *Vall. Rand*, quod eius materia est T^3 J Co **88** KATA THN ΥΛΗΝ H J Co X Y^2 *Iohannes*: secundum informem materiam ΑΠΟΙΟΝ ΥΛΗΝ (KATA THN ΥΛΗΝ *s.v.*) O, secundum informem materiam id est (id est *add. s.v.* S^2) KATA THN ΥΛΗΝ D S, secundum KATA THN ΥΛΗΝ Y, secundum ΑΠΟΤΟΝ (ΑΠΟΙΟΝ Q) ΥΛΗΝ L T N Q (ἄποιον ὕλην L*mg.*, κατὰ τὴν ὕλην *s.v.* T), secundum informem materiam κατὰ τὴν ὕλην *Vall.*, secundum ἄτοπον ὕλην *Peiper*, secundum ἄποιον ὕλην *Rand op. cit., p. 448.*

dum materiam esse dicitur, sed secundum propriam formam.

Sed divina substantia sine materia forma est atque ideo unum est, et est id quod est: reliqua enim non sunt id quod sunt. Unumquodque enim habet esse suum ex his ex quibus est, id est ex partibus suis, et est hoc atque hoc, id est partes suae coniunctae, sed non hoc vel hoc singulariter, ut cum homo terrenus constet ex anima corporeque, corpus et anima est, non vel corpus vel anima in partem; igitur non est id quod est. Quod vero non est ex hoc atque hoc, sed tantum est hoc, illud vere est id quod est; et est pulcherrimum fortissimumque, quia nullo nititur. Quocirca hoc vere unum, in quo nullus numerus, nullum in eo aliud praeterquam id quod est. Neque enim subiectum fieri potest: forma enim est, formae vero subiectae esse non possunt. Nam quod ceterae formae subiectae accidentibus sunt, ut humanitas, non ita accidentia suscipit eo quod ipsa est, sed eo quod materia ei subiecta est; dum enim materia subiecta humanitati suscipit quodlibet accidens, ipsa hoc suscipere videtur humanitas. Forma vero quae est sine materia non poterit esse subiectum nec

93 unum est O H J Co X Y D S *Vall.*: unum T N Q Z *Glar. Rand* et est id quod est: et *punctis notant* T N (*scl. cum praecedentibus coniungi volunt*), id quod est *tantum* S, et id est quod est D, et id quod est Y^{2} *Vall.* 98 corporeque: et corpore H J Co. 99 vel solum anima H J^{2} X Y, vel sola anima J, vel anima solummodo Co 103 praeterquam: praeter H J Co X Y D S (*corr.* H^{2}), praeterque O, *corr.* O^{2} quod: quo T Q Z, *corr.* Z *mg.* T^{2} 105 vero: enim H J Co X Y 107 eo quod: vel hoc eo quod Co X 108 sed eo: sed hoc J, sed in eo H (in *s.v. ex emend.* H) Y, sed hoc quod Co, eo *s.v.* Co materia ei O^{2} *in ras.* Z L H J Co X D S *Iohannes Glar. Vall. Rand:* materiae L^{2} T N Q Y *Peiper*

vero inesse materiae: neque enim esset forma, sed imago. Ex his enim formis quae praeter materiam sunt, istae formae venerunt quae sunt in materia et corpus efficiunt. Nam ceteras quae in corporibus sunt abutimur formas vocantes, dum imagines sint: adsimulantur enim formis his quae non sunt in materia constitutae. Nulla igitur in eo diversitas, nulla ex diversitate pluralitas, nulla ex accidentibus multitudo atque idcirco nec numerus.

3. Deus vero a Deo nullo differt, ne vel accidentibus vel substantialibus differentiis in subiecto positis distent. Ubi vero nulla est differentia, nulla est omnino pluralitas, quare nec numerus; igitur unitas tantum. Nam quod tertio repetitur Deus, cum Pater ac Filius et Spiritus sanctus nuncupatur, tres unitates non faciunt pluralitatem numeri in eo quod ipsae sunt, si advertamus ad res numerabiles ac non ad ipsum numerum. Illic enim unitatum repetitio numerum facit. In eo autem numero qui in rebus numerabilibus constat, repetitio unitatum atque pluralitas minime facit numerabilium rerum numerosam diversitatem. Numerus enim duplex est, unus quidem quo numeramus, alter vero qui in rebus numerabilibus constat. Etenim unum res est, unitas, quo unum dicimus. Duo rursus in rebus

116 adsimulantur O L T N Q S Co *Glar. Peiper Rand:* assimilantur Z H J X Y D *Iohannes Vall.* **121** nec vel H J Co X Y S **122** distent Z L T[2] N Q: distet O S T[3], distat H J Co X Y D, distant T *Glar. Vall.* **125** ac filius O L T N Q D: et filius Z H J Co X Y S **129** unitatem L T N Q, *corr.* L[2], unitatum *ex emend.* T[2] **130** numeralibus Z L T N Q[2] S, *corr.* N[2] **135** quo O Z L[2] T N Q Y S: qua O H J Co X S[2], quod D, que L, quae *Glar.*

sunt, ut homines vel lapides; dualitas nihil, sed tantum dualitas, qua duo homines vel duo lapides fiunt. Et in ceteris eodem modo. Ergo in numero quo numeramus repetitio unitatum facit pluralitatem; in rerum vero numero non facit pluralitatem unitatum repetitio, vel si de eodem dicam: „gladius unus mucro unus ensis unus". Potest enim unus tot vocabulis gladius agnosci; haec enim unitatum iteratio potius est, non numeratio, velut si ita dicamus: „ensis mucro gladius", repetitio quaedam est eiusdem, non numeratio diversorum, velut si dicam: „sol sol sol", non tres soles effecerim, sed de uno totiens praedicaverim.

Non igitur si de Patre ac Filio et Spiritu sancto tertio praedicatur Deus, idcirco trina praedicatio numerum facit. Hoc enim illis, ut dictum est, imminet qui inter eos distantiam faciunt meritorum, catholicis vero nihil in differentia constituentibus ipsamque formam, ut est, esse ponentibus neque aliud esse quam est ipsum quod est opinantibus, recte repetitio de eodem, quam enumeratio diversi videtur esse, cum dicitur: „Deus Pater Deus Filius Deus Spiritus sanctus atque haec trinitas unus Deus", velut „ensis atque mucro, unus gladius", velut „sol sol sol, unus sol."

Sed hoc interim ad eam dictum sit significationem demonstrationemque qua ostenditur non omnem unitatum repetitionem numerum pluralitatemque perficere.

137 qua: quia O Z, *corr.* O^2 lapides duo O Z *Excerpta*, Co Z^2 O^2 **140** vel: velut H J Co X S **141** dicam: dicamus H J Co X Y **147** totiens O^2 L^2 T^2 N H J D S: toties O Z L T Q Co X Y **150** ut dictum est illis H J Co X Y S **155** diversi: diverse L (*corr.* L^2), diversum O, diversa O^2 H J Co X al. T^2 *s.v. Glar.* **159** hoc: haec L T N Q, *corr.* T^2 N^2 Q^2

Non vero ita dicitur: „Pater et Filius et Spiritus sanctus“ quasi multivocum quiddam; nam mucro et ensis et ipse est et idem, Pater vero ac Filius et Spiritus sanctus idem equidem est, non vero ipse. In qua re paulisper considerandum est. Requirentibus enim: „Ipse est Pater qui Filius?“, „Minime“, inquiunt. Rursus: „Idem alter qui alter?“, negatur. Non est igitur inter eos in re omni indifferentia; quare subintrat numerus, quem ex subiectorum diversitate confici superius explanatum est. De qua re breviter considerabimus, si prius illud, quem ad modum de Deo unumquodque praedicatur, praemiserimus.

4. Decem omnino praedicamenta traduntur, quae de rebus omnibus universaliter praedicantur, id est substantia, qualitas, quantitas, ad aliquid, ubi, quando, habere, situm esse, facere, pati. Haec igitur talia sunt qualia subiecta permiserint; nam pars eorum in reliquarum rerum praedicatione substantia est, pars in accidentium numero est.

At haec cum quis in divinam verterit praedicationem, cuncta mutantur quae praedicari possunt. Ad aliquid vero omnino non potest praedicari: nam substantia in illo non est vere substantia, sed ultra substantiam; item qualitas et cetera quae venire queunt. Quorum ut amplior fiat intellectus exempla subdenda sunt.

162 ac filius Z *Vall. Rand* **163** quiddam *ex* quidam L^2 S^2 **171** consideravimus O L T N Q, *corr.* O^2 L^2 T^2 N^2 **177** situm esse: situs H J Co X Y D S (*ut vid.*) **182** ad aliquid O^2 T^2 H^2 J Co X Y D *Iohannes (cfr. 40, 36; 41,1) Vall. Rand*: aliquid O Z L T N Q S *Glar.*, ad aliquod H **185** evenire O^2 T *s.v.* S *Vall.*

Nam cum dicimus 'Deus', substantiam quidem significare videmur, sed eam quae sit ultra substantiam; cum vero 'iustus', qualitatem quidem sed non accidentem, sed eam quae sit substantia sed ultra substantiam: neque enim aliud est quod est, aliud est quod iustus est, sed idem est esse Deo quod iusto. Item cum dicitur 'magnus' vel 'maximus', quantitatem quidem significare videmur, sed eam quae sit ipsa substantia, talis qualem esse diximus ultra substantiam: idem est enim esse Deo quod magno. De forma enim eius superius monstratum est quoniam is sit forma et unum vere nec ulla pluralitas. Sed haec praedicamenta talia sunt, ut in quo sint ipsum esse faciant quod dicitur, divise quidem in ceteris, in Deo vero coniuncte atque copulate hoc modo: nam cum dicimus 'substantia' (aut homo vel Deus), ita dicitur quasi illud de quo praedicatur ipsum sit substantia, ut substantia homo vel Deus. Sed distat, quoniam homo non integre ipsum homo est ac per hoc nec substantia; quod enim est, aliis debet, quae non sunt homo. Deus vero hoc ipsum Deus est; nihil enim aliud est nisi quod est, ac per hoc ipsum Deus est. Rursus 'iustus', quod est qualitas, ita dicitur quasi ipse hoc sit de quo praedicatur, id est, si dicamus 'homo iustus' vel 'Deus iustus', ipsum hominem vel Deum iustos esse

192 quod iusto: quod iustus est H J Co X Y S (*ut vid.*), quod iustum est D, vel iustum *s.v.* T^2, *item* S^2 (*ut vid.*) **196** magno: magnus H J Co X Y, magnum *s.v.* T^2 D, *post* magno *add.* quae est divisio quantitatis S **198** sunt: sint L T N Q, *corr.* L^2 T^2 in quo sunt H J X *Vall.* **199** divise quidem: al. divisae equidem *s.v.* T^2, diversum equidem D **200** coniunctae atque copulatae N D **201** substantiam H J Co X ut homo Z (*ut vid.*) Co *edd.*

proponimus; sed differt, quod homo alter alter iustus, Deus vero idem ipsum est quod est iustum. 'Magnus' etiam homo vel Deus dicitur atque ita quasi ipse sit homo magnus vel Deus magnus; sed homo tantum magnus, Deus vero ipsum magnus exsistit.

Reliqua vero neque de Deo neque de ceteris praedicantur. Nam 'ubi' vel de homine vel de Deo praedicari potest: de homine, ut in foro, de Deo, ut ubique; sed ita ut non quasi ipsa sit res id quod praedicatur, de qua dicitur. Non enim ita homo dicitur esse in foro quem ad modum esse albus vel longus nec quasi circumfusus et determinatus proprietate aliqua qua designari secundum se possit, sed tantum quo sit illud aliis informatum rebus per hanc praedicationem ostenditur. De Deo vero non ita: nam quod ubique est, ita dici videtur non quod in omni sit loco (omnino enim in loco esse non potest), sed quod omnis ei locus adsit ad eum capiendum, cum ipse non suscipiatur in loco; atque ideo nusquam in loco esse dicitur, quoniam ubique est sed non in loco.

'Quando' vero eodem praedicatur modo, ut de homine „heri venit", de Deo „semper est". Hic quoque non quasi esse aliquid dicitur illud ipsum de quo hesternus dicitur adventus, sed quid ei secundum tempus accesserit praedicatur. Quod vero de Deo dicitur „semper

211 alter est iustus O^3 Z **212** iustum: iustus *s.v.* T^2 D **214** tantum: tamen T N Q, *corr.* T^2 **221** esse albus: est albus T^2 N, et albus H J Co X Y **223** tantum O Z L^2 T^2 Co X D S: tamen L T N Q H J X^2 Y quo O Z L T N Q *Peiper Rand:* quod *s.v.* T^2 H J Co X Y D S *Glar. Vall.* illud: aliud L, illud *add.* L^2, aliud *punctis notans* **231** modo praedicatur H J, praedicatur *om.* Y **233** hic hesternus H J Co

est“, unum quidem significat, quasi omni praeterito ‘fuerit’, omni quoquo modo sit praesenti ‘est’, omni futuro ‘erit’. Quod de caelo et de ceteris immortalibus corporibus secundum philosophos dici potest, at de Deo non ita. Semper enim est, quoniam ‘semper’ praesentis est in eo temporis tantumque inter nostrarum rerum praesens, quod est nunc, interest ac divinarum, quod nostrum ‘nunc’ quasi currens tempus facit et sempiternitatem, divinum vero ‘nunc’ permanens neque movens sese atque consistens aeternitatem facit; cui nomini si adicias ‘semper’, facies eius quod est nunc iugem indefessumque ac per hoc perpetuum cursum, quod est sempiternitas.

Rursus habere vel facere eodem modo; dicimus enim: „vestitus currit“ de homine, de Deo: „cuncta possidens regit“. Rursus de eo nihil quod est esse de utrisque dictum est, sed haec omnis praedicatio exterioribus datur omniaque haec quodam modo referuntur ad aliud. Cuius praedicationis differentiam sic facilius internoscimus: qui homo est vel Deus refertur ad substantiam, qua est aliquid, id est homo vel Deus; qui iustus est refertur ad qualitatem, qua scilicet est aliquid, id est iustus; qui magnus, ad quantitatem, qua est aliquid, id est magnus. Nam in ceteris praedicationibus nihil tale est. Qui enim dicit esse aliquem in foro vel ubique, refert quidem ad praedicamentum quod est ‘ubi’, sed non quo aliquid est, velut iustitia iustus. Item cum dico

236 in omni praeterito H J Co X Y S **237** quoque D S **243** facit et: facit H J Co X Y **251** nihil de eo Z D **252** sed haec – datur *habet s.v.* N, *om.* Q **261** quidem: quippe H J Co X **262** quo: vel quod *s.v.* T^2 D

'currit' vel 'regit' vel 'nunc est' vel 'semper est', refertur quidem vel ad facere vel ad tempus (si tamen interim divinum illud 'semper' 'tempus' dici potest), sed non quo aliquo aliquid est velut magnitudine magnum. Nam situm passionemque requiri in Deo non oportet: neque enim sunt.

Iamne patet quae sit differentia praedicationum? Quod aliae quidem quasi rem monstrant, aliae vero quasi circumstantias rei; quodque illa quae ita praedicantur, ut esse aliquid rem ostendant, illa vero ut non esse, sed potius extrinsecus aliquid quodam modo affigant. Illa igitur, quae aliquid esse designant, 'secundum rem praedicationes' vocentur. Quae cum de rebus subiectis dicuntur, vocantur 'accidentia secundum rem'; cum vero de Deo, qui subiectus non est, 'secundum substantiam rei praedicatio' nuncupatur.

5. Age nunc de relativis speculemur, pro quibus omne quod dictum est sumpsimus ad disputationem; maxime enim haec non videntur secundum se facere praedicationem, quae perspicue ex alieno adventu constare perspiciuntur. Age enim, quoniam dominus ac servus relativa sunt, videamus utrumne ita sit ut secundum se sit praedicatio, an minime. Atqui si auferas servum, abstuleris et dominum; at non etiam, si auferas albedinem,

265 tempus semper H J Co X, semper *om.* Z **266** aliquid: quod H J Co X a magnitudine H J Co X **267** non oportet in deo Y Z **275** praedicationis N Q, *corr.* N² **277** non est: est N Q, *corr.* N² **282** perspicue Q H J Y D S: perspicuae Z L T N Co X, *sed a punctis notant* L N, perspecue O **286** et dominum: et *s.v.* J, *punctis notant* H (*ut vid.*) O, quoque *suprascribit* O², quoque Z Y, etiam D at: an O, aut H J Co albidinem O (*corr.* O²) L Q N (*et mox*), albadinem T N² (*et mox*)

abstuleris quoque album, sed interest, quod albedo accidit albo; qua sublata perit nimirum album. At in domino, si servum auferas, perit vocabulum quo dominus vocabatur; sed non accidit servus domino ut albedo albo, sed potestas quaedam, qua servus coercetur. Quae quoniam sublato deperit servo, constat non eam per se domino accidere sed per servorum quodam modo extrinsecus accessum.

Non igitur dici potest praedicationem relativam quidquam rei, de qua dicitur, secundum se vel addere vel minuere vel mutare. Quae tota non in eo quod est esse consistit, sed in eo quod est in comparatione aliquo modo se habere, nec semper ad aliud sed aliquotiens ad idem. Age enim, stet quisquam. Ei igitur si accedam dexter, erit ille sinister ad me comparatus, non quod ille ipse sinister sit, sed quod ego dexter accesserim. Rursus ego sinister accedo: item ille fit dexter, non quod ita sit per se dexter velut albus ac longus, sed quod me accedente fit dexter atque id quod est, a me et ex me est, minime vero ex sese.

Quare quae secundum rei alicuius, in eo quod ipsa est, proprietatem non faciunt praedicationem, nihil alternare vel mutare queunt nullamque omnino variare essentiam. Quocirca si pater ac filius ad aliquid dicuntur nihilque aliud, ut dictum est, differunt nisi sola relatione, relatio vero non praedicatur ad id de quo praedicatur quasi ipsa sit et secundum rem de qua dicitur,

288 qua albedine H J Co **289** quo O Z H J Co X Y S: quod L T N Q D **290** albido O L T N Q, *corr.* O^2 T^2 N^2 **295** per praedicationem H Co X **300** stet: stat H J Co X **313** ipsa T, ipsum T *s.v.*

non faciet alteritatem rerum de qua dicitur, sed, si dici potest, quo quidem modo id quod vix intelligi potuit interpretatum est, personarum. Omnino enim magna regulae est veritas in rebus incorporalibus distantias effici differentiis, non locis. Neque accessisse dici potest aliquid Deo, ut Pater fieret; non enim coepit esse umquam Pater, eo quod substantialis quidem ei est productio Filii, relativa vero praedicatio Patris. Ac si meminimus omnium in prioribus de Deo sententiarum, ita cogitemus processisse quidem ex Deo Patre Filium Deum et ex utrisque Spiritum sanctum; hos, quoniam incorporales sint, minime locis distare. Quoniam vero Pater Deus et Filius Deus et Spiritus sanctus Deus, Deus vero nullas habet differentias quibus differat ab Deo, a nullo eorum differt. Differentiae vero ubi absunt, abest pluralitas; ubi abest pluralitas, adest unitas. Nihil autem aliud gigni potuit ex Deo nisi Deus; et in rebus numerabilibus repetitio unitatum non facit modis omnibus pluralitatem. Trium igitur idonee constituta est unitas.

6. Sed quoniam nulla relatio ad se ipsum referri potest, idcirco quod ea secundum se ipsum est praedicatio quae relatione caret, facta quidem est trinitatis numerositas in eo quod est praedicatio relationis, servata vero

314 non faciet – dicitur *om.* N H Y, *del.* O^2, *add. s.v.* N^2 si dici potest: dici potest H S, si dici est H^2, *corr.* S^2 **317** incorporalibus: corporalibus O Z N, *corr.* O^2 N^2 **318** neque enim H J **319** coepit esse umquam O Z L T N Q: coepit umquam esse H Co X Y D S, umquam coepit esse J **324** et ex: ex H J Co X Y D, *corr.* D^2 **327** ab deo: a deo H J Co X Y^2 **330** numeralibus O L H J, *corr.* O^2 L^2 **332** idonea H J Co X Y **333** ad se ipsam H X *s.v.* **334** se ipsam O^2 H J X, se ipsum *corr.* O^3

unitas in eo quod est indifferentia vel substantiae vel operationis vel omnino eius quae secundum se dicitur praedicationis. Ita igitur substantia continet unitatem, relatio multiplicat trinitatem; atque ideo sola singillatim proferuntur atque separatim quae relationis sunt. Nam idem Pater qui Filius non est nec idem uterque qui Spiritus sanctus. Idem tamen Deus est Pater et Filius et Spiritus sanctus, idem iustus idem bonus idem magnus idem omnia quae secundum se poterunt praedicari. Sane sciendum est non semper talem esse relativam praedicationem ut semper ad differens praedicetur, ut est servus ad dominum: differunt enim. Nam omne aequale aequali aequale est et simile simili simile est et idem ei quod est idem idem est; et similis est relatio in Trinitate Patris ad Filium et utriusque ad Spiritum sanctum, ut eius quod est idem ad id quod est idem. Quod si id in cunctis aliis rebus non potest inveniri, facit hoc cognata caducis rebus alteritas. Nos vero nulla imaginatione diduci sed simplici intellectu erigi et ut quidque intellegi potest ita aggredi etiam intellectu oportet.

Sed de proposita quaestione satis dictum est. Nunc vestri normam iudicii exspectat subtilitas quaestionis; quae utrum recte decursa sit an minime, vestrae statuet pronuntiationis auctoritas. Quod si, sententiae fidei

338 operationes O L T Q, *corr. omnes* **340** singillatim: singulatim H J Co X Y, sigillatim Z **343** idem: illud J, vel idem *s.v.* **351** patris O N H J Co X Y D S: patri O[2] Z L T N[2] Q **352** ad id quod est idem: ad id quod idem H J Co X Y **359** decursa O (*ex emend.*) Z L T N Q S: discursa H J Co X Y D, discussa D al. *s.v.* T statuet O Z L T N Q S *Vall.*: statuat H J Co X Y D, al. *s.v.* T[2] *Iohannes Glar.*

fundamentis sponte firmissimae, opitulante gratia divina, idonea argumentorum adiumenta praestitimus, illuc perfecti operis laetitia remeabit unde venit effectus. Quod si ultra se humanitas nequivit ascendere, quantum imbecillitas subtrahit vota supplebunt.

361 firmissimae L T[2] H Y[2] D *Iohannes (cfr. p. 47, 10) Vall. Peiper Rand:* firmissime O, firmissima O[2] Z T N Q J X Y Co S

BOETII DE SANCTA TRINITATE LIBER EXPLICIT **HJX**, finit liber incipit eiusdem **O[2]**, *subscriptionem omittunt cett. codd.*

VTRVM PATER ET FILIVS ET SPIRITVS SANCTVS DE DIVINITATE SVBSTANTIALITER PRAEDICENTVR

1. Quaero an Pater et Filius et Spiritus sanctus de divinitate substantialiter praedicentur an alio quolibet modo viamque indaginis hinc arbitror esse sumendam, unde rerum omnium manifestum constat exordium, id est ab ipsis catholicae fidei fundamentis. Si igitur interrogem, an qui dicitur 'Pater' substantia sit, respondetur esse substantia. Quod si quaeram, an Filius substantia sit, idem dicitur. Spiritum quoque sanctum substantiam esse nemo dubitaverit. Sed cum rursus colligo Patrem

ANICII MANLII (ex MANILII Co) SEVERINI BOETHII V. C. ET INLUSTRIS (V.C. ET INLUSTRIS *om.* N) EX CSL. (EX CONSL. **THX**) ORDINARII (ORD. **LTQH** Co) PATRICII (EX MAG. OFF. *add.* N) AD IOHANNEM (IANUARIUM S) DIACONUM (DIACONEM S, ROMANUM *add. s.v.* O[2]) UTRUM PATER ET FILIUS ET SPIRITUS SANCTUS DE DIVINITATE SUBSTANTIALITER PRAEDICENTUR (DICENTUR Co) **OHJ** (vel tres sint substantiae J[2] *s.v.*) **XLTNQS**, INCIPIT EIUSDEM AD SANCTUM IOHANNEM DIACONUM ECCLESIAE ROMANAE UTRUM PATER ET FILIUS AC SPIRITUS SANCTUS DE DIVINITATE SUBSTANTIALITER PRAEDICENTUR Z, AD IOHANNEM DIACONEM ECLESIAE ROMANAE UTRUM PATER ET FILIUS ET SPIRITUS SANCTUS DE DIVINITATE SUBSTANTIALITER PRAEDICENTUR D, *titulus deperditus in* Y

1 quaero *ex* quae vero *corr. in ras.* L T, qua vero *Excerpta*   et spiritus: ac spiritus Z *Vall. Rand*

Filium Spiritum sanctum, non plures sed una occurrit esse substantia. Una igitur substantia trium nec separari ullo modo aut disiungi potest nec velut partibus in unum coniuncta est, sed est una simpliciter. Quaecumque igitur de divina substantia praedicantur, ea tribus oportet esse communia; idque signi erit, quae sint quae de divinitatis substantia praedicentur, quod quaecumque hoc modo dicuntur, de singulis in unum collectis tribus singulariter praedicabuntur. Hoc modo si dicimus: „Pater Deus est, Filius Deus est, Spiritus sanctus Deus est", Pater Filius ac Spiritus sanctus unus Deus. Si igitur eorum una deitas una substantia est, licet Dei nomen de divinitate substantialiter praedicari.

2. Ita Pater veritas est, Filius veritas est, Spiritus sanctus veritas est; Pater Filius et Spiritus sanctus non tres veritates sed una veritas est. Si igitur una in his substantia una est veritas, necesse est veritatem substantialiter praedicari. De bonitate de incommutabilitate de iustitia de omnipotentia ac de ceteris omnibus, quae tam de singulis quam de omnibus singulariter praedicamus, manifestum est substantialiter dici. Unde apparet ea quae cum in singulis separatim dici convenit nec tamen in omnibus dici queunt, non substantialiter praedicari sed alio modo; qui vero iste sit, posterius quaeram. Nam qui Pater est, hoc vocabulum non transmittit ad Filium neque ad Spiritum sanctum. Quo fit ut non sit

13 est una: una N Q, est *add.* N^2 **16** quaecumque: cumque H J **18** praedicabuntur: praedicantur H J Co X Y **31** cum in singulis: cum *om.* H J X Co Y, *ex* cum esse *corr.* O^2 dici convenit: oportet (*om.* dici) H J Co X, dici oportet Y **32** non: nec H J Co X Y **35** sit *om.* T N Q

substantiale nomen hoc inditum; nam si substantiale esset, ut Deus ut veritas ut iustitia ut ipsa quoque substantia, de ceteris diceretur.

3. Item Filius solus hoc recipit nomen neque cum aliis iungit, sicut in Deo, sicut in veritate, sicut in ceteris quae superius dixi. Spiritus quoque non est idem qui Pater ac Filius. Ex his igitur intellegimus Patrem ac Filium ac Spiritum sanctum non de ipsa divinitate substantialiter dici sed alio quodam modo; si enim substantialiter praedicaretur, et de singulis et de omnibus singulariter diceretur. Haec vero ad aliquid dici manifestum est; nam et Pater alicuius pater est et Filius alicuius filius est, Spiritus alicuius spiritus. Quo fit ut nec trinitas quidem substantialiter de Deo praedicetur; non enim Pater trinitas (qui enim Pater est, Filius ac Spiritus sanctus non est) nec trinitas Filius nec trinitas Spiritus sanctus secundum eundem modum, sed trinitas quidem in personarum pluralitate consistit, unitas vero in substantiae simplicitate.

4. Quod si personae divisae sunt, substantia vero indivisa, necesse est quod vocabulum ex personis originem capit id ad substantiam non pertinere; at trinitatem personarum diversitas fecit: trinitas igitur non pertinet ad substantiam. Quo fit ut neque Pater neque Filius

36 si substantiale: substantiale Co X Y, substantiale nomen J, nomen *del.* J[2] **37** esset: est H J Co X Y **41** quoque sanctus Z L S *Excerpta* **48** spiritus: et spiritus X S, spiritus quoque J, spiritus sanctus quoque H spiritus est H J Co X Y nec: ne Z *Rand* **54** simplicitate substantiae T N Q S **55** indivisa est H Co, indivisa sit Z *Godescalcus Excerpta Glar. Rand*, sit *s.v. ut gloss.* X[2], vel est *s.v.* N[2] **57** at: ad L T N Q S (*cum* pertinere *coniunctum*), *corr.* L[2] T[2] N[2]

neque Spiritus sanctus neque trinitas de Deo substantialiter praedicetur, sed, ut dictum est, ad aliquid. Deus vero veritas bonitas omnipotentia substantia immutabilitas virtus sapientia et quicquid huiusmodi excogitari potest substantialiter de divinitate dicuntur. Haec si se recte et ex fide habent, ut me instruas peto; aut si aliqua re forte diversus es, diligentius intuere quae dicta sunt et fidem, si poteris, rationemque coniunge.

62 veritas bonitas O L T N Q S: bonitas veritas H J Co X Y, iustitia veritas bonitas D, veritas iustitia bonitas Z *Godescalcus Hincmarus edd.* **64** dicuntur: dicitur O² H J Co X Y, *vel* dicitur T² haec vero T² D **65** et ex: ex H J Co X Y D, *corr.* D² **66** diversum O N² es L² H² J Co X Y S: est O Z L T N Q D H **67** poteris O L² N H J Co² X Y D S *Glar. Vall. Peiper*: poterit Z L T Q *Rand*, potueris Co

subscriptionem omittunt libri

QVOMODO SVBSTANTIAE IN EO QVOD SINT BONAE SINT CVM NON SINT SVBSTANTIALIA BONA

Postulas ut ex Hebdomadibus nostris eius quaestionis obscuritatem, quae continet modum quo substantiae in eo quod sint bonae sint, cum non sint substantialia bona, digeram et paulo evidentius monstrem; idque eo dicis esse faciendum, quod non sit omnibus notum iter huiusmodi scriptionum. Tuus vero testis ipse sum quam haec vivaciter fueris ante complexus. Hebdomadas vero ego mihi ipse commentor potiusque ad memoriam meam speculata conservo quam cuiquam participo, quorum lascivia ac petulantia nihil a ioco risuque patitur esse seiunctum. Prohinc tu ne sis obscuritatibus

ITEM (INCIPIT Z, *eras.* Z[2]) EIVSDEM (EIVSDEM MODI J) AD EVNDEM. QVOMODO SVBSTANTIAE IN EO QUOD SINT (SINT **OZLTQN**[2]**Co**: SVNT **HJXYDS**, SIT **N**) BONAE SINT (SVNT **D**) CVM NON SINT SVBSTANTIALIA BONA *codd.*, incipit eiusdem ad eundem *Iohannes*

1 ebdomadibus L T N Q Y (*et* ebdomadas *lin.* 7) **3** quod sint: quod sunt H Y D, quod sit J bonae: bona O L T Q, *corr.* L[2] T[2] **4** postulas *ante* paulo *iterant* H J Co X Y **5** faciendum esse H J Co X Y sit *ex* sint T[2] N[2] Q[2] **6** scriptionum: discribtionum O[2], vel inscriptionum *s.v.* T[2], inscriptionum D **8** ipse mihi H J Co X Y potiusque *ex* potius quae L[2] T[2] N[2] **9** meam: mei H J Co X Y speculatas H J Co X **11** seiunctum *Rand, pp. 448–449*: coniunctum *codd. Iohannes*, disiunctum *Glar. Vall. Peiper*

brevitatis adversus, quae cum sint arcani fida custodia tum id habent commodi, quod cum his solis qui digni sunt conloquuntur. Ut igitur in mathematica fieri solet ceterisque etiam disciplinis, praeposui terminos regulasque quibus cuncta quae sequuntur efficiam.

I. Communis animi conceptio est enuntiatio, quam quisque probat auditam. Harum duplex modus est. Nam una ita communis est, ut omnium sit hominum, veluti si hanc proponas: „Si duobus aequalibus aequalia auferas, quae relinquuntur aequalia esse“, nullus id intellegens negat. Alia vero est doctorum tantum, quae tamen ex talibus communis animi conceptionibus venit, ut est: „Quae incorporalia sunt, in loco non esse“, et cetera; quae non vulgus sed docti comprobant.

II. Diversum est esse et id quod est; ipsum vero esse nondum est, at vero quod est, accepta essendi forma, est atque consistit.

III. Quod est participare aliquo potest, sed ipsum esse nullo modo aliquo participat. Fit enim participatio cum aliquid iam est; est autem aliquid, cum esse susceperit.

16 quibusque (*vel* quibus quae) sequuntur cuncta efficiam H J Co X Y **19** hominum sit Z *Excerpta Vall.* **21** relinquantur O Z *Excerpta Glar. Rand* intellegens: intellectus H J Co **22** neget Z D *Excerpta Vall. Rand* **23** communis *codd. Iohannes 51, 13 Vall. Peiper:* communibus *Rand* **24** ut est hoc H J Co X Y **26** vero: enim O (*ut vid.*) Z S *Glar. Vall. Rand* **27** nondum: non deum L T N Q, *corr.* L² T² N² **30** aliquo: ab aliquo H J Co X **31** susceperit: ceperit H Co X, suscepit J

IV. Id quod est habere aliquid praeterquam quod ipsum est potest; ipsum vero esse nihil aliud praeter se habet admixtum.

V. Diversum tantum esse aliquid et esse aliquid in eo quod est; illic enim accidens hic substantia significatur.

VI. Omne quod participat, eo quod est esse, ut sit; alio vero participat, ut aliquid sit. Ac per hoc id quod est participat eo quod est esse, ut sit; est vero, ut participet alio quolibet.

VII. Omne simplex esse suum et id quod est unum habet.

VIII. Omni composito aliud est esse, aliud ipsum est.

IX. Omnis diversitas discors, similitudo vero appetenda est; et quod appetit aliud, tale ipsum esse naturaliter ostenditur quale est illud hoc ipsum quod appetit.

Sufficiunt igitur quae praemisimus; a prudente vero rationis interprete suis unumquodque aptabitur argumentis.

Quaestio vero huiusmodi est. Ea quae sunt bona sunt; tenet enim communis sententia doctorum omne quod est ad bonum tendere, omne autem tendit ad simile. Quae igitur ad bonum tendunt, bona ipsa sunt.

35 diversum: diversum est Z J Y D *edd.*, est *add. s.v.* O^2 T^2 S^2 tantum: tamen O^2 H J Co X Y S, autem *Glar.* esse aliquid: est esse aliquid H Co X **37** quod: quod est X^2 Y (*ut vid.*) S^2 *Iohannes 52, 29 edd.* eo quod est esse: *scl.* esse participat; *ita interpretatus (ut scholion libri* H*), plerosque libros secutus sum* **48** suis: sui T N Q, *corr.* T^2

Sed quemadmodum bona sint, inquirendum est, utrumne participatione an substantia.

Si participatione, per se ipsa nullo modo bona sunt; nam quod participatione album est, per se in eo quod ipsum est album non est. Et de ceteris qualitatibus eodem modo. Si igitur participatione sunt bona, ipsa per se nullo modo bona sunt: non igitur ad bonum tendunt. Sed concessum est. Non igitur participatione sunt bona sed substantia.

Quorum vero substantia bona est, id quod sunt bona sunt; id quod sunt autem habent ex eo quod est esse. Esse igitur ipsorum bonum est; omnium igitur rerum ipsum esse bonum est. Sed si esse bonum est, ea quae sunt in eo quod sunt bona sunt idemque illis est esse quod boni esse; substantialia igitur bona sunt, quoniam non participant bonitatem. Quod si ipsum esse in eis bonum est, non est dubium quin substantiali cum sint bona, primo sint bono similia ac per hoc hoc ipsum bonum erunt; nihil enim illi praeter se ipsum simile est. Ex quo fit ut omnia quae sunt Deus sint, quod dictu nefas est. Non sunt igitur substantialia bona ac per hoc non in his est esse bonum; non sunt igitur in eo quod

53 bona sint: bona sunt H J Co X Y **64** ipsorum igitur H J Co X **64** omnium – **65** bonum est *om.* L X, *add.* L[2] **67** boni esse: bonum esse T[2], bonis esse L[2], bona esse D S, bonum est H, boni est J Co, bonis est X **68** participant: participat O T N Q, *corr.* O[2] T[2] N[2] bonitate H J Co Y, bonitati X **69** quin: qui in O Z L T N Q, *corr.* O[2] L[2] T[2] substantiali (*scl.* esse) O Z L T N Q: substantialia T[2] D S H J Co X Y *edd.* **70** primo ... bono: primo ... bona Z L T Q S J X, *corr.* Z[2] L[2] T[2] J[2], prima ... bona N, *corr.* N[2] **74** in his: his H J Co X

sunt bona. Sed nec participant bonitate; nullo enim modo ad bonum tenderent. Nullo modo igitur sunt bona.

Huic quaestioni talis poterit adhiberi solutio. Multa sunt quae, cum separari actu non possunt, animo tamen et cogitatione separantur; ut cum triangulum vel cetera subiecta materia nullus actus separat, mente tamen segregans ipsum triangulum proprietatemque eius praeter materiam speculatur. Amoveamus igitur primi boni praesentiam paulisper ex animo, quod esse quidem constat idque ex omnium doctorum indoctorumque sententia barbararumque gentium religionibus cognosci potest. Hoc igitur paulisper amoto ponamus omnia esse, quae sunt, bona atque ea consideremus quemadmodum bona esse possent, si a primo bono minime defluxissent. Hinc intueor aliud in eis esse quod bona sunt, aliud quod sunt.

Ponatur enim una eademque substantia bona esse alba, gravis, rotunda. Tunc aliud esset ipsa illa substantia, aliud eius rotunditas, aliud color, aliud bonitas; nam si haec singula idem essent quod ipsa substantia, idem esset gravitas quod color, quod bonum, et bonum quod gravitas: quod fieri natura non sinit. Aliud igitur tunc in eis esse, aliud aliquid esse, ac tunc bona quidem es-

75 bonitate: vel bonitatem *s.v.* T N, bonitatem S (*ut vid.*) *Rand*, bonitati O^2 X 77 talis esse poterit (*s.v.* adhiberi H) solutio H J, poterit esse solutio talis X, talis poterit esse resolutio Co 80 a subiecta Z H J Co X *Vall. Rand*, a *punctis notat* J^2 materiae T^2 actu T^2 D S^2 *Iohannes Rand* 85 barbararumque L^2 T N^2 Q D: barbarumque O L H J Co X S *malit Rand, pp. 449–450*, barbarorumque N, barbararum quoque O^2 Z D 89 in eis aliud esse H J Co X 95 color *ante* quod bonum *add. Tester* 97 *prius* esse L T N Q: esset O, esset esse O^2 Z H J Co X D *edd.*

sent, esse tamen ipsum minime haberent bonum. Igitur si ullo modo essent, non a bono ac bona essent, ac non idem essent quod bona, sed eis aliud esset esse aliud bonis esse.

Quod si nihil omnino aliud essent nisi bona neque gravia neque colorata neque spatii dimensione distenta nec ulla in eis qualitas esset, nisi tantum bona essent, tunc non res sed rerum viderentur esse principium, nec potius viderentur sed videretur; unum enim solumque est huiusmodi, quod tantum bonum aliudque nihil sit.

Quae quoniam non sunt simplicia, nec esse omnino poterant, nisi ea id quod solum bonum est esse voluisset, idcirco, quoniam esse eorum a boni voluntate defluxit, bona esse dicuntur. Primum enim bonum, quoniam est, in eo quod est bonum est; secundum vero bonum, quoniam ex eo fluxit cuius ipsum esse bonum est, ipsum quoque bonum est. Sed ipsum esse omnium rerum ex eo fluxit quod est primum bonum et quod bonum tale est ut recte dicatur, in eo quod est, esse bonum. Ipsum igitur eorum esse bonum est; tunc enim in eo.

Qua in re soluta quaestio est. Idcirco enim, licet in eo quod sint bona sint, non sunt tamen similia primo

99 ullo T^2 H X D *Vall. Rand:* nullo *cett. codd. Glar.* (si ul -*sic*- J) 101 bonis: bonum H, bona O^2 T^2 D S, boni N, *item* T^2 104 tantum O Z L^2 D H J X S: tamen L T Co, *om.* N Q 105 viderentur H J Co X D: videretur O Z L T N Q, videtur S 106 sed videretur *om.* H, sed videret T S, *corr.* S^2 118 *post* in eo *add.* bona sunt H J Co X Y, quod essent non essent bona si a primo bono minime defluxissent *add.* D *Peiper, sed cfr. Rand, pp. 450–451.* 120 quod sunt *ex* quod sint *corr.* O^2 L^2

bono, quoniam non, quoquo modo sint res, ipsum esse earum bonum est, sed quoniam non potest esse ipsum esse rerum nisi a primo esse defluxerit, id est bono, idcirco ipsum esse bonum est nec est simile ei a quo est. Illud enim quoquo modo sit bonum est in eo quod est; non enim aliud est praeterquam bonum. Hoc autem nisi ab illo esset, bonum fortasse esse posset, sed bonum in eo quod est esse non posset. Tunc enim participaret forsitan bono; ipsum vero esse, quod non haberent a bono, bonum habere non possent. Igitur sublato ab his bono primo mente et cogitatione, ista, licet essent bona, tamen in eo quod essent, bona esse non possent, et quoniam actu non potuere exsistere, nisi illud ea quod vere bonum est produxisset, idcirco et esse eorum bonum est et non est simile substantiali bono id quod ab eo fluxit; et nisi ab eo fluxissent, licet essent bona, tamen, in eo quod sunt, bona esse non possent, quoniam et praeter bonum et non ex bono essent, cum illud ipsum bonum primum [est] et ipsum esse sit et ipsum bonum et ipsum esse bonum, ut non etiam alba, in eo quod sunt, alba esse oportebit ea quae alba sunt, quoniam ex voluntate dei fluxerunt, ut essent; al-

121 quoquo: quoque L T N Q, *corr.* L^2 T^2 N^2, vel quomodo O^2 *mg.*, quo modo S, *corr.* S^2 **127** bonum est H J X Co **129** vero O^2 Z L T^2 N^2 J Co X Y D S^2: vere O (*ut vid.*) T N Q S, *om.* H **131** primo bono H J Co X Y **139** est *secl. Tester* **140** ut O L T N Q: at O^2 Z T^2 H^2 J Co Y D *edd.*, an X, ac H **142–143** ut essent; alba, minime *Vall. Peiper Rand:* ut essent alba? Minime *Tester* (*post* alba *iam dist.* T D) alba minime *in ras.* O^2, *ex* albamine *corr.* L^2 Q^2

ba, minime. Aliud enim est esse, aliud albis esse; hoc ideo, quoniam qui ea ut essent effecit, bonus quidem est, minime vero albus. Voluntatem igitur boni comitatum est ut essent bona in eo quod sunt; voluntatem vero non albi non est comitata talis eius quod est proprietas, ut esset album in eo quod est; neque enim ex albi voluntate defluxerunt. Itaque quia voluit esse ea alba, qui erat non albus, sunt alba tantum; quia vero voluit ea esse bona, qui erat bonus, sunt bona in eo quod sunt.

Secundum hanc igitur rationem cuncta oportet esse iusta, quoniam ipse iustus est qui ea esse voluit ? Ne hoc quidem. Nam bonum esse essentiam, iustum vero esse actum respicit. Idem autem est in eo esse quod agere; idem igitur bonum esse quod iustum. Nobis vero non est idem esse quod agere; non enim simplices sumus. Non est igitur nobis idem bonis esse quod

143 enim est: est enim Q D *Rand*, enim Y albis O Z L T N Q: alba T^2 H J Co X Y D S, album O^2 **145** comitatum est O^2 Z T^2 D *Peiper Rand in editione:* comitata sunt H J Co X Y *Vall. item Rand, Der dem Boethius etc., p. 452*, comitatam est L T N Q, comitata est O L^2 **147** non albi: albi H J Co X, non *add. s.v.* H^2 non est comitata: non est comitatum O^2 H^2 Y, non sunt comitata H J Co X *Vall. Rand loco citato* talis: ut talis O (*corr.* O^2) L^2 H J Co X Y eius quod est O Z S *Rand*: est eius quod est N Q, ei est quod est O^2 H J X Y (ei esset Y, ei est quod proprietas Co, esset *supra* ei *item* Co), eius est L, ei quidem T D (quod est T^2 *s.v. ut gloss.*), eius esset quod est L^2 **150** tantum: tamen T N Q X Y, *corr.* T^2 **154** ne hoc: vel in nec *s.v.* T^2, in hoc N Q **155** ad essentiam H J Co X Y **156** ad actum H J Co X Y **157** idem igitur–**158** quod agere *om.* H Co, *add. in mg.* Co^2 igitur idem J Co^2 X **159** bonis: bonum H, boni J Co X, bonos D

iustis, sed idem nobis est esse omnibus in eo quod sumus. Bona igitur omnia sumus, non etiam iusta. Amplius bonum quidem generale est, iustum vero speciale nec species descendit in omnia. Idcirco alia quidem iusta, alia aliud, omnia bona.

160 iustum H, iusti O^2 J Co X, iustos D *post* omnibus *add.* bonum H, bonis *add.* J Co X Y **161** sumus O Z L T N Q D S^2 *Iohannes Peiper:* sunt H J Co X Y *Glar. Vall. Rand* **164** alia aliud O^2 Z T^2 Y D S *Peiper Rand:* alia ad aliud O L T N Q *et* O^3 *mg. Vall.*, at alia aliud H J Co X

actenus boetius **Q**, explicit **D**, explicit liber III **O**, finit **S**, *subscriptionem om. cett.*

⟨DE FIDE CATHOLICA⟩

Christianam fidem novi ac veteris Testamenti pandit auctoritas; et quamvis nomen ipsum Christi vetus intra semet continuerit instrumentum eumque semper signaverit affuturum quem credimus per partum virginis iam venisse, tamen in orbem terrarum ab ipsius nostri Salvatoris mirabili manasse probatur adventu.

Haec autem religio nostra, quae vocatur christiana atque catholica, his fundamentis principaliter nititur, asserens ex aeterno, id est ante mundi constitutionem, ante omne videlicet quod temporis potest retinere vocabulum, divinam Patris et Filii ac sancti Spiritus exstitisse substantiam, ita ut Deum dicat Patrem, Deum Filium, Deum Spiritum sanctum, nec tamen tres deos sed unum: Patrem itaque habere Filium ex sua substantia genitum et sibi nota ratione coaeternum, quem Filium eatenus confitetur, ut non sit idem qui Pater est; neque Patrem aliquando fuisse Filium, ne rursus in infinitum humanus animus divinam progeniem cogitaret; neque

eiusdem *** incipit O^2, incipit liber Boethii de fide christiana X^2, ista epistola in aliis libris non invenitur S, *inscriptionem om. cett.*, Incipit eiusdem brevis fidei Christianae complexio *Vallinus,* Incerti de fide catholica *ex codice Einsidlensi 235 Peiper (et cf. ibid., p. XXII)*

3 designaverit H J Co X Y, significaverit *Vall.* **10** retinere potest temporis vocabulum H J Co X Y **11** ac sancti spiritus O L T Q: et spiritus sancti H J Co X Y *Vall.*, ac spiritus sancti S *Peiper Rand* **12** ita ut – **14** unum *om.* H J Co X **16** confitetur fides H Co X Y, confidenter fides J

Filium, in eadem natura qua Patri coaeternus est, aliquando fieri Patrem, ne rursus in infinitum divina progenies tenderetur; sanctum vero Spiritum neque Patrem esse neque Filium atque ideo in illa natura nec genitum nec generantem sed a Patre quoque procedentem vel Filio; qui sit tamen processionis istius modus ita non possumus evidenter dicere, quemadmodum generationem Filii ex paterna substantia non potest humanus animus aestimare. Haec autem ut credantur, vetus ac nova informat instructio. De qua velut arce religionis nostrae multi diversa et humaniter atque, ut ita dicam, carnaliter sentientes adversa locuti sunt, ut Arrius qui, licet Deum dicat Filium, minorem tamen Patre multipliciter et extra Patris substantiam confitetur. Sabelliani quoque non tres exsistentes Personas sed unam ausi sunt adfirmare, eundem dicentes Patrem esse qui Filius est eundemque Filium qui Pater est atque Spiritum sanctum eundem esse qui Pater et Filius est; ac per hoc unam dicunt esse personam sub vocabulorum diversitate signatam.

Manichaei quoque, qui duo principia sibi coaeterna et adversa profitentur, unigenitum Dei esse non credunt. Indignum enim iudicant si Deus habere filium videatur, nihil aliud cogitantes nisi carnaliter, ut quia haec generatio duorum corporum commixtione procedit illic quoque indignum esse intellectum huiusmodi applicare; quae res eos nec vetus facit recipere Testamentum neque in integro novum. Nam sicut illud om-

19 confiteamur filium H J X, confiteamur filium Co **34** eundemque J Co X **37** sub: sed H J Co X **40** non credunt unigenitum esse dei H J Co X Y, *corr.* Y² **43** corporum *om.* H J Co X Y

nino error eorum non recipit, ita ex virgine generationem Filii non vult admittere, ne humano corpore polluta videatur Dei fuisse natura. Sed de his hactenus; suo enim loco ponentur sicut ordo necessarius postularit.

Ergo divina ex aeterno natura et in aeternum sine aliqua mutabilitate perdurans sibi tantum conscia voluntate sponte mundum voluit fabricare eumque cum omnino non esset fecit ut esset, nec ex sua substantia protulit, ne divinus natura crederetur, neque aliunde molitus est, ne iam exstitisse aliquid quod eius voluntatem existentiae propriae natura iuvaret atque esset quod neque ab ipso factum esset et tamen esset; sed verbo produxit caelos, terram creavit, ita ut caelesti habitatione dignas caelo naturas efficeret ac terrae terrena componeret. De caelestibus autem naturis, quae universaliter vocatur angelica, quamvis illic distinctis ordinibus pulchra sint omnia, pars tamen quaedam, plus appetens quam ei natura atque ipsius auctor naturae tribuerat, de caelesti sede proiecta est; et quoniam angelorum numerum, id est supernae illius civitatis cuius cives angeli sunt, imminutum noluit conditor permanere, formavit ex terra hominem atque spiritu vitae animavit, ratione composuit, arbitrii libertate decoravit eumque praefixa lege paradisi deliciis constituit, ut, si sine pec-

48 amittere T Q **53** tantum O L T H J S: tamen Q Co Y, *om.* X **56** divinus *ex* divinis T^2, divina O^2 **58** existentiae O L T Q S: existentia T^2 H J Co X Y *Peiper Rand*, existentem O^2 (*ut vid.*) propriae: proprie L^2 H, in propria O^2 natura O^2 L T Q S: naturae O H J Co X Y *Vall. Peiper Rand* **59** et quod neque H J Co X Y *prius* esset *ex* et L^2 T^2 **66** et quoniam: quoniam L T Q X S (et *add.* S^2) *Peiper*

cato manere vellet, tam ipsum quam eius progeniem angelicis coetibus sociaret, ut quia superior natura per superbiae malum ima petierat, inferior substantia per humilitatis bonum ad superna conscenderet. Sed ille auctor invidiae non ferens hominem illuc ascendere ubi ipse non meruit permanere, temptatione adhibita fecit etiam ipsum eiusque comparem, quam de eius latere generandi causa formator produxerat, inoboedientiae suppliciis subiacere, ei quoque divinitatem adfuturum promittens, quam sibi dum arroganter usurpat elisus est. Haec autem revelante Deo Moysi famulo suo comperta sunt, cui etiam humani generis conditionem atque originem voluit innotescere, sicut ab eo libri prolati testantur. Omnis enim divina auctoritas his modis constare videtur, ut aut historialis modus sit, qui nihil aliud nisi res gestas enuntiet, aut allegoricus, ut non illic possit historiae ordo consistere, aut certe ex utrisque compositus, ut et secundum historiam et secundum allegoriam manere videatur. Haec autem pie intelligentibus et veraci corde tenentibus satis abundeque relucent. Sed ad ordinem redeamus.

Primus itaque homo ante peccatum cum sua coniuge incola paradisi fuit. At ubi aurem praebuit suasori et conditoris praeceptum neglexit attendere, exul effectus, terram iussus excolere atque a paradisi fine seclusus in ignotis partibus sui generis posteritatem transposuit atque poenam quam ipse primus homo praevaricationis reus exceperat generando transmisit in posteros. Hinc

73 per *om.* H Q, superbiae per malum Co **75** conscenderat H J Co X Y, *corr.* J^2 X^2 **80** affuturum O L T Q: affuturam O^2 T^2 H J Co X Y S *Peiper Rand* **89** ut et: ut H J Co X Y **96** fine: sinu H J Co X S^2 (*ut vid.*) *Vall. Rand, pp. 452–453.* **99** posteros *ex* postero L^2 T^2

factum est ut et corporum atque animarum corruptio et mortis proveniret interitus primusque mortem in Abel filio suo meruit experiri, ut quanta esset poena quam ipse exceperit probaret in subole. Quod si ipse primus moreretur, nesciret quodam modo ac, si dici fas est, nec sentiret poenam suam, sed ideo expertus in altero est, ut quid sibi iure deberetur contemptor agnosceret et dum poenam mortis sustinet, ipsa exspectatione fortius torqueretur. Hoc autem praevaricationis malum, quod in posteros naturaliter primus homo transfuderat, quidam Pelagius non admittens, proprii nominis haeresim dedicavit, quam catholica fides a consortio sui mox reppulisse probatur. Ab ipso itaque primo homine procedens humanum genus ac multiplici numerositate succrescens erupit in lites, commovit bella, occupavit terrenam miseriam qui felicitatem paradisi in primo patre perdiderat. Nec tamen ex his defuerunt quos sibi conditor gratiae sequestraret eiusque placitis inservirent; quos licet meritum naturae damnaret, futuri tamen sacramenti et longe postmodum proferendi faciendo participes perditam voluit reparare naturam. Impletus est ergo mundus humano genere atque ingressus est homo vias suas, qui malitia propriae contumaciae despexerat conditorem. Hic volens Deus per iustum potius hominem reparare genus humanum quam manere

101 praeveniret H J Co X, preveret Y **103** exceperat O Co Y, exciperit X subole O L² H J Co Y: sobole L T Q X S **110** admittens: amittens *vel* ammittens Co O L T Q, *corr.* O² L² T² **115** qui O L T Q S *Vall. Peiper:* quod T² H J Co X Y, quia *Rand* **120** reparare O² (*ut vid.*) H J Co X Y S: separare O (*ut vid.*) L Q, superare T **122** dispexerat T Q Co X **123** hic O L T Q: hinc O² T² H J Co X Y S *Vall. Rand* **124** quam: qui X Y

protervum, poenalem multitudinem effusa diluvii inundatione, excepto Noe iusto homine cum suis liberis atque his quae secum in arcam introduxerat, interire permisit. Cur autem per arcae lignum voluerit iustos eripere, notum est divinarum scripturarum mentibus eruditis. Et quasi prima quaedam mundi aetas diluvio ultore transacta est.

Reparatur itaque humanum genus atque propriae naturae vitium, quod praevaricationis primus auctor infuderat, amplecti non destitit. Crevitque contumacia quam dudum diluvii unda puniverat et qui numerosam annorum seriem permissus fuerat vivere, in brevitate annorum humana aetas addicta est. Maluitque Deus non iam diluvio punire genus humanum, sed eodem permanente eligere viros per quorum seriem aliqua generatio commearet, ex qua nobis Filium proprium vestitum humano corpore mundi in fine concederet. Quorum primus est Abraham, qui cum esset aetate confectus eiusque uxor decrepita, in senectute sua repromissionis largitione habere filium meruerunt. Hic vocatus est Isaac atque ipse genuit Iacob. Idem quoque duodecim patriarchas non reputante Deo in eorum numero quos more suo natura produxerat. Hic ergo Iacob cum filiis ac domo sua transigendi causa Aegyptum voluit habitare atque illic per annorum seriem mul-

127 quae O L T^2 Q H J Co X Y: quos L^2 T Y^2 S *mg.*, *om.* S **128** voluerit: voluit Co Y **130** quasi *ex* quae si L^2 T^2 **140** ex qua – **141** concederet *om.* H J Co X, *add. in mg.* Co^2 **148** transigendi: transiendi T Q, trasiendi S, *corr.* S^2 *post* transigendi *add.* famem videlicet T^2 *mg.* H J Co X, victus *add.* O^2 **149** *post* seriem *add.* infra O H J Co X S, *del.* S^2, *post* multitudo *add.* L^2

titudo concrescens coeperunt suspicioni esse Aegyptiacis imperiis eosque Pharao magna ponderum mole premi decreverat et gravibus oneribus affligebat. Tandem Deus Aegyptii regis dominationem despiciens diviso mari Rubro, quod numquam antea natura ulla cognoverat, suum transduxit exercitum actore Moyse et Aaron. Postea igitur pro eorum egressione altis Aegyptus plagis vastata est, cum nollet dimittere populum. Transmisso itaque, ut dictum est, mari Rubro venit per deserta eremi ad montem qui vocatur Sina, ibique universorum conditor Deus, volens sacramenti futuri gratia populos erudire, per Moysen data lege constituit quemadmodum et sacrificiorum ritus et populorum mores instruerentur. Et cum multis annis multas quoque gentes per viam debellassent, venerunt tandem ad fluvium qui vocatur Iordanis duce iam Iesu Nave filio atque ad eorum transitum quemadmodum aquae maris Rubri ita quoque Iordanis fluenta siccata sunt; perventumque est ad eam civitatem quae nunc Hierosolyma vocatur. Atque dum ibi Dei populus moraretur, post iudices et prophetas reges instituti leguntur, quorum

150 concrescens O H J Co X Y S² *Vall.*: crescens L T Q S *Peiper* suspicioni esse *Peiper Rand, p. 454*: suspicione O L² *in rasura*, suspicione haberi O², esse suspicione Y, suspicio *** T, suspiciones Q, suspicio esse S, subici H J Co X T² S², esse suspicioni *Vall.* **151** pharaon O T Q, *corr.* O² T² **152** deprimi H J Co X **155** actore L T Q S *Peiper:* auctore O H J Co X S² *Rand*, ductore *in ras.* O² Y *Vall.* moysen O L T Q S, *corr.* O² T² S² **156** postea igitur *an* antea igitur*? An totum Kolon* **156** (Postea) – **157** (populum) *ante* **152** (Tandem) *traiciendum est?* **159** sinai O (*corr.* O²) *Vall. Rand* **160** conditor *om.* H J Co X Y **165** filio nave H J Co X Y *Vall.* **168** ad eam: per eam H J Co X Y *Vall.* **169** vocitatur O L Q populus dei H J Co X Y

post Saulem primatum David de tribu Iuda legitur adeptus fuisse. Descendit itaque ab eo per singulas successiones regium stemma perductumque est usque ad Herodis tempora, qui primus ex gentilibus memoratis populis legitur imperasse. Sub quo exstitit beata virgo Maria, quae de Davitica stirpe provenerat, quae humani generis genuit conditorem. Hoc autem, ideo quia multis infectus criminibus mundus iacebat in morte, electa est una gens in qua dei mandata clarescerent, ibique missi prophetae sunt et alii sancti viri per quorum admonitionem ipse certe populus ab amore pervicaciae revocaretur. Illi vero eosdem occidentes in suae nequitiae perversitate manere voluerunt.

Atque iam in ultimis temporibus non prophetas neque alios sibi placitos sed ipsum unigenitum suum Deus per virginem nasci constituit, ut humana salus quae per primi hominis inoboedientiam deperierat per hominem Deum rursus repararetur et, quia exstiterat mulier quae causam mortis prima viro suaserat, esset haec secunda mulier quae vitae causam humanis visceribus apportaret. Nec vile videatur quod Dei Filius ex virgine natus est, quoniam praeter naturae modum conceptus et editus est. Virgo itaque de Spiritu sancto incarnatum dei Filium concepit, virgo peperit, post eius editionem

172 per singulas successiones *om.* H J Co X Y **173** perductum quae L T Q, *corr.* L^2 T^2 **176** de *om.* T H J Co X *Peiper* davidica *Vall. Rand* **181** ab amore O^2: ut amore O L T Q, amore T^2, a morte H J Co X Y, a tumore *s.v.* Co^2 *Vall. Rand, p. 454*, ut tumore (*ut vid.*) S^2, ut a morte S **184** iam *om.* H J Co X **189** prima: primo H J Co X S *Vall.* **192** quoniam: quando O S praeter *ex* pater O^2 L^2

virgo permansit; atque hominis factus est idemque Dei Filius, ita ut in eo et divinae naturae radiaret splendor et humanae fragilitatis appareret assumptio. Sed huic tam sanae atque veracissimae fidei exstiterunt multi qui diversa garrirent et praeter alios Nestorius et Eutyches repertores haereseos exstiterunt, quorum unus hominem solum, alter Deum solum putavit asserere nec humanum corpus quod Christus induerat de humanae substantiae participatione venisse. Sed haec hactenus.

Crevit itaque secundum carnem Christus, baptizatus est, ut qui baptizandi formam erat ceteris tributurus, ipse primus quod docebat exciperet. Post baptismum vero elegit duodecim discipulos, quorum unus traditor eius fuit. Et qui sanam doctrinam Iudaeorum populus non ferebat, eum inlata manu crucis supplicio peremerant. Occiditur ergo Christus, iacet tribus diebus ac noctibus in sepulcro, resurgit a mortuis, sicut ante constitutionem mundi ipse cum Patre decreverat, ascendit in caelos ubi, in eo quod Dei Filius est, numquam defuisse cognoscitur, ut assumptum hominem, quem diabolus non permiserat ad superna conscendere, secum Dei Filius caelesti habitatione sustolleret. Dat ergo formam discipulis suis baptizandi, docendi salutaria, efficientiam quoque miraculorum atque in universum mun-

195 idemque dei: idem deique H J X **198** extiterant T Q **199** eutyches L T: eutyces Q, eutiches Co X Y S, eutices O H J **203** hactenus H S^2: actenus S *cett. codd.* **208** quia H J Co X Y, *ex* qui O^2 L^2 T^2 **209** peremerant O L T *Peiper:* peremerunt O^2 Q H J Y^2 S *Vall. Rand*, perimerunt Co X Y **211** mundi constitutionem J Co X Y, mundi *om.* H **213** filius dei H J Co X Y **216** habitatione O L T Q J Y S^2 *Peiper:* habitationi H J^2 Co X S *Vall. Rand*

dum ad vitam praecipit introire, ut praedicatio salutaris non iam in una tantum gente sed orbi terrarum praedicaretur. Et quoniam humanum genus naturae merito, quam ex primo praevaricatore contraxerat, aeternae poenae iaculis fuerat vulneratum nec salutis suae erat idoneum, quod eam in parente perdiderat, medicinalia quaedam tribuit sacramenta, ut agnosceret aliud sibi deberi per naturae meritum, aliud per gratiae donum, ut natura nihil aliud nisi poenae summitteret, gratia vero, quae nullis meritis attributa est, quia nec gratia diceretur si meritis tribueretur, totum quod est salutis suae ferret.

Diffunditur ergo per mundum caelestis illa doctrina, adunantur populi, instituuntur ecclesiae, fit unum corpus quod mundi latitudinem occuparet, cuius caput Christus ascendit in caelos, ut necessario caput suum membra sequerentur. Haec itaque doctrina et praesentem vitam bonis informat operibus et post consummationem saeculi resurrectura corpora nostra praeter corruptionem ad regna caelestia pollicetur, ita ut qui haec bene ipso donante vixerit, esset in illa resurrectione beatissimus, qui vero male, miser post munus resurrectionis adesset. Et hoc est principale religionis nostrae, ut credat non solum animas non perire, sed ipsa quoque corpora, quae mortis adventus resolverat, in statum pristinum futura de beatitudine reparari. Haec ergo ecclesia catholica per orbem diffusa tribus modis probatur

219 praecipit O L T Q: praecepit H J Co X Y S **220** iam in: iam O^2 H J Co X **226** naturae O^2 L **229** salutis suae ferret O: saluti sue ferret T Q, salutis afferret T^2 H J Co X Y *Rand*, salutis offerret L^2 S, salutis ve ferret L, salutis suae afferret *Vall.*, saluti suae afferret *Peiper* **237** haec O T: hic L T^2 Q H J Co X Y S *Vall.*, per haec O^2

exsistere: quidquid in ea tenetur, aut auctoritas est Scripturarum aut traditio universalis aut certe propria et particularis instructio. Sed auctoritate tota constringitur, universali traditione maiorum nihilominus tota, privatis vero constitutionibus et propriis informationibus unaquaeque vel pro locorum varietate vel prout cuique bene visum est subsistit et regitur. Sola ergo nunc est fidelium exspectatio qua credimus adfuturum finem mundi, omnia corruptibilia transitura, resurrecturos homines ad examen futuri iudicii, recepturos pro meritis singulos et in perpetuum atque in aeternum debitis finibus permansuros; solumque esse praemium beatitudinis contemplationem conditoris, tanta dumtaxat qua ut a creatura ad creatorem fieri potest, ut ex eis reparato angelico numero superna illa civitas impleatur, ubi rex est virginis Filius eritque gaudium sempiternum, delectatio, cibus, opus, laus perpetua creatoris.

245 aut auctoritas O H J Co X Y S *Vall.*: auctoritas L T Q *Peiper* **257** contemplationem O^2 L^2 T^2 H J Co X Y: contemplatio O L T Q S qua ut O L T Q *Peiper:* quanta L^2 T^2 H J Co X Y S *Vall. Rand*, qua T *mg.* a creatura O T^2 Q^2 H J Co X S: a creaturae L T Q Y *Vall.*, creaturae L^2 **258** ex eis reparato T^2 H J Co X Y *Vall. Rand:* ex iusso (iussu L^2 S) paratos L T Q S, ex iusso parat O, ex iussu parata O^2, ex iustis parato *Peiper* **260** eritque O L T Q S^2: erit Co X Y S (ibi *suprascr.* S), ibi erit H J

finit H S, explicit O X^2, ticilpxe (*sic*) J, *subscriptionem omittunt cett.*

CONTRA EVTYCHEN ET NESTORIVM

Domino sancto ac venerabili
patri Iohanni diacono Boethius filius

Anxie te quidem diuque sustinui, ut de ea quae in conventu mota est quaestione loqueremur. Sed quoniam et tu quominus venires occupatione distractus es et ego in crastinum constitutis negotiis implicabar, mando litteris quae coram loquenda servaveram. Meministi enim, cum in concilio legeretur epistola, recitatum Eutychianos ex duabus naturis Christum consistere confiteri, in duabus autem negare, catholicos vero utrique dicto fidem praebe-

ANICII MANLII SEVERINI BOETII V. C. ET INL. EX CONSUL (-e *add.* O^2) ORD. PATRICII INCIP. LIBER CONTRA EUTYCHEN ET NESTORIUM **OZU**, BOETII ADVERSUS NESTORIUM (NESTO *sic* J) ET EUTYCHEN PRO PERSONA ET NATURA L J Co, BOETII ADVERSUS NESTORIUM PRO PERSONA ET NATURA H, INCIPIT BOECII ADVERSUS NESTORIUM ET EUTICEN PRO PERSONA ET NATURA X, INCIPIT LIBER CONTRA EUTICEN ET NESTORIUM EIUSDEM D, *titulum om.* Y (ut vid.) S, Incipit liber contra Eutichen et Nestorium ad eundem Iohannem diaconum *Iohannes*

Domino – Boetius filius *om.* O Z U D   diacono: diaconi L S

3 distractus: distentus H J Co X, disractus L (*corr.* L^2), distractus H *s.v.*   **4** implicabor O Z U *Glar. Vall. Rand*, *corr.* O^2 **6** recitata H J Co X, recitatam Y   **8** autem negare L D S Y *Peiper*: autem esse negare H J X, negare O Z U Co Y^2 *Glar. Vall. Rand*   utrique – **9** nam *om.* O Z U

re: nam et ex duabus eum naturis consistere et in duabus apud verae fidei sectatores aequaliter credi. Cuius dicti novitate perculsus harum coniunctionum quae ex duabus naturis vel in duabus consisterent differentias inquirebam, multum scilicet referre ratus nec inerti neglegentia praetereundum quod episcopus scriptor epistolae tamquam valde necessarium praeterire noluisset. Hic omnes apertam esse differentiam nec quicquam in eo esse caliginis inconditum confusumque strepere nec ullus in tanto tumultu qui leviter attingeret quaestionem, nedum qui expediret inventus est.

Adsederam ego ab eo quem maxime intueri cupiebam longius atque adeo, si situm sedentium recorderis, aversus pluribusque oppositis, ne si aegerrime quidem cuperem, vultum nutumque eius aspicere poteram, ex quo mihi aliqua eius darentur signa iudicii. Atque ego quidem nihil ceteris amplius afferebam, immo vero aliquid etiam minus. Nam de re proposita aeque nihil ceteris sentiebam; minus vero quam ceteri ipse afferebam, falsae scilicet scientiae praesumptionem. Tuli aegerrime, fateor, compressusque indoctorum grege conticui, metuens ne iure viderer insanus, si sanus inter furiosos haberi contenderem. Meditabar igitur dehinc omnes

9 nam et L S: nam H J Co X Y D 10 apud – sectatores *om.* O Z U 11 perculsus O² L² H J Co X Y D *Iohannes Glar.*: percussus O Z U S *Vall. Peiper Rand*, percursus L 13 scilicet *om.* H J Co X, *post* referre *add.* Co² 17 inconditum *om.* O Z U, *add. s.v.* U² 21 adeo: ab eo O Z U D 22 aegerrime O Z U D: *om.* L H J Co X Y S, *punctis notat* U² 24 atque O Z U L S *Glar. Vall.*: atqui U² H J Co X Y D *Peiper Rand* 26 etiam *om.* H J Co X 29 grege: garrulitate *corr. s.v.* O²

animo quaestiones nec eglutiebam quod acceperam, sed frequentis consilii iteratione ruminabam. Tandem igitur patuere pulsanti animo fores et veritas inventa quaerenti omnes nebulas Eutychiani reclusit erroris. Unde mihi maxime subiit admirandum, quaenam haec indoctorum hominum esset audacia, qui inscientiae vitium praesumptionis atque impudentiae nube conentur obducere, cum non modo saepe id quod proponatur ignorent, verum in huiusmodi contentionibus ne id quidem quod ipsi loquantur intellegant, quasi non deterior fiat inscientiae causa, dum tegitur.

Sed ab illis ad te transeo, cui hoc quantulumcumque est examinandum prius perpendendumque transmitto. Quod si recte se habere pronuntiaveris, peto ut mei nominis hoc quoque inseras chartis; sin vero vel minuendum aliquid vel addendum vel aliqua mutatione variandum est, id quoque postulo remitti, meis exemplaribus, ita ut a te revertitur, transcribendum. Quae ubi ad calcem ducta constiterint, tum demum eius cuius soleo iudicio censenda transmittam. Sed quoniam semel

32 eglutiebam H J Co X Y S *Iohannes*: egluttiebam L, deglutiebam O Z U D *edd.* 33 rumigabam O Z U, *corr.* U² 36 ammirandum L² H J Co X Y D S *Peiper*: ammirandam L, admirari O Z U *Glar. Vall. Rand* 37 inscientiae O Z U D Co *Iohannes*: inscitiae L H J X Y S 38 conentur O Z U L D S *Peiper*: conarentur O² H J X Y, conantur Co *Vall.* 40 contentionibus: quaestionibus H J Co X Y 41 loquantur O Z U D Y S² *Peiper*: loquuntur L H J Co X S (*ut vid.*) *Vall.* inscientiae O Z U D S *edd.*: inscitiae O² L X J Y, insitiae H 44 pendendumque L, perpendumque D Z Co, *corr.* D² 47 mutatione: ratione H J 49 a te revertitur O Z U L: a te revertatur Co X Y S *Vall.*, ad te revertatur H J D *Peiper* 50 ducta O Z U D Co Y S: dicta L H J X tum O Z U D S: tunc L H J Co X Y

res a conlocutione transfertur ad stilum, prius extremi sibique contrarii Nestorii atque Eutychis summoveantur errores; post vero, adiuvante Deo, Christianae medietatem fidei temperabo. Quoniam vero in tota quaestione contrariarum sibimet haereseon de personis dubitatur atque naturis, haec primitus definienda sunt et propriis differentiis segreganda.

1. Natura igitur aut de solis corporibus dici potest aut de solis substantiis, id est corporeis atque incorporeis, aut de omnibus rebus quae quocumque modo esse dicuntur. Cum igitur tribus modis natura dici possit, tribus modis sine dubio definienda est. Nam si de omnibus rebus naturam dici placet, talis definitio dabitur quae res omnes quae sunt possit includere. Erit ergo huiusmodi: „natura est earum rerum quae, cum sint, quoquo modo intellectu capi possunt". In hac igitur definitione et accidentia et substantiae definiuntur; haec enim omnia intellectu capi possunt. Additum vero est „quoquo modo", quoniam Deus et materia integro per-

52 extremi sibique O U L[2] D: extremis sibique L, extremis ibique O[2] Z H, extremi sibi J Co X Y S 54 medietatem fidei O Z U L D: fidei medietatem H J Co X Y S 56 hereseon O Z U L D[2] S Co *Vall. Peiper*: hereseos D, *graeca verba corruptiora leguntur in* H J X Y, αἱρέσεων *Iohannes Rand*

59 corporibus: specialibus (*om.* dici potest) U D, specialibus *del. et* corporibus *in rasura scripsit* U[2] 60 praedicatur substantiis O *mg.* U[2] H J X Y D, substantiis praedicatur Co atque incorporeis *om.* O Z U, et incorporeis O[2] *mg.* U[2] D S 64 rebus *om.* H J Co X Y naturam O Z U L D Co S[2]: natura H J X Y S (*ut vid.*) 65 ergo erit H J Co X Y 69 enim *om.* Co X Y, *add. s.v.* Y[2]

fectoque intellectu intelligi non possunt, sed aliquo tamen modo ceterarum rerum privatione capiuntur. Idcirco vero adiunximus „quae cum sint“, quoniam etiam ipsum nihil significat aliquid, sed non naturam. Neque enim quod sit aliquid, sed potius non esse significat; omnis vero natura est. Et si de omnibus quidem rebus naturam dici placet, haec sit naturae definitio quam superius proposuimus. Sin vero de solis substantiis natura dicitur, quoniam substantiae omnes aut corporeae sunt aut incorporeae, dabimus definitionem naturae substantias significanti huiusmodi: „natura est vel quod facere vel quod pati possit“. ‘Pati’ quidem ac ‘facere’, ut omnia corporea atque corporeorum anima: haec enim in corpore et a corpore et facit et patitur; ‘facere’ vero tantum, ut Deus ceteraque divina. Habes igitur definitionem eius quoque significationis naturae, quae tantum substantiis applicatur. Qua in re substantiae quoque est reddita definitio. Nam si nomen naturae substantiam monstrat, cum naturam descripsimus substantiae quoque est assignata descriptio. Quod si naturae nomen relictis incorporeis substantiis ad corporales usque contrahitur, ut corporeae tantum substantiae naturam habe-

72 ceterarum vero H J **76** est *om.* X Y, *add. s.v.* Y^2 **77** naturam O Z U L D Co S: natura H J X Y **79** substantiae omnes *ex* substantia omnis O^2 D^2 **81** significanti O Z U L^2 Y S^2: significant L, significantis H J Co X S **83** corporeorum anima O Z U D S^2 *Iohannes*: corporearum anima S (*ut vid.*), corporeorum ut anima Y^2, incorporeorum ut anima H J X Y, incorporea ut anima Co, incorporeorum anima L, corporeorum ut anima *Peiper* **90** est assignata L H J Co X Y *Vall. Rand*: assignata est D, reddita est O U X *s.v.* S, est reddita Z *Glar.*

re videantur, sicut Aristoteles ceterique et eiusmodi et multimodae philosophiae sectatores putant, definiemus eam ut hi etiam qui naturam non nisi in corporibus esse posuerunt. Est autem eius definitio hoc modo: „natura est motus principium secundum se, non per accidens". Quod „motus principium" dixi, hoc est, quoniam corpus omne habet proprium motum, ut ignis sursum, terra deorsum. Item quod „per se principium motus" naturam esse proposui et non „per accidens", tale est, quoniam lectum quoque ligneum deorsum ferri necesse est, sed non deorsum per accidens fertur. Idcirco enim quia lignum est, quod est terra, pondere et gravitate deducitur. Non enim quia lectus est deorsum cadit, sed quia terra est, id est quia terrae contigit ut lectus esset; unde fit ut lignum naturaliter esse dicamus, lectum vero artificialiter. Est etiam alia significatio naturae, per quam dicimus diversam esse naturam auri atque argen-

93 eiusmodi O Z U S *Glar. Vall. Rand*: eiusdem L H J Co X D *Peiper*, eiusmodi philosophi Y **95** etiam diffinierunt H J Co X Y **96** eius *om.* L H J Co X Y **97** motus principium O Z U L *Vall. Peiper Rand*: principium motus O *mg.* H J Co X Y, per se motus principium U^2 D *Glar.*, per se principium motus S, natura est principium motus X^2 *s.v.* secundum se non per accidens *om.* O Z U D S, *add.* O^2 secundum se O^2 L H J *Vall.*: secundum se vel per se Y, secundum se et X, et *del.* X^2, per se Co *Iohannes Peiper Rand (ex lin. 100, ut vid.) habet s.v.* J^2 X^2 **98** quod motus principium dixi D Y *Peiper Rand*: quod motus dixi L Co, motus principium dixi U^2 X^2 *s.v.* S, motus dixi H J X, principium dixi U, dixi *tantum* O Z **105** diducitur O Z U, *corr.* U^2 est *om.* H J Co Y, *habet s.v.* J^2 Co^2 **106** contingit L H J Co X **108** artificialiter Z L D J S^2: artificaliter O U H X Y S **109** auri atque argenti O Z U D *Iohannes*: auri et argenti S, argenti atque auri L H J Co X Y

ti, in hoc proprietatem rerum monstrare cupientes; quae significatio naturae definietur hoc modo: „natura est unamquamque rem informans specifica differentia". Cum igitur tot modis vel dicatur vel definiatur natura, tam catholici quam Nestorius secundum ultimam definitionem duas in Christo naturas esse constituunt; neque enim easdem in Deum atque hominem differentias convenire.

2. Sed de persona maxime dubitari potest, quaenam ei definitio possit aptari. Si enim omnis habet natura personam, indissolubilis nodus est, quaenam inter naturam personamque possit esse discretio; aut si non aequatur persona naturae, sed infra terminum spatiumque naturae persona subsistit, difficile dictum est ad quas usque naturas persona perveniat, id est quas naturas conveniat habere personam, quas a personae vocabulo segregari. Nam illud quidem manifestum est, personae subiectam esse naturam nec praeter naturam personam posse praedicari. Vestiganda sunt igitur haec inquirentibus hoc modo.

111 diffinitur H J Co X Y **115** constituent *Rand* **116** in hominem H J S **120** nodus: modus H J Co X Y **121** aut O Z U D H^2 S: at L H J Co X Y *Ratramnus* **122** naturae persona H J, persona *add. s.v.* L^2 spatiumque naturae O Z U D S: spatiumque L H J Co X Y, s. naturae J^2 *s.v.* **123** dictu O^2 U L Y S *Ratramnus Vall. Rand* **126** personae ... **127** naturam O Z U L S *Rand*: personam ... naturae O^2 H J Co X Y D S^2 *Vall. Peiper* **128** vestiganda sunt igitur haec O Z U D S: vestigandum est igitur hoc L H J (investigandum J) Co X Y *Ratramnus* hoc modo: hoc *om.* L H J Co X Y, inquirentibus hoc modo *om.* *Ratramnus*

Quoniam praeter naturam non potest esse persona quoniamque naturae aliae sunt substantiae, aliae accidentes et videmus personam in accidentibus non posse constitui (quis enim dicat ullam albedinis vel nigredinis vel magnitudinis esse personam?), relinquitur ergo ut personam in substantiis dici conveniat. Sed substantiarum aliae sunt corporeae, aliae incorporeae. Corporearum vero aliae sunt viventes, aliae minime; viventium aliae sunt sensibiles, aliae minime; sensibilium aliae rationales, aliae inrationales. Item incorporearum aliae sunt rationales, aliae minime, ut pecudum vitae; rationalium vero alia est immutabilis atque impassibilis per naturam, ut Deus, alia per creationem mutabilis atque passibilis, nisi impassibilis substantiae gratia ad impassibilitatis firmitudinem permutetur ut angelorum atque animae rationalis. Ex quibus omnibus neque in non viventibus corporibus personam posse dici manifestum est (nullus enim lapidis ullam dicit esse personam), neque rursus eorum viventium quae sensu carent (neque enim ulla persona est arboris), nec vero eius quae intellectu ac ratione deseritur (nulla est enim persona equi vel bovis ceterorumque animalium, quae muta ac sine

131 quoniamque: quoniam O² L, quoquid S, *corr.* S² naturae dicuntur H J Co X Y S², *corr.* Y² **134** vel magnitudinis *om.* H J Co X Y S **138** sunt rationales H J Co X *Ratramnus* **139** item – **140** vitae *om.* O Z D U (*add.* U²) *Vall.* incorporearum L S *Rand, pp. 454–456*: corporearum H J Co X Y S² **140** rationabilium H J Co X Y S **143** substantiae gratia L² (*ex* gratias) H J Co X Y S: gratia substantiae O Z D U *edd.* **145** animae rationalis L² H J Co X *Vall.*: animae rationales L Y, animae *tantum* O Z U D S *Peiper Rand, p. 455* **147** lapidis: lapis H Y **149** nec O Z U L D: neque H J Co X Y S

ratione vitam solis sensibus degunt); at hominis dicimus esse personam, dicimus Dei, dicimus angeli. Rursus substantiarum aliae sunt universales, aliae particulares. Universales sunt quae de singulis praedicantur, ut homo, animal, lapis, lignum ceteraque huiusmodi quae vel genera vel species sunt; nam et homo de singulis hominibus et animal de singulis animalibus lapisque ac lignum de singulis lapidibus ac lignis dicuntur. Particularia vero sunt quae de aliis minime praedicantur, ut Cicero, Plato, lapis hic unde haec Achillis statua facta est, lignum hoc unde haec mensa composita est. Sed in his omnibus nusquam in universalibus persona dici potest, sed in singularibus tantum atque in individuis; animalis enim vel generalis hominis nulla persona est, sed vel Ciceronis vel Platonis vel singulorum individuorum personae singulae nuncupantur.

3. Quocirca si persona in solis substantiis est atque in his rationabilibus, substantiaque omnis natura est nec in universalibus sed in individuis constat, reperta personae est definitio: „naturae rationabilis individua substantia“. Sed nos hac definitione eam quam Graeci *ὑπόστασιν* dicunt terminavimus. Nomen enim personae videtur aliunde traductum, ex his scilicet personis quae in comoediis tragoediisque eos, quorum interest, homi-

158 et lapis de singulis lapidibus et lignum de singulis lignis H J Co X Y **164** atque in: atque O H J Co X Y animalis enim O Z U D S: ergo animalis L H J Co X Y *Ratramnus* **170** personae. est H, persona. est J Co X Y **171** *ante* naturae *add.* persona igitur est O^2 H J Co X Y S, persona est igitur O^2, persona est D *Vall. Peiper* **175** quorum: qui O Z U, *corr.* O^2, quis D *Ratramnus* sexus interest J Co

nes repraesentabant. Persona vero dicta est a personando, circumflexa paenultima. Quod si acuatur antepaenultima, apertissime a sono dicta videbitur; idcirco autem a sono, quia concavitate ipsa maior necesse est volvatur sonus. Graeci quoque has personas *πρόσωπα* vocant ab eo quod ponantur in facie atque ante oculos obtegant vultum: *παρὰ τοῦ πρὸς τοὺς ὦπας τίθεσθαι*. Sed quoniam personis inductis histriones individuos homines, quorum intererat in tragoedia vel in comoedia, ut dictum est, repraesentabant, id est Hecubam vel Medeam vel Simonem vel Chremetem, idcirco ceteros quoque homines, quorum certa pro sui forma esset agnitio, et Latini personam et Graeci *πρόσωπα* nuncupaverunt. Longe vero illi signatius naturae rationabilis individuam subsistentiam *ὑποστάσεως* nomine vocaverunt, nos vero per inopiam significantium vocum translaticiam retinuimus nuncupationem, eam quam illi *ὑπόστασιν* dicunt personam vocantes; sed peritior Graecia sermonum *ὑπόστασιν* vocat individuam subsistentiam. Atque, uti Graeca utar oratione in rebus quae a Graecis agitata

177 quod si acuatur antepaenultima *om.* L H J Co X Y, *add.* L² J² **180** πρόσωπα H J S *Vall.*: prosopa O Z U L D Co X Y *Peiper* (*et mox*) **181** proponantur H X Y **182** *graeca verba om.* L ΤΟΥΣ O Z U D: ΤΑΣ L H J Co X Y S τίθεσθαι *edd.*: τίθεσται Z U, ΤΙΘΕΙΝ *vel* ΤΕΘΕΙΝ *cett. codd.* **184** intererat: interest H J Co X Y S, *corr.* S² **185** eccubam J X Y **186** crematem O Z U S, *corr.* S² **188** ΠΡΟΣΩΠΑ Z H Y S *Vall.*: prosopa O U L Y D, prosopam Co *Ratramnus*, prosopia *ex* prosopa X² **189** dividuam O Z U, *corr.* U² **190** subsistentiam O Z U L²: sub sintentiam L, substantiam H J Co X Y D S **191** translaticiam O² U L: translatitiam Z S, tranlaticiam O, translativam H J Co X Y D *Iohannes* **194** substantiam H J Co X D, *corr.* X² **195** oratione: ratione H J Co X Y

Latina interpretatione translata sunt, *αἱ οὐσίαι ἐν μὲν τοῖς καθόλου εἶναι δύνανται, ἐν δὲ τοῖς ἀτόμοις καὶ κατὰ μέρος μόνοις ὑφίστανται*, id est: essentiae in universalibus quidem esse possunt, in solis vero individuis et particularibus substant. Intellectus enim universalium rerum ex particularibus sumptus est. Quocirca cum ipsae subsistentiae in universalibus quidem sint, in particularibus vero capiant substantiam, iure subsistentias particulariter substantes *ὑποστάσεις* appellaverunt.

Neque enim pensius subtiliusque intuenti idem videbitur esse subsistentia quod substantia. Nam quod Graeci *οὐσίωσιν* vel *οὐσιῶσθαι* dicunt, id nos subsistentiam vel subsistere appellamus; quod vero illi *ὑπόστασιν* vel *ὑφίστασθαι*, id nos substantiam vel substare interpretamur. Subsistit enim quod ipsum accidentibus, ut possit esse, non indiget. Substat autem id quod aliis accidentibus subiectum quoddam, ut esse valeant, subministrat; sub illis enim stat, dum subiectum est accidentibus. Itaque genera vel species subsistunt tantum; neque enim accidentia generibus speciebusve contingunt. Individua

196 translate D H J Co αἱ οὐσίαι: οὐσίαι H J, pro ai (*ut vid.*) Y ἐν μὲν τοῖς μένον ἐν τοῖς H J **197** ΚΑΘΟΛΟΥ Z L *Vall. Rand:* ΚΑΤΟΛΟΙΣ O U, ΚΑΘΟΛΙΚΟΙΣ H J X U^2, *Iohannes Peiper*, ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ Y, ΚΑΘΟΛΙΚΟΥΣ D Co ἐν δὲ τοῖς: ἐν μόνοις δὲ τοῖς H J (*omisso mox* μόνοις) ΑΤΟΜΟΙΣ ΚΑΙ *om.* O Z L, ἀτόμοις καὶ κατὰ μέρος *add. in calce* O^2, ΤΟΙΣ (*ex* ΤΟΥΣ) ΑΤΟΜΟΥΣ D **198** ΜΟΝΟΙΣ Z^2 *edd.*: ΜΟΝΟΥ O Z, ΜΟΝΟΥΣ X Y Co D, *om.* H J, ΚΕΡΟΣ ΚΟΝΟΙΣ L essentiae quidem (*omisso mox* quidem) H J X **200** substant: substantia est L, subsistunt Co X *Iohannes*, subsistentiae Y, substantiae U^2 **202** subsistentiae L *Vall. Rand*: substantiae *cett. codd. Godescalcus Peiper* **206** subsistentia *ex* substantia L^2 D^2 **207** οὐσιῶσθαι *edd.*: ΟΥΣΙΩΣ ΤΑΙ O Z, *similia cett.* (*et mox*) **208** illi *om.* X Y **211** id quod: eo quod H Co, et quod X Y, quod S

vero non modo subsistunt verum etiam substant: nam neque ipsa indigent accidentibus, ut sint; informata enim sunt iam propriis et specificis differentiis, et accidentibus, ut esse possint, ministrant, dum sunt scilicet subiecta. Quocirca *εἶναι* atque *οὐσιῶσθαι* esse atque subsistere, *ὑφίστασθαι* vero substare intellegitur. Neque enim verborum inops Graecia est, ut Marcus Tullius alludit, sed essentiam, subsistentiam, substantiam, personam totidem nominibus reddit, essentiam quidem *οὐσίαν*, subsistentiam vero *οὐσίωσιν*, substantiam *ὑπόστασιν*, personam *πρόσωπον* appellans. Ideo autem *ὑποστάσεις* Graeci individuas substantias vocaverunt, quoniam ceteris subsunt et quibusdam quasi accidentibus subpositae subiectaeque sunt; atque idcirco nos quoque eas substantias nuncupamus quasi subpositas, quasi *ὑποστάσεις*, cumque etiam *πρόσωπα* nuncupent easdem substantias, possumus nos quoque nuncupare personas. Idem est igitur *οὐσίαν* esse quod essentiam, idem *οὐσίωσιν* quod subsistentiam, idem *ὑπόστασιν* quod substantiam, idem *πρόσωπον* quod personam. Quare autem de inrationabilibus animalibus Graecus *ὑπόστασιν* non dicat, sicut nos de eisdem nomen substantiae praedicamus, haec ratio est, quoniam nomen hoc melioribus applicatum est,

220 esse atque subsistere, ΥΦΙΣΤΑΣΘΑΙ L D *Iohannes Vall. Peiper Rand, om. cett. codd.* 221 vero O Z U L D: vere S, iure H J Co X Y 222 est *om.* O Z U *Godescalcus* 223 substantiam subsistentiam J Co X S, *corr.* J^2 226 appellant H X, L *non liquet*, appellans L^2 autem *om.* H J Co X Y S, *add.* S^2 230 *alterum* quasi: quas L *Godescalcus*, quas illi *Vall. Rand* 231 cumque O Z U D S *edd.*: cum L H J Co X Y ΠΡΟΣΩΠΑ D H J*s.v.* S *Rand*: prosopa O Z U L J Co X Y 232 est *om.* O H J Co X Y, *add.* O^2 235 inrationalibus Z U 238 melioris O Z U *Godescalcus*, *corr.* U^2

ut aliqua id quod est excellentius, tametsi non descriptione naturae secundum id quod *ὑφίστασθαι* atque substare est, at certe *ὑποστάσεως* vel substantiae vocabulis discerneretur.

Est igitur et hominis quidem essentia, id est *οὐσία*, et subsistentia, id est *οὐσίωσις*, et *ὑπόστασις*, id est substantia, et *πρόσωπον*, id est persona; *οὐσία* quidem atque essentia quoniam est, *οὐσίωσις* vero atque subsistentia quoniam in nullo subiecto est, *ὑπόστασις* vero atque substantia, quoniam subest ceteris quae subsistentiae non sunt, id est *οὐσιώσεις*; est *πρόσωπον* atque persona, quoniam est rationabile individuum. Deus quoque et *οὐσία* est et essentia: est enim et maxime ipse est a quo omnium esse proficiscitur. Est *οὐσίωσις*, id est subsistentia (subsistit enim nullo indigens); et *ὑφίσταται*: substat enim. Unde etiam dicimus unam esse *οὐσίαν* vel *οὐσίωσιν*, id est essentiam vel subsistentiam deitatis, sed tres *ὑποστάσεις*, id est tres substantias. Et quidem secundum hunc modum dixere unam trinitatis essentiam, tres substantias tresque personas. Nisi enim tres in Deo substantias ecclesiasticus loquendi usus excluderet, videretur idcirco de Deo dici substantia, non quod ipse ceteris rebus quasi subiectum supponeretur, sed quod idem omnibus, uti praeesset, ita etiam quasi principium

239 aliqua id: aliquod H J Co, aliquid X Y S 240 et secundum H J Co X Y 247 quoniam in nullo subiecto est: quoniam non indiget accidentibus ut sit H J Co X Y 247 quoniam in nullo – 248 substantia *om.* L, *add. in calce* L[2] 248 *ante* quoniam subest *add.* quoniam in nullo subiecto est et H J X 253 ΥΦΙΣΤΑΤΑΙ O Z U L: ΥΦΙΣΤΑΣΤΑΙ Y, ΥΠΟΣΤΑΣΤΑΙ D, ΥΦΙΣΤΑΤΙ H, ΥΦΙΣΤΑΣΘΕ X, ΟΥΦΙΣΤΑΣΤΗ J, ὑφίστασθαι *Rand* 262 ita etiam: ita ceteris H J Co X Y S, *corr.* S[2]

subesset rebus, dum eis omnibus *οὐσιῶσθαι* vel subsistere subministrat.

4. Sed haec omnia idcirco sint dicta, ut differentiam naturae atque personae, id est *οὐσίας* atque *ὑποστάσεως*, monstraremus. Quo vero nomine unumquodque oporteat appellari, ecclesiasticae sit locutionis arbitrium. Hoc interim constet quod inter naturam personamque differre praediximus, quoniam natura est cuiuslibet substantiae specificata proprietas, persona vero rationabilis naturae individua substantia. Hanc in Christo Nestorius duplicem esse constituit, eo scilicet traductus errore, quod putaverit in omnibus naturis dici posse personam. Hoc enim praesumpto, quoniam in Christo duplicem naturam esse censebat, duplicem quoque personam esse confessus est. Qua in re eum falsum esse cum definitio superius dicta convincat, tum haec argumentatio evidenter eius declarabit errorem. Si enim non est Christi una persona duasque naturas esse manifestum est, hominis scilicet atque dei (nec tam erit insipiens quisquam, utqui utramque earum a ratione seiungat), sequi-

265 sunt dicta Co X Y, dicta sunt H J differentia ... **267** monstraretur H J Co (differentiae J) X, differentia ... monstraremus Y **270** deferre Z S, diferre Z^2 **271** specifica H J Co X Y **272** substantia H D *Iohannes Peiper Rand*: subsistentia *cett. codd.* (substaentia H^2) *Godescalcus Vall.* **276** esse naturam H J Co X Y **279** declaravit O Z U, *corr.* O^2 **281** tam *om.* H J Co X Y, tamen D quisquam: quisque X Y S **282** utqui O Z U: ut U^2 L H J Co X Y S^2, qui D *Peiper*, *om.* S utramque: utramlibet L D U^2 *Peiper*, utram O Z U a *om.* H J Co X Y D

tur ut duae videantur esse personae; est enim persona, ut dictum est, naturae rationabilis individua substantia.

Quae est igitur facta hominis deique coniunctio? Num ita quasi cum duo corpora sibimet apponuntur, ut tantum locis iuncta sint et nihil in alterum ex alterius qualitate perveniat? Quem coniunctionis Graeci modum *κατὰ παράθεσιν* vocant. Sed si ita humanitas divinitati coniuncta est, nihil horum ex utrisque confectum est ac per hoc nihil est Christus. Nomen quippe ipsum unum quiddam significat singularitate vocabuli. At si duabus personis manentibus ea coniunctio qualem superius diximus facta est naturarum, unum ex duobus effici nihil potuit; omnino enim ex duabus personis nihil umquam fieri potest. Nihil igitur unum, secundum Nestorium, Christus est ac per hoc omnino nihil. Quod enim non est unum, nec esse omnino potest; esse enim atque unum convertitur et quodcumque unum est, est. Etiam ea quae ex pluribus coniunguntur, ut acervus, chorus, unum tamen sunt. Sed esse Christum manifeste ac veraciter confitemur; unum igitur esse dicimus Christum. Quod si ita est, unam quoque Christi sine dubitatione personam esse necesse est. Nam si duae personae essent, unus esse non posset; duos vero esse dicere Christos nihil est aliud nisi praecipitatae mentis insania. Cur enim omnino duos audeat Christos

284 in individua O Z U, in *del.* O^2 substantia H J D *Peiper Rand*: subsistentia *cett. codd. Vall.* **293** ea: *ex emend.* L, haec H J Co Y, haec ea X **299** quodcumque unum est, est O Z U D S: quodcumque est unum est Y, quodcumque est unum est (est *om.* Co) esse est H Co, quodcumque unum est esse est J X, quodcumque est at (ad L^2) quodcumque unum est L **300** compluribus H J Co X Y **304** necesse est esse H J X Y, necesse est (*om.* esse) Co

vocare, unum hominem alium Deum? Vel cur eum qui Deus est Christum vocat, si eum quoque qui homo est Christum est appellaturus, cum nihil simile, nihil habeant ex copulatione coniunctum? Cur simili nomine diversissimis abutatur naturis, cum, si Christum definire cogitur, utrisque, ut ipse dicit, Christis non possit unam definitionis adhibere substantiam? Si enim dei atque hominis diversa substantia est unumque in utrisque Christi nomen nec diversarum coniunctio substantiarum unam creditur fecisse personam, aequivocum nomen est Christi et nulla potest definitione concludi. Quibus autem umquam scripturis nomen Christi geminatur? Quid vero novi per adventum salvatoris effectum est? Nam catholicis et fidei veritas et raritas miraculi constat. Quam enim magnum est quamque novum, quam quod semel nec ullo alio saeculo possit evenire, ut eius qui solus est Deus natura cum humana, quae ab eo erat diversissima, conveniret atque ita ex distantibus naturis una fieret copulatione persona! Secundum Nestorii vero sententiam quid contingit novi? „Servant", inquit, „proprias humanitas divinitasque personas". Quando enim non fuit divinitatis propria humanitatisque persona? Quando vero non erit? Vel quid amplius in Iesu generatione contingit quam in cuiuslibet alterius, si discretis utrisque personis discretae etiam fuere

308 alium: alterum H J Co X Y *et* S *inter scribendum* **310** nihil simile *om.* H J Co X Y **311** simile nomen *ex* simili nomine O[2] **313** in utrisque H J Co X Y christus H J Co X Y **314** diffinitionis unam H J Co X Y **315** unumque: unum H J Co X Y **327** contingit O Z U *Rand*: contigit L H J Co X Y D S *Vall. Peiper* **331** contigit H J Co X Y D S, *corr.* D[2]

naturae? Ita enim personis manentibus illic nulla naturarum potuit esse coniunctio, ut in quolibet homine, cuius cum propria persona subsistat, nulla est ei excellentissimae substantiae coniuncta divinitas. Sed fortasse Iesum, id est personam hominis, idcirco Christum vocet, quoniam per eam mira quaedam sit operata divinitas. Esto. Deum vero ipsum Christi appellatione cur vocet? Cur vero non elementa quoque ipsa simili audeat appellare vocabulo, per quae Deus mira quaedam cotidianis motibus operatur? An quia inrationabiles substantiae non possunt habere personam quae Christi vocabulum excipere possi[n]t? Nonne in sanctis hominibus ac pietate conspicuis apertus divinitatis actus agnoscitur? Nihil enim intererit, cur non sanctos quoque viros eadem appellatione dignetur, si in adsumptione humanitatis non est una ex coniunctione persona. Sed dicat forsitan: „Illos quoque Christos vocari fateor, sed ad imaginem veri Christi". Quod si nulla ex homine atque Deo una persona coniuncta est, omnes ita veros Christos arbitrabimur ut hunc qui ex virgine genitus creditur. Nulla quippe in hoc adunata persona est ex

333 naturarum *om.* H J Co X Y **338** per eam O Z U D S: per eum L H J Co X Y S² mira: admira H J Co X Y **339** deum vero L D *Rand*: vero deum O Z U S (*ut vid.*) *Vall.*, deum H J Co X Y S² *Peiper* **341** per quem J X Y, per que H Co **343** quae *codd. Peiper Vall.*: qua *Rand* **344** possit *Vall.*: possint *codd. Rand* **348** una ex coniunctione O Z U S *Rand*: una ex divinarum naturarum coniunctione L, una duarum naturarum in coniunctione H J Co X, una ex duarum naturarum coniunctione D *Peiper*, humanitatis – coniunctione *om.* Y, una in coniunctione *Vall.* **349** quoque: que L H J Co X, *corr.* L² **352** genitus *om.* H J Co X Y

Dei atque hominis copulatione sicut nec in eis, qui Dei spiritu de venturo Christo praedicebant, propter quod etiam ipsi quoque appellati sunt Christi. Iam vero sequitur ut personis manentibus nullo modo a divinitate humanitas credatur adsumpta. Omnino enim disiuncta sunt quae aeque personis naturisque separantur; prorsus, inquam, disiuncta sunt nec magis inter se homines bovesque disiuncti quam divinitas in Christo humanitasque discreta est, si mansere personae. Homines quippe ac boves una animalis communitate iunguntur; est enim illis secundum genus communis substantia eademque in universalitatis collectione natura. Deo vero atque homini quid non erit diversa ratione disiunctum, si sub diversitate naturae personarum quoque credatur mansisse discretio? Non est igitur salvatum genus humanum, nulla in nos salus Christi generatione processit, tot prophetarum Scripturae populum inlusere credentem, omnis veteris Testamenti spernatur auctoritas per quam salus mundo Christi generatione promittitur. Non autem provenisse manifestum est, si eadem in persona est quae in natura diversitas. Eundem quippe salvum fecit quem creditur adsumpsisse; nulla vero intellegi adsumptio potest, si manet aeque naturae personaeque discretio. Igitur qui adsumi manente persona non potuit, iure non videbitur per Christi genera-

355 de venturo vero christo L D *Peiper*, venturum christum H J Co X Y praedicabant H J Co X Y D **361** disiuncti sunt H J Co X Y **364** illis *om.* H J Co X **367** creditur H J Co X Y **371** per quam: per quem Z L, *corr.* L[2] **374** eundem O Z U L D: eandem H J Co X Y S salvum fecit O Z U D S *Iohannes*: salvavit L H J X Y, salvabit Co **375** quem O Z U L D S: quam H J Co X Y S[2]

tionem potuisse salvari. Non est igitur per generationem Christi hominum salvata natura, quod credi nefas est.

Sed quamquam permulta sint quae hunc sensum impugnare valeant atque perfringere, de argumentorum tamen copia haec interim libasse sufficiat.

5. Transeundum quippe est ad Eutychen, qui cum a veterum orbitis esset evagatus, in contrarium cucurrit errorem asserens tantum abesse, ut in Christo gemina persona credatur, ut ne naturam quidem in eo duplicem oporteat confiteri; ita quippe esse adsumptum hominem, ut ea sit adunatio facta cum Deo, ut natura humana non manserit. Huius error ex eodem quo Nestorii fonte prolabitur. Nam sicut Nestorius arbitratur non posse esse naturam duplicem quin persona fieret duplex, atque ideo, cum in Christo naturam duplicem confiteretur, duplicem credidit esse personam, ita quoque Eutyches non putavit naturam duplicem esse posse sine duplicatione personae et cum non confiteretur duplicem esse personam, arbitratus est consequens, ut una videretur esse natura. Itaque Nestorius recte tenens duplicem in Christo esse naturam, sacrilege confitetur duas esse personas; Eutyches vero recte credens unam

382 sensum *om.* L H J Co X Y **383** perstringere H J X Y, *corr.* Y[2] **384** copia tamen O U D S *Peiper Rand*, vero copia Z sufficiant O Z, *corr.* O[2] **391** et nestorii H J Co X Y **392** arbitratus O Z U **394** confiteretur O U L Co X Y: confitetur Z H J S *Peiper*, esse confiteretur D **396** esse posse L H J Co X Y: esse O Z U D S (*in ras.*) *edd.* **399** recte duplicem in christo conferens esse naturam H J Co X Y

esse personam, impie credit unam quoque esse naturam. Qui convictus evidentia rerum, quandoquidem manifestum est aliam naturam esse hominis aliam Dei, ait duas se confiteri in Christo naturas ante adunationem, unam vero post adunationem. Quae sententia non aperte quod vult eloquitur. Ut tamen eius dementiam perscrutemur, adunatio haec aut tempore generationis facta est aut tempore resurrectionis. Sed si tempore generationis facta est, videtur putare et ante generationem fuisse humanam carnem, non a Maria sumptam sed aliquo modo alio praeparatam, Mariam vero virginem adpositam ex qua caro nasceretur, quae ab ea sumpta non esset, illam vero carnem quae antea fuerit, esse et divisam atque a divinitatis substantia separatam; cum ex virgine natus est, adunatam esse Deo, ut una videretur facta esse natura. Vel si haec eius sententia non est, illa esse poterit dicentis duas ante adunationem, unam post adunationem, si adunatio generatione perfecta est, ut corpus quidem a Maria sumpserit, sed, antequam sumeret, diversam deitatis humanitatisque fuisse naturam; sumptam vero unam factam atque in divinitatis cessisse substantiam. Quod si hanc adunationem non putat generatione sed resurrectione factam, rursus id duobus fieri

402 credidit H J Co X Y S quoque unam H J Co X Y 404 ait: aut H Y, *corr.* Y^2 405 in christo confiteri naturas O U D, in christo naturas confiteri S 406 vero *om.* H J Co X 414 antea O Z^2 U L D: ante Z H J Co X Y S *Iohannes* et divisam O Z U D: divisam L H J Co X Y S atque O Z U D S: et L H J Co X Y 416 adunatam: adunatum *Rand*, adunata Z esse facta H J X S, esse natura facta Co 419 sed si adunatio H, *** si adunatio X, sed adunatio D Co in generatione H J Co X 421 fuisse *om.* H J X, naturam fuisse Co

arbitrabitur modis: aut enim genito Christo et non adsumente de Maria corpus aut adsumente ab eadem carnem, usque dum resurgeret quidem, duas fuisse naturas, post resurrectionem unam factam. De quibus illud disiunctum nascitur, quod interrogabimus hoc modo: natus ex Maria Christus aut ab ea carnem humanam traxit aut minime. Si non confitetur ex ea traxisse, dicat quo homine indutus advenerit, utrumne eo qui deciderat praevaricatione peccati, an alio. Si eo de cuius semine ductus est homo, quem vestita divinitas est? Nam si ex semine Abrahae atque David et postremo Mariae non fuit caro illa qua natus est, ostendat ex cuius hominis sit carne derivatus, quoniam post primum hominem caro omnis humana ex humana carne deducitur. Sed si quem dixerit hominem a quo generatio sumpta sit Salvatoris praeter Mariam virginem, et ipse errore confundetur et adscribere mendacii notam summae divinitati inlusus ipse videbitur, quando quod Abrahae atque David promittitur in sanctis divinationibus, ut ex eorum semine toti mundo salus oriatur, aliis distribuit, cum praesertim, si humana caro sumpta est, non ab alio sumi potuerit nisi unde etiam procreabatur. Si igitur a Maria non est sumptum corpus humanum, sed a quolibet alio, per Mariam tamen est procreatum quod fuerat praevaricatione corruptum, superius dicto repellitur argumento. Quod si non eo homine Christus indutus est qui pro peccati poena sustinuerat mortem, illud eveniet, ex nullius hominis semine talem potuisse nasci qui fuerit sine

430 ex maria O Z U D S: de maria L H J Co X Y **436** quae nata est H J Co X Y, qua nata est S[2] **438** diducitur O[2] Z U D **444** aliis distribuit *om.* O Z U si *om.* H J Co X Y **448** est tamen H J Co Y **451** sustinuerit J Co X Y

originalis poena peccati. Ex nullo igitur talis sumpta est caro; unde fit ut noviter videatur esse formata. Sed haec aut ita hominum visa est oculis, ut humanum putaretur corpus quod revera non esset humanum, quippe quod nulli originali subiaceret poenae, aut nova quaedam vera nec poenae peccati subiacens originalis ad tempus hominis natura formata est? Si verum hominis corpus non fuit, aperte arguitur mentita divinitas, quae ostenderet hominibus corpus, quod cum verum non esset, tum fallerentur hii qui verum esse arbitrarentur. At si nova veraque non ex homine sumpta caro formata est, quo tanta tragoedia generationis? Ubi ambitus passionis? Ego quippe ne in homine quidem non stulte fieri puto quod inutiliter factum est. Ad quam vero utilitatem facta probabitur tanta humilitas divinitatis, si homo qui periit generatione ac passione Christi salvatus non est, quoniam negatur adsumptus? Rursus igitur sicut ab eodem Nestorii fonte Eutychis error principium sumpsit, ita ad eundem finem relabitur, ut secundum Eutychen quoque non sit salvatum genus humanum, quoniam non is qui aeger esset et salvatione curaque egeret, adsumptus est. Traxisse autem hanc sententiam videtur, si tamen huius erroris fuit ut crederet non fuisse corpus Christi vere ex homine sed extra atque adeo in caelo

453 tali H J Co X Y 454 noviter: non vera J Co X Y S, non caro H, *corr.* S² 455 aut *om.* H J Co X Y S, *add.* S² 457 aut: an H J Co X Y 458 poenae ... originali (*om.* peccati) H J Co X 459 hominis corpus O Z U D S: corpus hominis L H J Co X Y 462 tunc H J Co X Y hii O² Z U D: hi O L H J Co X Y S at O² Z U D S: sed L H J Co X *s.v.* Y, aut O L² *s.v.*, quod X 465 non *om.* L, *eras.* O 476 adeo O Z U L: ideo H J Co X Y S, a deo O², ab eo D

formatum, quoniam cum eo in caelum creditur ascendisse. Quod exemplum continet tale: „non ascendit in caelum, nisi qui de caelo descendit".

6. Sed satis de ea parte dictum videtur, si corpus quod Christus excepit ex Maria non credatur adsumptum. Si vero adsumptum est ex Maria neque permansit perfecta humana divinaque natura, id tribus effici potuit modis: aut enim divinitas in humanitatem translata est aut humanitas in divinitatem aut utraeque in se ita temperatae sunt atque commixtae, ut neutra substantia propriam formam teneret. Sed si divinitas in humanitatem translata est, factum est, quod credi nefas est, ut humanitate in immutabili substantia permanente divinitas verteretur et quod passibile atque mutabile naturaliter exsisteret, id immutabile permaneret, quod vero immutabile atque impassibile naturaliter creditur, id in rem mutabilem verteretur. Hoc igitur fieri nulla ratione contingit. Sed humana forsitan natura in deitatem videatur esse conversa. Hoc vero qui fieri potest, si divinitas in generatione Christi et humanam animam suscepit et corpus? Non enim omnis res in rem omnem verti ac transmutari potest. Nam cum substantiarum aliae sint corporeae,

481 creditur H J Co X Y **482** perfecta: perfecte L, *om.* H J **485** utraeque: si aeque L, sic aeque L^2, utraeque *in mg.* L^3 **488** ut humanitate O Z U D: ut in humanitatem H J Co X S, ut humanitatem Y, ut humanitatis L **489** in immutabili O Z U S: immutabili L D H J Co X Y *edd.* **491** immutabile permaneret: in rem immutabilem verteretur H Co X Y, in rem immutabilem *tantum* J **493** sed: sed si L H J Co X **495** si divinitas L D *Vall. Peiper Rand*: ut divinitas H J Co X Y S, divinitas O Z U S^2 *ut vid. Glar.*

aliae incorporeae, neque corporea in incorpoream neque incorporea in eam quae corpus est mutari potest, nec vero incorporea in se invicem formas proprias mutant; sola enim mutari transformarique in se possunt quae habent unius materiae commune subiectum, nec haec omnia, sed ea quae in se et facere et pati possunt. Id vero probatur hoc modo: neque enim potest aes in lapidem permutari nec vero idem aes in herbam nec quodlibet aliud corpus in quodlibet aliud transfigurari potest, nisi et eadem sit materia rerum in se transeuntium et a se et facere et pati possint, ut, cum vinum atque aqua miscentur, utraque sunt talia quae actum sibi passionemque communicent. Potest enim aquae qualitas a vini qualitate aliquid pati; potest item vini ab aquae qualitate aliquid pati. Atque idcirco, si multum quidem fuerit aquae, vini vero paulum, non dicuntur immixta, sed alterum alterius qualitate corrumpitur. Si quis enim vinum fundat in mare, non mixtum est mari vinum sed in mare corruptum, idcirco quoniam qualitas aquae multitudine sui corporis nihil passa est a qualitate vini, sed potius in se ipsam vini qualitatem pro-

499 incorpoream: corpoream O S, *corr.* S^2 **501** incorporeae H J Co X Y S **502** solae O^2 H J Co X Y **508** in sese H J Co X **509** possunt U J Co X Y D S, *corr.* U^2 D^2 **510** atque: et H Co miscentur H J Co X D *edd.*: miscetur Z U^2 L S, misceretur O Z^2 U Y enim sunt L, enim talia sunt D **511-512** potest enim (item Y) vinum ab aquae qualitate H J Co X Y **512-513** potest item (enim X Y) aquae (aquae *punctis notat* H^2) qualitas a vini qualitate H J X Y, *totum kolon om.* L, *add. in calce* L^2 enim *pro* item *etiam* D vini: vinum Co X **514** dicantur H J Co X Y **516** vinum mari H J **517** in mare O Z U L D: de mari H J, mari Co X, mare Y, in mari S **518** sui *om.* H J Co X Y S

pria multitudine commutavit. Si vero sint mediocres sibique aequales vel paulo inaequales naturae quae a se facere et pati possunt, illae miscentur et mediocribus inter se qualitatibus temperantur. Atque haec quidem in corporibus neque his omnibus, sed tantum quae a se, ut dictum est, et facere et pati possunt communi atque eadem materia subiecta. Omne enim corpus quod in generatione et corruptione subsistit communem videtur habere materiam, sed non omne ab omni vel in omni vel facere aliquid vel pati potest. Corpora vero in incorporea nulla ratione poterunt permutari, quoniam nulla communi materia subiecta participant quae susceptis qualitatibus in alterutram permutetur. Omnis enim natura incorporeae substantiae nullo materiae nititur fondamento; nullum vero corpus est cui non sit materia subiecta. Quod cum ita sit cumque ne ea quidem quae communem materiam naturaliter habent in se transeant, nisi illis adsit potestas in se et a se faciendi ac patiendi, multo magis in se non permutabuntur quibus non modo communis materia non est, sed cum alia res materiae fundamento nititur ut corpus, alia omnino materiae subiecto non egeat ut incorporeum.

Non igitur fieri potest ut corpus in incorporalem speciem permutetur, nec vero fieri potest ut incorporalia in sese commixtione aliqua permutentur. Quorum

521 *post* a se *add.* ut dictum est U D **529** corpora O Z U S *Rand*: corporea H J Co X Y D *Vall. Peiper*, corporea *tantum, omissis* vero in incorporea L, *corr. et add.* L^{2} **536** habeant H J Co X Y S, *corr.* S^{2} **538** permutabuntur H J Co X D S^{2}: permutabitur O Z U L^{2} Y S, perturbabitur L **540** materiae: materia O D **541** subiecta D, subiecti D^{2} non O Z U D S X *s.v.*: nullo H J X Y, nullo modo L Co

enim communis nulla materia est, nec in se verti ac permutari queunt. Nulla autem est incorporalibus materia rebus; non poterunt igitur in se invicem permutari. Sed anima et Deus incorporeae substantiae recte creduntur; non est igitur humana anima in divinitatem, a qua adsumpta est, permutata. Quod si neque corpus neque anima in divinitatem potuit verti, nullo modo fieri potuit ut humanitas converteretur in Deum. Multo minus vero credi potest ut utraque in sese confunderentur, quoniam neque incorporalitas transire ad corpus potest neque rursus e converso corpus ad incorporalitatem, quando quidem nulla his materia subiecta communis est quae alterutris substantiarum qualitatibus permutetur.

At hi ita aiunt ex duabus quidem naturis Christum consistere, in duabus vero minime, hoc scilicet intendentes, quoniam quod ex duabus consistit ita unum fieri potest, ut illa ex quibus dicitur constare non maneant; veluti cum mel aquae confunditur neutrum manet, sed alterum alterius copulatione corruptum quiddam tertium fecit, ita illud quidem quod ex melle atque aqua tertium fit constare ex utrisque dicitur, in utrisque vero negatur. Non enim poterit in utrisque constare, quando utrorumque natura non permanet. Ex utrisque enim constare potest, licet ea ex quibus coniungitur alterutra qualitate corrupta sint; in utrisque ve-

547 in se igitur O D U **548** credentur *ex emend.* O[2], credantur Z U S, *corr.* S[2] **549** sumpta H J Co X **553** confunderentur O Z U L[2] D S *Iohannes*: funderentur H J Y[2], fundarentur X, confundaretur Co, funderetur Y, converterentur L *Scotus* **565** facit H J X ita O Z U L S[2]: iuxta H J Co X Y S, *om.* D **568** constare *om.* H J X

ro huiusmodi constare non poterit, quoniam ea quae in se transfusa sunt non manent ac non sunt utraque in quibus constare videatur, cum ex utrisque constet in se invicem qualitatum mutatione transfusis.

Catholici vero utrumque rationabiliter confitentur: nam et ex utrisque naturis Christum et in utrisque consistere. Sed id qua ratione dicatur, paulo posterius explicabo. Nunc illud est manifestum, convictam esse Eutychis sententiam eo nomine quod, cum tribus modis fieri possit ut ex duabus naturis una subsistat, ut aut divinitas in humanitatem translata sit aut humanitas in divinitatem aut utraque permixta sint, nullum horum modum fieri potuisse superius dicta argumentatione declaratur.

7. Restat ut quemadmodum catholica fides dicat et in utrisque naturis Christum et ex utrisque consistere doceamus.

Ex utrisque naturis aliquid consistere duo significat: unum quidem, cum ita dicimus aliquid ex duabus naturis iungi sicut ex melle atque aqua, id autem est ut ex quolibet modo confusis, vel si una vertatur in alteram vel si utraeque in se invicem misceantur, nullo modo

572 in quibus O Z U D S *Glar. Peiper Rand*: quibus L H J Co X Y *Vall.* **573** constent O Z U *Vall.* **576** nam et O Z U D S^{2}: nam L H J Co X Y S **579** nomine: modo H J Y, modo vel nomine Co X **583** potuisse: posse H J Co X Y S, *corr.* S^{2} **588** duplex quidem modus (modus est S Co) qui unum ex duobus consistere significat H J Co X Y S **589** unus H J X Y S, unus quidem modus est Co **590** ut *om.* H J Co X Y S **592** utraeque: utraque Z D Y misceantur invicem O U D

tamen utraeque permaneant; secundum hunc modum Eutyches ait ex utrisque naturis Christum consistere.

Alter vero modus est ex utrisque consistendi, quod ita ex duabus iunctum est, ut illa tamen ex quibus iunctum esse dicitur maneant nec in alterutra vertantur, ut cum dicimus coronam ex auro gemmisque compositam. Hic neque aurum in gemmas translatum est neque in aurum gemma conversa, sed utraque permanent nec formam propriam derelinquunt. Talia ergo ex aliquibus constantia et in his constare dicimus ex quibus consistere praedicantur. Tunc enim possumus dicere coronam gemmis auroque consistere; sunt enim gemmae atque aurum in quibus corona consistat. Nam in priore modo non est mel atque aqua in quibus illud quod ex utrisque iungitur constet. Cum igitur utrasque manere naturas in Christo fides catholica confiteatur perfectasque easdem persistere nec alteram in alteram transmutari, iure dicit et in utrisque naturis Christum et ex utrisque consistere: in utrisque quidem, quia manent utraeque, ex utrisque vero, quia utrarumque adunatione manenti-

594 ex utrisque naturis O Z U D S: ex utrisque L H J Co X Y **595** est *om.* H J Co **596** ita O Z U D L S^2: iam H J Co Y S, ita iam X **599** gemmis Co X Y **600** permanent O Z U D L: manent H J Co X Y S **601** talia ergo ex aliquibus: tales ergo modi sunt ex quibus H J Co X Y **602** constantia et: constantia est O Z U S, constantia et S^2 consistere O Z U D S: constare L^2 H J Co X Y, constere L **603** praedicantur O Z U D L S^2: praedicamus H J Co X Y S **605** in quibus: ex quibus Y, quibus H J Co X S consistat: constat H J X S, sit Y Co **607** manere: permanere H J Co X **608** confitetur H J Co X Y S, *corr.* S^2 **609** consistere H J Co X Y D **610** dicit O Z U D L S^2: dicitur H J Co X Y S

um una persona fit Christi. Non autem secundum eam significationem ex utrisque naturis Christum iunctum esse fides catholica tenet, secundum quam Eutyches pronuntiat. Nam ille talem significationem coniunctionis ex utraque natura sumit, ut non confiteatur in utrisque consistere, neque enim utrasque manere; catholicus vero eam significationem ex utrisque consistendi sumit quae illi sit proxima eamque conservet quae in utrisque consistere confitetur.

Aequivocum igitur est „ex utrisque consistere", ac potius amphibolum et gemina significatione diversa designans: una quidem significatione, non manere substantias ex quibus illud quod copulatum est dicatur esse coniunctum, alio modo significans ita ex utrisque coniunctum, ut utraque permaneant.

Hoc igitur expedito aequivocationis atque ambiguitatis nodo, nihil est ultra quod possit opponi, quin id sit quod firma veraque fides catholica continet; eundem Christum hominem esse perfectum, eundem Deum eundemque qui homo sit perfectus atque Deus unum esse Deum ac dei Filium, nec quaternitatem trinitatis adstrui, dum homo additur supra perfectum Deum, sed unam eandemque personam numerum trinitatis explere, ut cum humanitas passa sit, Deus tamen passus esse dicatur, non quo ipsa deitas humanitas facta sit, sed quod a deitate fuerit adsumpta. Item qui homo est, Dei

614 ex utrisque O Z U D L: utrisque H J Co X Y S **618** enim *om.* H J Co X Y **620** conservet O Z U D L² S²: conservat H J Co X Y S, conservaret L **623** designans: significans H J Co X Y **629** nodo: modo D Co *Iohannes Peiper* **633** trinitatis O Z U D S *Vall. Peiper*: trinitati L H J Co X Y *Rand* **637** non quod L D **638** assumpta fuerit H J Co X Y

Filius appellatur non substantia divinitatis sed humanitatis, quae tamen divinitati naturali unitate coniuncta est. Et cum haec ita intelligentia discernantur permisceanturque, tamen unus idemque et homo sit perfectus et Deus: Deus quidem, quod sit ex Patris substantia genitus, homo vero, quod ex Maria sit virgine procreatus. Itemque qui homo, Deus, eo quod a Deo fuerit adsumptus, et qui Deus, homo, quoniam vestitus homine sit; cum in una eademque persona aliud sit divinitas quae suscepit, aliud quam suscepit humanitas, idem tamen Deus atque homo est. Nam si hominem intellegas, idem homo est atque Deus, quoniam homo ex natura, Deus adsumptione. Si vero Deum intellegas, idem Deus est atque homo, quoniam natura Deus est, homo adsumptione. Fitque in eo gemina natura geminaque substantia, quoniam homo-Deus unaque perso-

640 naturali unitate O Z U S Y^{2}: naturali in unitate H J Co X Y, unitate naturali L, naturalis humanitati D **641** ita haec D, haec duo Co, ita *om.* H J Co X Y permisceantque X, *om.* L **642** et: est H J Co X Y homo sit O Z U S D: homo L H J Co X Y **643** sit L D H J Co X Y: ipse sit O Z U S *Vall. Rand* **645** item H J Co X Y deus: deus est L X^{2} D **646** homo: idem homo L D homine vestitus H J Co X Y S **647** cum in una eademque L H J Co X Y *Peiper*: cumque in una eadem D, cumque in eadem O Z U S *Rand*, quum in eadem *Vall.* **648** aliud est humanitas quam suscepit H J Co X Y, aliudque humanitas quam suscepit S^{2} **649** nam si – **651** adsumptione *om.* H hominem: hominem christum L D **650** christum intellegas D idem homo est atque deus: idem deus est L X, est atque *punctis notat* U^{2} quoniam – **651** adsumptione *om.* L D J Co X **652** deus natura est H J Co X Y **653** fitque: fit H J Co X Y **654** quoniam homo et deus H J Co X Y unaque persona: una persona D H J Co X, una persona est L

na, quoniam idem homo atque Deus. Mediaque est haec inter duas haereses via, sicut virtutes quoque medium tenent. Omnis enim virtus in medio rerum decore locata consistit: si quid enim vel ultra vel infra quam oportuerit fiat, a virtute disceditur. Medietatem igitur virtus tenet.

Quocirca, si quattuor haec neque ultra esse possunt, ut in Christo aut duae naturae sint duaeque personae, ut Nestorius ait, aut una persona unaque natura, ut Eutyches ait, aut duae naturae sed una persona, ut catholica fides credit, aut una natura duaeque personae, cumque duas quidem naturas duasque personas in ea quae contra Nestorium dicta est responsione convicerimus (unam vero personam unamque naturam esse non posse Eutyche proponente monstravimus neque tamen tam amens quisquam huc usque exstitit, ut unam in eo naturam crederet, sed geminas esse personas), restat ut ea sit vera quam fides catholica pronuntiat, geminam substantiam sed unam esse personam. Quia vero paulo ante diximus Eutychen confiteri duas quidem in Christo ante adunationem naturas, unam vero post adunationem, cumque hunc errorem duplicem interpretaremur

658 si quid enim D S^2 H J Co X Y *Peiper Rand*: si quidem O Z U L S *Vall.* **661** neque (nec U) ultra esse possunt O Z U^2 Co L S Y *Vall.*: neque ultra esse possunt neque infra H J X, neque ultra neque infra esse possunt D *Peiper Rand* **663** aut una persona duaeque naturae H J X **665** *post* personae *add.* quod nullus hereticus adhuc attigit H J X *s.v.* (adhuc hereticus X D) D, *similia in mg.* U Y *et Iohannes in glossis* **667** convinceremus L H, convincerimus L^2 X, conviceri**mus Y **669** ut eutice H J Co X Y S tamen neque H J X **670** crederet naturam H J Co X Y **672** vera ratio H J X S^2, ratio *s.v.* Co^2

celare sententiam, ut haec adunatio aut generatione fieret, cum ex Maria corpus hominis minime sumeretur, aut ⟨ad⟩ sumptum quidem ex Maria per resurrectionem fieret adunatio, de utrisque quidem partibus idonee, ut arbitror, disputatum est. Nunc quaerendum est quomodo fieri potuerit ut duae naturae in unam substantiam miscerentur.

8. Verumtamen est etiamnunc et alia quaestio, quae ab his inferri potest qui corpus humanum ex Maria sumptum esse non credunt, sed alias fuisse sequestratum praeparatumque, quod in adunatione ex Mariae utero gigni ac proferri videretur. Aiunt enim: „si ex homine sumptum est corpus, homo vero omnis ex prima praevaricatione non solum peccato et morte tenebatur, verum etiam affectibus peccatorum erat implicitus, eaque illi fuit poena peccati, ut, cum morte teneretur obstrictus, tamen esset reus etiam voluntate peccandi, cur in Christo neque peccatum fuit neque voluntas ulla peccandi?" Et omnino habet animadvertendam dubitationem talis quaestio. Si enim ex carne humana Christi corpus adsumptum est, dubitari potest quaenam caro haec quae adsumpta sit esse videatur. Eum quippe salvavit quem etiam adsumpsit; sin vero talem hominem adsumpsit qualis Adam fuit ante peccatum, integram

679 ⟨ad⟩ sumptum *corr. Rand*, sumpto *Vall.* **682** potuerit O Z U D S^{2}: potuit H J Co X Y S, potuisset L **684** verumtamen est etiam nunc et alia quaestio O Z U D S *Iohannes*: nec non et alia quaedam nascitur quaestio L H J Co X Y **691** implicatus H J Co X Y *Iohannes* **698** haec *om.* H J Co X

quidem videtur humanam adsumpsisse naturam, sed tamen quae medicina penitus non egebat. Quomodo autem fieri potest ut talem adsumpserit hominem qualis Adam fuit, cum in Adam potuerit esse peccandi voluntas atque affectio, unde factum est ut etiam praetergressis divinis praeceptis inoboedientiae delictis teneretur adstrictus? In Christo vero ne voluntas quidem ulla creditur fuisse peccandi, cum praesertim, si tale corpus hominis adsumpsit quale Adae ante peccatum fuit, non debuerit esse mortalis, quoniam Adam, si non peccasset, mortem nulla ratione sensisset. Cum igitur Christus non peccaverit, quaerendum est cur senserit mortem, si Adae corpus ante quam peccaret adsumpsit. Quod si talem statum suscepit hominis qualis Adae post peccatum fuit, videtur etiam Christo non defuisse necessitas ut et delictis subiceretur et passionibus confunderetur obductisque iudicii regulis bonum a malo non sincera integritate discerneret, quoniam has omnes poenas Adam delicti praevaricatione suscepit.

Contra quos respondendum est tres intellegi hominum posse status: unum quidem Adae ante delictum, in quo, tametsi ab eo mors aberat nec adhuc ullo se delicto polluerat, poterat tamen in eo voluntas esse peccandi; alter, in quo mutari potuisset, si firmiter in dei praeceptis manere voluisset: tunc enim id addendum foret, ut non modo non peccaret aut peccare vellet sed ne

701 quidem *om.* O Z U D S *Excerpta* 706 adam teneretur H J Co X, in adam teneretur Y teneretur adstrictus: adstringeret L 707 adstrictus *ex* adstrictis O[2] ne: nec H J Co X D ulla *om.* H J Co X Y 715 in christo H J Co X Y S defuisse *ex* fuisse L[2], fuisse Co 716 ut et: ut H J Co X 722 tamen etsi L D 724 alter O Z U D: alter vero H J Co X Y S, altera est in qua L

posset quidem aut peccare aut velle delinquere. Tertius status est post delictum, in quo mors illum necessario subsecuta est et peccatum ipsum voluntasque peccati. Quorum summitatum atque contrariorum haec loca sunt: is status qui praemium esset, si in praeceptis dei Adam manere voluisset, et is qui poenae fuit, quoniam manere noluit; in illo enim nec mors esset nec peccatum nec voluntas ulla peccati, in hoc vero et mors et peccatum et delinquendi omnis affectio omniaque in perniciem prona nec quicquam in se opis habentia, ut post lapsum posset adsurgere. Ille vero medius status in quo praesentia quidem mortis vel peccati aberat, potestas vero utriusque constabat, inter utrumque statum est conlocatus. Ex his igitur tribus statibus Christus corporeae naturae suae singulas quodam modo indidit causas; nam quod mortale corpus adsumpsit ut mortem a genere humano fugaret, in eo statu ponendum est quod post Adae praevaricationem poenaliter inflictum est. Quod vero non fuit in eo voluntas ulla peccati, ex eo sumptum statu qui esse potuisset, nisi voluntatem insidiantis fraudibus applicasset. Restat igitur tertius status, id est medius, ille scilicet qui eo tempore fuit,

728 status est: est H J X **729** voluptasque H J X, *corr.* H² peccandi H J Co X Y **730** loca haec Co² Y **732** is qui O U D Y S²: qui H J X S, his qui Z Co, ille L, ille qui L² **735** omniaque: omnia H J Co X S, *corr.* S² **740** *post* collocatus *add.* christus nec totum sumpsit ab illis sed quoddam ab utrisque J X christus corporeae naturae suae O Z U S² (suae *s.v.* S²): christus naturae sui corporis L, christus sui corporis naturae D, corporeae christus (christi X Co) naturae H J Co X Y, Christus corporeae naturae S *Peiper Rand* **745** peccati: peccandi H J Co X Y **746** sumptum est Co D S *Excerpta edd.* statum O Z U, *corr.* U²

cum nec mors aderat et adesse poterat delinquendi voluntas. In hoc igitur Adam talis fuit, ut manducaret ac biberet, ut accepta digereret, ut laberetur in somnum et alia quae ei non defuerunt, humana quidem sed concessa et quae nullam poenam mortis inferrent.

Quae omnia habuisse Christum dubium non est; nam et manducavit et bibit et humani corporis officio functus est. Neque enim tanta indigentia in Adam fuisse credenda est ut nisi manducasset vivere non potuisset, sed, si ex omni quidem ligno escam sumeret, semper vivere potuisset hisque non mori; idcirco paradisi fructibus indigentiam explebat. Quam indigentiam fuisse in Christo, nullus ignorat, sed potestate non necessitate; et ipsa indigentia ante resurrectionem in eo fuit, post resurrectionem vero talis exstitit ut ita illud corpus immutaretur humanum, sicut Adae praeter praevaricationis vinculum mutari potuisset. Quodque nos ipse dominus Iesus Christus votis docuit optare, ut fiat voluntas eius sicut in caelo et in terra et ut adveniat eius regnum et nos liberet a malo. Haec enim omnia illa beatissima humani generis fideliter credentium immutatio deprecatur.

751 ut accepta O Z U D L *Excerpta*: et accepta H J Co X Y S degereret H J X S, *corr.* S², degeneret Co **756** tanta O Z U D L *ex emend.* S *Iohannes: om.* H J Co X Y defuisse H J Co X Y **757** non *om.* L, *eras.* O² **758** ex *om.* H X **764** mutaretur H J Co X Y S, *corr.* S² **767** regnum eius Y S, eius *om.* H J Co X **768** ut nos H J Co X Y **769** credentium: credentis L U² immutatio deprecatur O Z U D S *Iohannes edd.*: immutatione fieri (fidei X) deprecamur L H J Co X Y, immutatione (*omisso* fieri) deprecamur U²

Haec sunt quae ad te de fidei meae credulitate digessi. Qua in re si quid perperam dictum est, non ita sum amator mei, ut ea quae semel effuderim meliori sententiae anteferre contendam. Si enim nihil est ex nobis boni, nihil est quod in nostris sententiis amare debeamus. Quod si ex illo cuncta sunt bona, qui solus est bonus, illud potius bonum esse credendum est quod illa incommutabilis bonitas atque omnium bonorum causa perscribit.

771 fidei meae O Z U D S: meae fidei L H J Co X Y digessi L H J Co X Y: scripsi O Z U D S *edd.* **772** *post* dictum est *deficit* H

EXPLICIT LIBER BOETII V.C. CONTRA EUTYCHEN ET NESTORIUM (CON ... *et reliqua deperdita* **O**) **O U**, EXPLICIT LIBER BO. (BOETII Co) CONTRA EUTICHEN ET NESTORIUM Co **Y**, EXPLICIT LIBER **J**, finit **L S**, explicit **Z**, explicit feliciter amen **X**, *subscriptionem om.* **D**, *periit in* H

INDICES

INDEX FONTIVM

INDEX NOMINVM

INDEX RERVM

A

INDEX METRORVM